

T.C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

KIRGIZ TÜRKLERİNDE ÇOCUK FOLKLORU

Yüksek Lisans Tezi

Shadmanai SUPATAEVA

Danışman
Prof. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ

Nevşehir
Ocak 2019

T.C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

KIRGIZ TÜRKLERİNDE ÇOCUK FOLKLORU

Yüksek Lisans Tezi

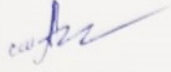
Shadmanai SUPATAEVA

Danışman
Prof. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ

Nevşehir
Ocak 2019

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

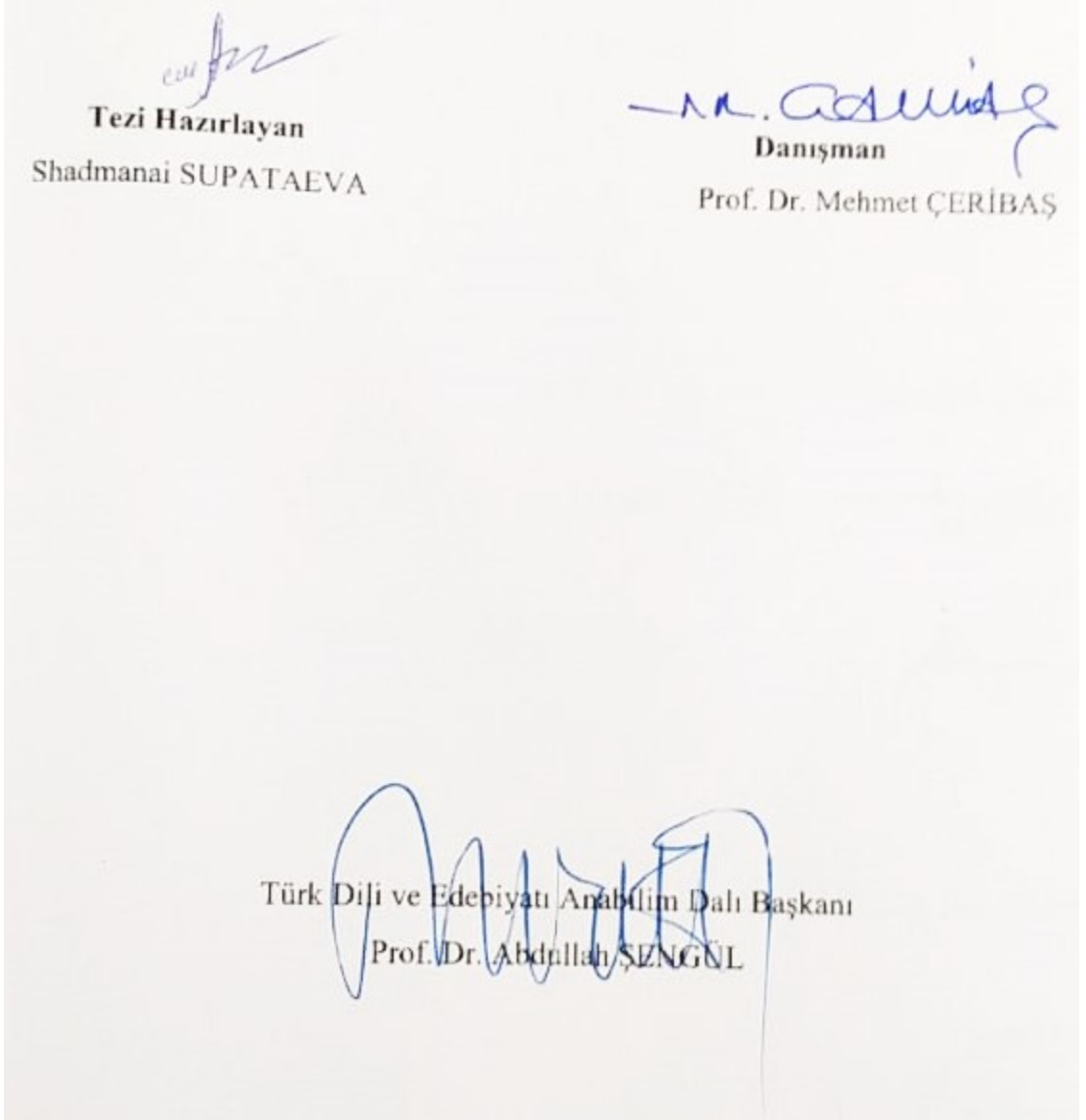
Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan
Shadmanai SUPATAEVA

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“Kırgız Türklerinde Çocuk Folkloru” adlı Yüksek Lisans tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

KABUL VE ONAY SAYFASI

Prof. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ danışmanlığında Shadmanai SUPATAEVA tarafından hazırlanan "Kırgız Türklerinde Çocuk Folkloru" adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

25/01/2019

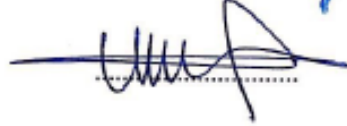
JÜRİ

İMZA

Danışman : Prof. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ

Üye : Doç. Dr. Filiz Meltem ERDEM UÇAR

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Bünyamin TAŞ

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 01/03/2019 tarih ve 2019.10.22 sayılı Kararı ile onaylanmıştır.

01/03/2019

Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

Tezimin hazırlanmasında bilgi ve birikiminden yararlandığım, bana kütüphanesini açan ve tezimle ilgili birçok kaynağı temin etmemi sağlayan, ilgi ve destekte bulunan danıőmanım, değerli hocam Prof.Dr. Mehmet ÇERİBAŞ'a, desteklerini esirgemeyen alanımdaki diğer hocalarıma, tez hazırlama süreci boyunca bana maddi ve manevi olarak desteklerini esirgemeyen dayım Alişer Nazarov'a ve arkadaőım Emine Taş'a teőekkürlerimi sunarım.

KIRGIZ TÜRKLERİNDE ÇOCUK FOLKLORU

Shadmanai SUPATAEVA

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans, Ocak 2019

Danışman: Prof. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ

ÖZET

Kırgız Türkleri, Orta Asya'nın nüfus bakımından en küçük boylarından olmasına karşın, en köklü boylarından biri olarak tarihte yer almıştır. Kırgızlar, Türk dünyası coğrafyasında varlığını günümüze kadar sürdüren, halihazırda da bağımsız Türk topluluklarından biridir. Kırgız Türkleri, Türk dünyasının sadece siyasi bir parçası değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel bakımından da bu dünyanın önemli bir temsilcisi durumundadır. Kıpçak Türk boyları içerisinde varlıklarına tanık olunan Kırgızlar, hem bu boya ait özellikleri hem de Sibiry Türk topluluklarıyla yakın akrabalığı dolayısıyla Sibiry Türklerine ait nitelikleri bünyesinde barındırması bakımından da değer atfedilebilecek Türk boylarındandır. Kırgız Türkleri, diğer Türk topluluklarından farklı olarak Sibiry'dan Tanrı dağları bölgesine göç etmeleri, burada uzun süre atlı-göçebe yaşamı devam ettirmeleri ve İslam medeniyet dairesine geç girmeleri dolayısıyla ayrılmaktadır. Bu sebepler Kırgız folklorunu diğer Türk boylarının folklor ürünlerinden farklı olarak daha derinlemesine incelenmesini gerektirmektedir. Kırgız folkloru bütün şubeleriyle Türk folklorunun nüvesini teşkil eden ilk örnekleri ve özgün yapıları bünyesinde barındırmaktadır. Bu bağlamda Türk kültürünün tam olarak anlaşılması, mevcut kabullerin doğruluğunun tetkik edilmesi, sonuçlara dair yeni görüşler ve yöntemler ortaya konulabilmesi için folklorun hangi şubesi olursa olsun Kırgız folklorunun derinlikli olarak incelenmesi zorunlu hale gelmiştir.

Kırgız Türkleri, bütün Türk topluluk ve boylarında olduğu gibi çok eskiden beri çocuğu ailenin devamı ve aileyi ise "küçük memleket" şeklinde adlandırarak çok önemsemişlerdir. Çocuk, Kırgızlarda göçebe hayatın vazgeçilmez unsuru olarak her zaman ön plana çıkmış; onu yaşatmak, yetiştirmek, büyütme ve topluma yararlı hale getirmek için birtakım ritüellere ve folklorik inanç ve uygulamalara yer verilmiştir. Bu

bağlamda Kırgızlar arasında çocuk, sosyal yaşamın bir parçası olarak varlığını devam ettirmiştir, bütün yönleriyle de edebiyat ve folkloru yansıtmıştır. Sürekli baskılara ve talanlara maruz kalan Kırgız Türkleri için çocuk, sadece neslin devamı olarak görülmemiş, o aynı zamanda milletin geleceği olarak kabul edilmiştir. Kırgız Türkçesinde kullanılan “Çocuk olduğunda yaramaz olsun, yaramaz değilse yok olsun. *Bala bolgondo şok bolsun, şok bolboso çok bolsun*)” atasözü Kırgızların kahramanlık algısını ve çocuğa bakış açısını özetler niteliktedir. Çocuğu toplumsal bir değer olarak kabul eden Kırgız Türkleri, sözlü ve yazılı edebiyatında da çocuğa özel bir önem vermiştir. Bu edebiyatta çocuğunun doğumundan yetişmesine kadar ninniler, türküler, bilmeceler, bulmacalar, oyunlar ve diğer folklor uygulamalarının açık yansımalarını ve örneklerini görmek mümkündür. Kırgız Türklerinin göçebe yaşam tarzının yansıması olarak toplum içerisinde üretilen sözlü edebiyatları çocukların eğitimi ve terbiyesinde çok önemli yer almaktadır. Kırgız çocuk edebiyatında buna “sanat”, “nasihat” veya “terme” şiirler denilmektedir. Bu açılarından bakıldığında Türkiye’de Kırgız çocuk edebiyatı hakkında müstakil bir çalışmanın olmaması bu çalışmanın özgünlüğü açısından önem arz etmektedir.

Çalışmada kaynak tespit ve temininden sonra, konuyla ilgili yapılacak okumalar çerçevesinde elde edilen bilgiler “İşlevselci Folklor Kuram ve Yöntemleri” ışığında irdelenmiştir. Ayrıca konuyla ilgili hazırlanmış olan taslak çerçevesinde bir tasnif, hangi başlık altında hangi bilginin kullanılacağı belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Kırgız Halk Edebiyatı, Çocuk Edebiyatı, Kırgız Folklorunda Ritüeller ve Çocuk, Kırgız Folklorunda Çocuk Oyunları.

KIRGIZ TÜRKLERİNDE ÇOCUK FOLKLORU

Shadmanai SUPATAEVA

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences

Ana Bilim Dalının İngilizce Adı, Master, İngilizce Ay Adı, 2019

Danışman: Prof. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ

ABSTRACT

Kyrgyz Turks are one of the smallest population in Central Asia. But it is one of the longest established in history. The Kyrgyz Turks also live as one of the independent Turkish communities that have continued their existence in the cultural geography. Kyrgyz Turks are not only a political part of the Turkish World but also the most important representatives of this world in terms of social and cultural aspects. The Kyrgyz Turks, whom we witnessed their presence in the Kipchak Turkish tribes, are among the Turkish tribes who can be attributed to the characteristics of this point as well as their close relationship with the Siberian Turkish communities, as well as the characteristics of Siberian Turks. The Kyrgyz Turks differ from Siberia by migrating from Siberia to the region of the mountains of God in the period of immigration, because they continue to live a long period of nomadic and nomadic life and enter the Islamic civilization circle late. These reasons require Kyrgyz folklore to be examined in depth, unlike folklore products of other Turkish tribes. Kyrgyz folklore incorporates the first examples and original structures that constitute the core of Turkish folklore with all its branches. In this context, Kyrgyz folklore should be examined in depth in order to fully understand the Turkish culture, to examine the validity of the existing assumptions and to reveal new opinions and methods about the results.

The Kyrgyz Turks, as in the whole community and tribes, have always cared about the continuation of the family and the family as esk small hometown. As a natural consequence of nomadic life, it has always come to the fore. A number of rituals and folkloric beliefs and practices have been put in place to keep it alive, to grow, to grow and to make it useful to society. In this context, the Kyrgyz children continued to exist as a part of both literature and social life. For the Kyrgyz Turks who have been subjected to continuous pressures and pillages, the child is not only seen as a continuation of the generation, but he has also been accepted as the future of the nation. “Bala Bolgondo şok bolsun, şok bolboso cok bolsun” used in Kyrgyz Turkish plenty

(whether it is naughty or naughty when child is a child). The proverb summarizes the Kyrgyz perception of heroism. The Kyrgyz Turks, who perceived the child as a social value, gave special importance to the child in their oral and written literature. In this literature, it is possible to see the expressions and examples of lullabies, folk songs, riddles, puzzles, games and other folklore practices until the birth of the child. The verbal literature produced in the society as a reflection of the nomadic lifestyle of the Kyrgyz Turks is very important in the education and training of children. Kyrgyz Turks are the mirror of manners that control and evaluate the movement and life of their children in their societies. In Kyrgyz children's literature, it is called “art”, “at advice” or “terme”. Looked at from this point of view the lack of an independent study on the Kyrgyz children's literature in Turkey is of great importance in terms of originality of this work.

In this context, after the source detection and supply, the information obtained within the framework of the readings will be examined in the light of Functionalist Folklore Theory and Methods. In addition, in the framework of the draft, a classification will be made and the information under which title will be used will be determined. Based on the information obtained from these data, new and original titles can be created and the research can be expanded or collapsed.

Keywords: Kyrgyz Folk Literature, Children's Literature, Rituals and Children in Kyrgyz Folklore, Children's Games in Kyrgyz Folklore.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	ii
------------------------------	----

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK	V
KABUL VE ONAY SAYFASI	VI
TEŞEKKÜR	V
ÖZET.....	VI
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	IX
KISALTMALAR	XV
ÖN SÖZ.....	XVI
GİRİŞ	1
KIRGIZ TÜRKLERİNİN TARİHİ	1
A. KIRGIZ ADININ MENŞEİ	1
B. KIRGIZLARIN TARİHİ.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM

KIRGIZ ÇOCUK FOLKLORU ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

1.1. KIRGIZ ÇOCUK FOLKLORU ÜZERİNE KIRGIZİSTAN'DA YAPILAN ÇALIŞMALAR	27
1.2. KIRGIZ ÇOCUK FOLKLORU ÜZERİNE TÜRKİYE'DE YAPILAN ÇALIŞMALAR	30

İKİNCİ BÖLÜM

KIRGIZLARDA ÇOCUK FOLKLORUNUN TANIMI VE KAPSAMI

2.1. KIRGIZLARDA ÇOCUK FOLKLORUNUN TANIMI.....	35
2.2. KIRGIZ ÇOCUK FOLKLORUNUN KAPSAMI	36
2.3. KIRGIZ HALK EDEBİYATINDA ÇOCUK FOLKLORUYLA İLGİLİ TÜRLER.....	40
2.3.1. Lirik Türler	40
2.3.2. Epik Türler	40
2.3.3. Didaktik Türler.....	40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRGIZ HALK EDEBİYATINDA ÇOCUK

3.1. KIRGIZ HALK EDEBİYATI VE ÇOCUK	42
3.1.1. Cañılmaçtar (Tekerleme).....	42
3.1.2. Ninniler/BeşikTürküleri (Aldeyler, Beşik İrı).....	45
3.1.3. Bilmeceler (Tabışmaktar).....	49
3.1.4. Atışmalı Maniler (Akıyne).....	52
3.1.4.1. Babasını Aşağılama (Atasın Kordoo).....	52
3.1.4.2. Taşlama Şiirleri (Kordoo İrları).....	53
3.1.5. Masallar (Cöö Comoktor).....	56
3.1.5.1. Hayvanlarla İlgili Masallar (Aybanattar Cönündögü Comoktor).....	58
3.1.5.2. Sihirli Masallar (Keremettüü Cöö Comoktor).....	58
3.1.5.3. Yaşama ilgili Masallar (Turmuştuk Cöö Comoktor).....	58
3.1.5.4. Tilki ile Kurt Masalı (Tülkü menen Karışkır).....	59
3.1.5.5. Altın Kuş Masalı (Altın Kuş).....	60
3.2. KIRGIZ FOLKLORUNDA RİTÜELLER VE ÇOCUK	62
3.2.1. Çocuklara Söylenilen Dualar (Bata-Tilek Aytımdarı).....	63
3.2.1.1. Dua (Ak Bata).....	63
3.3.1. Beddua (Kargış Bata).....	63
3.2.1.1.1. Kırgız Dualarında Kötülüklerden Koruma Amacında Okunan “olmasın”, “korusun” Gibi İfadeler (Kırgız Ak Batalarında Camandıktar “bolbosun”, “saktasın” Maksatında Aytılğan Sözdör).....	70
1. Kötü hastalıklardan kuru (Ooruu-sırkoodon sakta): Darttan, katuuuktan, meenetten, cabırkoodon sakta (Dertten kuru, zor durumdan kuru, şıfası olmayan dertten kuru, yaralanmaktan kuru).....	70
3.2.1.1.2. Kırgızlarda Çocuklar İçin Söylenilen Dualar (Kırgızlarda Caş Balaga Arnalgan Batalar).....	73
3.2.1.1.2.1. Göbek Kesme Duası (Kindik KesüüBatası).....	73
3.2.1.1.2.2. Bebeğin Ağzına Yağ Tatlandırırken Okunan Dua (Balanı Oozantuu Batası).....	75
3.2.1.1.2.3. Bebeğe Ad Verme Duası (Balaga At Koyu Batası).....	77
3.2.1.1.2.4. Çocuk Doğduğunda Verilen Yemek Duası (Balaga Centek Bata Berüü).....	79
3.2.1.1.2.4.1. Centek Toygo Batalar (Centek Toyda Okunan Dualar).....	80
3.2.1.1.2.5. Süyünçü (Müjde).....	82
3.2.1.1.2.6. Bebeği Beşiğe Beleme Duası (Balanı Beşikke Saluu Batası).....	83
3.2.1.1.2.7. Kırklama Duası (Balanın Kırkın Çıgarıp, Kirintüü Batası).....	83
3.2.1.1.2.8. Köstek Kesme Duası (Balanın Tuşamışın Kesüü Batası).....	84
3.2.1.1.2.9. Çocukları Taya Bindirdikleri Zaman Okunan Dua (Balanı Tayga Mingizüü Batası).....	85

3.2.2. Balaga At Koyuu (Çocuklara Ad Verme)	85
3.2.3. Kırgızlarda Ad Verme Geleneği	86
3.2.3.1. Kırgızlarda Çocuklara Ad Vermesi Gereken Kişiler	87
3.2.3.2. Kırgızlarda Çocuklara Ad Verme Zamanı	90
3.2.3.3. Kırgızlarda Çocuklara Verilen Adlar	90
3.2.4. Beşik Toyu	91
3.2.4.1. Kırgız Türkçesinde Beşik Eşyalarının İsimlendirilmesi	93
3.2.4.2. Bebeği Beşiğe Yatırma Geleneği (Balanı Beşiğe Catkıruu Saltı)	99
3.2.5. Saç Kesme, Bebeğin Göbek Saçını Kazmak (Çaç Aluu, Imırkaydın Karın Çaçın Aluu)	101
3.2.6. İlk Adım ve Çocukları Şımartmak-Övmek (Tuşoo Kesüücana Balanı Erkeletüü).....	102
3.2.7. Çocukları Terbiye Etmek İçin Uygulanan Örf Adetler ve Gelenekler (Baldardı Tarbiyalogo Koldonup Üyrötüüçü Ürp-Adattar, Salttar).....	104
3.2.7.1. Misafir Ağrlamak, Dua Almak (Meyman tosuu, Bata Aluu).....	104
3.2.7.1.1. İtibarlı/Kıymetli Misafir (Sıy Konok).....	106
3.2.7.1.2. Tanrı Misafiri (Kuday Konok).....	106
3.2.7.1.3. Zorunlu Misafir (Mildettü Konok)	106
3.2.7.1.4. Yemek Esnasında Selam Verilirken İfade Edilen Sözler (Tamak Üstündö Salam Aytında Aytılğan Sözdör).....	107
3.2.7.1.5. Sofra Duaları	107
3.2.8. Kıyafet Giydirme Geleneği (Sarpay Kiydirüü)	109
3.2.9. Sünnet Düğünü (Erkek Balanı Sünnötkö Oturguzuu cana Sünnöt Toyu)	109
3.2.9.1. Sünnet Düğününde Yapılan Uygulamalar ve İnançlar.....	112
3.2.9.1.1. Misafir Ağrlama (Konok Bölü)	112
3.2.9.1.2. Düğün Kurbanı (Sokum Soyu)	112
3.2.9.1.3. Kıyafet Giydirme (Sarpay Kiyüü)	113
3.2.9.1.4. Ata Bindirme (Tayga Mindirüü).....	113
3.2.10. Bayramlarda Çocuk.....	113
3.2.10.1. Ramazan Bayramında Çocuk.....	113
3.2.10.1.1. Ya Ramazan (Şiiri)	115
3.2.10.2. Mevsimlere Göre Çocuk Bayramları	116
3.2.10.2.1. Sonbahar Bayramında Çocuk (Küz Mayramında Baldar)	116
3.2.10.2.2. Yeni Yıl Bayramında Çocuk (Cañı Cıl Mayramında Baldar).....	117
3.2.10.2.3. Nevruz Bayramında Çocuk (Nooruz Mayramında Baldar)	117
3.2.10.2.4. Nevruzda Yapılan Geleneksel Yemek Duası.....	120
3.3. KIRGIZ FOLKLORUNDA ÇOCUK OYUNLARI.....	121
3.3.1. Kırgız Çocuk Oyunlarının Tasnifi.....	122
3.3.2. Oyunlarda Tekerleme	129
3.3.3. Oyunlarda Sözler ve Oyunlarda Kişiler	130
3.3.3.1. Saymaca Sözleri ve Oyunlar (Sanak Sözdör cana Oyundar)	131
3.3.3.2. Selkinçek (Salıncak)	134
İnce ipli salıncak, ...	134
Kızlar sallar salıncak.....	134

3.3.3.3. Ak Ağaç, Gök Ağaç (Ak Terek Kök Terek)	135
3.3.3.4. Kız Yiğit Atışması (Kız Ciglit Aytışı)	135
3.3.4. Bebek Oyunları	137
3.3.4.1. Kör Teke Oyunu (Sokur Teke Oyunu).....	139
3.3.4.2. Deve-Deve Oyunu (Tüyö-Tüyö Oyunu)	139
3.3.4.3. Boz İnek Oyunu (Kök-Sıyr Oyunu).....	139
3.3.4.4. Kirmen-Kirmen Oyunu (Uyçur-Uyçur Oyunu).....	140
3.3.4.5. Şapka-Saklama (Börük-Caşırmak)	140
3.3.4.6. Tekerleme Oyunu (Cañılmaç).....	141
3.3.4.7. Baş Dönmesi (Baş Aylanma).....	141
3.3.4.8. Su Böceği, Delibaş Kurtçuğu Oyunu (Aylan Köçök Oyunu)	142
3.3.4.9. Turna Gül Rüzgarını Götür Oyunu (Karkıra Turna Cele Tart Oyunu)	142
3.3.4.10. Ayna mı Tarak mı? (Küzgübü ce Tarakpı?).....	142
3.3.4.11. Saklambaç (Caşınpak)	143
3.3.4.12. Batpirek (Rüzgar Gülü).....	144
3.3.4.13. Ak Sandık Gök Sandık (Ak Sandık Kök Sandık)	144
3.3.4.14. Köpek Yalaması (İt Calamay).....	144
3.3.4.15. Aş mı Taş mı, Yenir mi Yenmez mi? (Aşpı ce Taşpı?)	144
3.3.4.16. Ayrı Kuyruk (Çaylak)	145
3.3.4.17. Daire Oyunu (Orompoy Oyunu)	145
3.3.4.18. Kör Kartal Oyunu (Sokur Bürküt Oyunu)	145
3.3.4.19. Ak Ağaç Gök Ağaç Oyunu (Ak Terek Kök Terek Oyunu)	146
3.3.4.20. Mendil Saklama Oyunu (Cooluk Taştamay Oyunu).....	146
3.3.4.21. Aşık Atma Oyunu (Cambı Atmay Oyunu)	147
3.3.4.22. Hamak Oyunu (Cel Beşikke Salmay Oyunu)	147
3.3.4.23. Kırmızı Bayrak, Beyaz Bayrak Oyunu (Kızıl Bayrak, Ak Bayrak Oyunu)	147
3.3.4.24. Kuşla Avlama Oyunu (Kuş Saluu Oyunu).....	148
3.3.4.25. Olta Atma Oyunu (Kayırmak Oyunu).....	148
3.3.4.26. Yakar Top Oyunu (Urmay Top Oyunu).....	148
3.3.4.27. Han Talanı Oyunu (Kan Talamay Oyunu).....	149
3.3.4.28. Salıncak Oyunu (Bekbekey Oyunu).....	149
3.3.5. Kız Oyunları.....	150
3.3.5.1. Kız Atışma Oyunu (Akıyneke Oyunu)	150
3.3.5.2. Kadınların Güreş Oyunu (Ayaldardın Küröş Oyunu)	150
3.3.5.3. Kadın Mızrak Oyunu (Ayaldardın Sayış Oyunu)	150
3.3.5.4. Kız Yarış Oyunu (Kız Carış Oyunu).....	151
3.3.6. At Üstünde Oynanan Erkek Oyunları.....	151
3.3.6.1. At çabış (At Yarışı).....	151
3.3.6.2. Boğa Güreş Oyunu (Buka Tartış Oyunu).....	151
3.3.6.3. Ok Atma Oyunu (Caa Atuu Oyunu)	152
3.3.6.4. Oyun (Cılañaç Çabışuu Oyunu).....	152
3.3.6.5. At Yarıştırma Oyunu (Corgo Salış Oyunu)	152
3.3.6.6. Yaya Yarışı Oyunu (Cöö Eñiş Oyunu)	152
3.3.6.7. Erkek Mızrak Oyunu (Er Sayış Oyunu).....	153
3.3.6.8. Eşeğe Binme Oyunu (Eşeke Sekirmey Oyunu)	153
3.3.6.9. Kılıç Oyunu (Kılıç Çabışuu Oyunu)	153
3.3.6.10. Kalmuk Yarış Oyunu (Kalmakça Alış Oyunu)	154
3.3.6.11. Bilek Güreş Oyunu (Kol Küröş Oyunu)	154

3.3.6.12. Tavşan Tepme Oyunu (Koyon Tebiş Oyunu)	154
3.3.6.13. Oğlak Oyunu (Kök Börü/Ulak Oyunu).....	154
3.3.6.14. Kulun Koşturma (Kunan Çabuu/Bayge).....	156
3.3.6.15. Heybe Oyunu (Kurcun Oyunu).....	157
3.3.6.16. Güreş Oyunu (Küröş Oyunu).....	157
3.3.6.17. Mergen Uruu (Keskin Nişancılık Oyunu).....	157
3.3.6.18. Kel Süsüştürme Oyunu (Taz Süzüştürü Oyunu)	157
3.3.6.19. Akciğer Yakalama Oyunu (Öpkö Çabışuu Oyunu)	158
3.3.6.20. Para Yakalama Oyunu (Tıyın Eñmey Oyunu)	158
3.3.7. Kız Erkek Karışık Oyunları.....	158
3.3.7.1. Şakek Caşırma (Yüzük Saklama)	158
3.3.7.2. Kız Yakalama Oyunu (Kız Kuumay Oyunu).....	159
3.3.7.3. Güreş Oyunu (Oodariş Eñiş Oyunu).....	159
3.3.7.4. Hakarertli Atışma Oyunu (Kayım Aytışuu Oyunu)	159
3.3.7.5. Aşık Atma Oyunu (Çükö Atmay Oyunu)	160
3.3.7.6. Büyük Aşık Atma Oyunu (Çoñ Ordo Oyunu)	160
3.3.7.7. Çelik Çomak Oyunu (Çikit Oyunu)	160
3.3.7.8. Büyük Çelik Çomak Oyunu (Çoñ Çikit Oyunu).....	161
3.3.7.9. Yuvarlak Tahta Oyunu (Tomolok Cıgaç Oyunu)	161
3.3.7.10. Kibrit Yakma Oyunu (Çakmak Oyunu).....	162
3.3.7.11. İp Çekme Oyunu (Arkan Tartmay Oyunu)	162
3.3.7.12. Hakkı Yok Oyunu (Akı Cok Oyunu).....	162
3.3.8. Zekâ Oyunları.....	163
3.3.8.1. Börü Taş.....	163
3.3.8.2. Burç.....	163
3.3.8.3. Catırış.....	163
3.3.8.4. Çatıra taş	164
3.3.8.5. Kışte.....	164
3.3.8.6. Toguz Korgol.....	165
SONUÇ.....	165
KAYNAKLAR	168
KAVRAMLAR DİZİNİ.....	176

KISALTMALAR

MÖ	: Milattan önce
MS	: Milattan sonra
s.	: Sayfa
S	: Sayı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
TA	: Türkler Ansiklopedisi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDK	: Türk Dil Kurumu
vd.	: Ve devamı, ve diğerleri
vs.	: Vesaire
Yüzyıl.	: Yüzyıl
YÜZYILY	: Yayın Yılı Yok
Kr.	: Kırgızca

ÖN SÖZ

Türkler tarih boyunca farklı farklı din, inanç ve medeniyet dairesi içerisinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Türk boy sistemi içerisinde yer alan Kırgızlar buna rağmen geleneklerini yaşatıp; Yüzyıllar boyu süren maceralarını, mitolojik unsurlarını, törelerini, düşünüş biçimlerini gelecek nesillere aktarmıştır. Tarihte bu gelenek içerisinde birçok destan, masal, halk hikâyesi, mani, ninni gibi sözlü türler üretmelerinin yanında, halk hekimliği, halk inançları, çeşitli ritüeller de üretmişlerdir. Kırgızlar Orta Asya'nın kültür dokusu içinde geleneksel yapıyı en iyi koruyan ve yaşatma azminde olan boylardan biridir.

Kırgız Türklerinin ürettiği sözlü gelenekler zengin bir içeriğe sahiptir. Üretilen bu sözlü gelenekler içerisinde ayrı bir yeri ve önemi olan unsurlardan biri de “Kırgız Çocuk Folkloru”dur.

Kırgızistan'da çocuk edebiyatı “baldar adabiyatı” olarak adlandırılmaktadır. Kırgız çocuk edebiyatının (baldar adabiyatının) ana kaynağı Kırgız folklorudur. Kırgız folkloru çocuk eğitimi konusunda çok katmanlı inanç ve uygulamaları barındırmaktadır.

Çalışmamız üç ana bölümden oluşmaktadır. Tezin giriş kısmında Kırgız Türklerinin menşei ve Kırgız Türklerinin tarihi hakkında bilgiler verilmiştir.

Birinci bölümde, Kırgız çocuk folkloru üzerine yapılan makale, tez, bildiri, kitap çalışmalarla ilgili açıklamalar yapılmıştır.

İkinci bölümde, Kırgız edebiyatı, Kırgız çocuk folklorunun kapsamı, tanımı ve özellikleri hakkında genel bilgiler verilmiştir. Bu bölümde ayrıca Kırgız çocuk folklorunun içerisinde yer alan türlerle ilgili tasnif ve tanımlamalar yer almaktadır.

Üçüncü bölüm, çocuk folkloru içerisinde yer alan ritüellerden oluşmaktadır. Bu ritüeller “çocuklar için söylenen dualar, çocuğa ad verme, beşik toyu, kıyafet giydirme geleneği, sünnet düğünü ve çocuk oyunları” şeklinde sıralanmaktadır. Bu bölümde ayrıca Kırgız çocuk oyunları hakkında tasnifleme çalışması yapılmıştır. Bu çalışmada sırasıyla oyunlarda tekerleme, oyunlarda sözler ve oyunlarda kişiler; bebek oyunları, kız oyunları, at üstünde oynanan erkek oyunları, kız erkek karışık oynanan oyunlar, zeka oyunları şeklinde genel başlıklandırılma yapılarak, bu başlıklar altında oyunlar ve oyunlar hakkında bilgiler verilmiştir.

GİRİŞ

KIRGIZ TÜRKLERİNİN TARİHİ

A. Kırgız Adının Menşei

Kırgız adının kökeni meselesi başlangıçtan günümüze kadar Türk tarihinin önemli hususlardan birisi olagelmıştır. Kırgız adının anlamı, birçok araştırmacı tarafından incelenmiştir.

Bazı araştırmalarda Kırgız kelimesinin menşei efsanelere dayandırılmaktadır. Kelimenin menşei efsanesine ilk olarak Seyfeddin Ahsikendi'nin "Mecmuau't-Tevarih" adlı eserinde tanık olmaktadır: Eserdeki bilgilere göre, bir Oğuz boyunun beyi olan Sultan Sancar, Özkent (Kr. Özgön) bölgesindeki diğer bir Oğuz boyuna taarruz eder ve bu olayda bir "Kırk Oğuz" yiğidi dışında herkes ölür. Yazara göre bu "Kırk Oğuz" sözü zamanla "kırk güz", daha sonra da "Kırgız" şekline dönüşür. Yukarıda adı geçen yer ismi "Özgön" Kırgızistan'ın güney kısmındadır ve Kırgızistan'ın tarihi şehirlerinden biri sayılmaktadır (Çeribaş: 2018: 3; Kıldıroğlu, 2013: 32; Kalkan, 2005: 35).

Zakirov'un aktardığı bilgilere göre, Çin tarihçilerinin araştırmalarına dayanarak Grot'un transkriptinde "K k-Kip" isimli halk ilk olarak MS 201'dekarşımıza çıkar. V.V. Bartold'a göre Kırgızlar, Orta Asya'da yaşayan halklar arasında tarihte ismine rastlanılan en eski halktır (Zakirov, 2013: 22).

İdil çalışmasında Kırgızların XVII. ve XIX. Yüzyıllarda Kalmuk ve Çinliler tarafından "burut" olarak anıldığını belirtir ve "burut" kelimesi üzerinden Kırgız adının etimolojisini yapar (İdil, 2012: 7).

Dıykanbayeva eserinde, İbrahim Kafesoğlu'nun Kırgız adlarının menşei ve manası hakkında "Kırgızlar, Çin tarihi kaynaklarında Hia-kia-sseu" şeklindeki açıklamasını öne çıkarılmıştır. Araştırmacı Çince bu kelimenin "Kırgız" kelimesine karşılık geldiğini ileri sürülmüş ve kaynaklarda Kırgızların Türk asıllı olduğunu vurgulanmıştır (Dıykanbayeva, 2016: 14).

Yukarıdaki bilgilere ilave olarak Kırgız kelimesinin bilimsel tahlili de yapılmıştır. Araştırmacılar söz konusu tahlili dil bilimi ve onomastik yöntemlerle izah etmektedirler. Bu araştırmalardan en çok bilinenleri şunlardır:

Çorotegin'in bakış açısına göre Kırgız kelimesi "kırk ve yüz", kırk çehre anlamında, "kırk ve er" kırk er anlamında; "kara ve gız" siyah saçlı halk anlamında; "kırgu-kırıg" ve "çoğul eki" "ız" "kızıl" anlamında, "kırık ve Oğuz", "kızıl Oğuz", Güney Oğuzlar ve Batı Oğuzlar anlamında; "kırgın", "kırgıt", "Kırgız" al yüzlü halkın mensupları anlamında olan kelimelerin dönüşümüne ve seslerin değişimine dayanmaktadır (Çorotegin, 2002: 754).

Türkler ansiklopedisinde Tınçtıkbek Çorotegin'nin "Kırgız Cumhuriyeti" (2002: 754) adlı makalesinde de Kırgız adının etimolojisi konusunda şu şekilde bilgi vermiştir:

V. Radlov; kırk + yus, kırk jüs (kırk yüz)

Zeki Velidi Togan; kırk + er (kırk kişi)

D. Aytmuradov; kırk + kız (siyah saçlı halk)

K. Petrov; kırk + guu (kırklar)

N. Baskakov; kırk + oğuz (Kırk Oğuzlar daha doğrusu güney veya batı Oğuzlar)

A. Kononov; Kırgın-kırgıt-Kırgız (açık yüzlü mavi gözlü halk).

Türk halklarının adlarında "gız", "guz", "gun", "gur", "gar", "gaz", "ar", "ag", "as" ve diğerleri gibi benzer unsurlar bulunmaktadır (Oğuz, Gagavuz, Kun, Uygur, Onogur, Bulgar, Suvar, Hazar, Kızık, Cooray, Çuvaş, Tölös). Bu da "Kırgız" etnonimin öz Türkçe kelimeler temelinde ortaya çıkan bir söz olduğu anlamına gelmektedir.

B. Şeriyev, "Bayırkı cana Orto Kılımdar Türk Adabiyatı (Eski ve Orta Çağlarda Türk Edebiyatı)" adlı kitabında Kırgız adının menşeyini açıklarken V.V. Bartold'un "Kırgızlar" adlı kitabına atıfta bulunur. Buradan hareketle Kırgız adıyla yaşayan boyların şimdiki Kazakismi gibi isimlere göre Türklerin en eski ve soylu grubu olduğu iddiasını ortaya koyar. Eski Türk yazılarının Kırgızlara ait olduğu iddiaları da bu tip kaynaklarda karşımıza çıkmaktadır (Şeriyev, 1996: 14).

Aman Saspayev, "Bugünkü Kıtay Avtorloru Bayırkı Kırgızdar Cönündö (Günümüzdeki Çin Bilginlerinin Eski Kırgızlar Hakkındaki Fikirleri)" adlı makalesinde, bundan bin beş yüz sene önce yayımlanmış Çin kaynaklarında Kırgızlar hakkında yazılanların iki bin sene önceki tarihe dayandığını belirtmiştir. Saspayev'in aktardıklarına göre Türklerin ataları "Su" adlı boydan çoğalmıştır ve Türk boylarının aksakalı (büyüğü) Apanbe adını taşımaktadır. Onlar, on yedi kardeş olup isimleri ve

bu isimlerin anlamları şu şekildedir: Kurttan doğmuş olan İçjentu kurt gibi uyanık, güçlü olup rüzgarı çağırıp yağmur yağdırabilecek kadar olağanüstü özelliklere sahiptir. İçjentu'nun iki karısı, Caz Teñiri (Yaz Tanrı) ve Kış Teñirinin (Kış Tanrı) kızlarıdır. Kadınları dört erkek doğurmuştur. Bu oğullardan çoğalan nesli Kırgız diye adlandırmışlardır (Şeriyev, 1996: 14-15).

Gömeç, çalışmasında Kırgız isminin menşei konusundaki görüşleri şu şekilde sıralar: İlk olarak Kırgız adının “kır” ile “giz” kelimelerinin birleşmesinden meydana geldiğini ve “kırgezer” anlamına geldiğini ifade eder. Araştırmacı görüşlerinin devamında, Kırgız adlandırmasının “kırık” ve “yüz” sayı adlarının kaynaşmasından teşekkül ettiğini öne süren fikre temas eder. Kırgız adının “kırk kuu”dan, yani ‘kırmızı’ ve ‘yüz’ kelimelerinden ibaret olduğu iddiasına da yer verir. Bununla beraber Gömeç, Kırgızların, Oğuzlarla olan irtibatlarına da dikkat çeker hatta Kırgız kelimesinin “Kırk Oğuz”dan geldiğini, Kırgızların Oğuz Han’ın yirmi dört boyundan türediğini ve kırk Çinli kızın Oğuz bölgesine gelip onlarla evlenerek doğan çocuklarının Kırk Oğuz adıyla anıldığı yolundaki efsaneleri kaynak gösterir. Ayrıca “kırk kız” motifini Dede Korkut Hikayelerinde “Salur Kazan’ın Evinin Yağmalanması” ve “Kazan Beğ’in Oğlu Uruz Beg’in Tutsak Olması” anlatılarında da olduğunu ileri sürer. Gömeç, pek çok “Kırgız şeceresinde” Kırgızların kendilerini Oğuz Kağan’a bağlamalarının dikkate değer olduğu görüşündedir. Araştırmacı bu araştırmalara dayanarak Kırgızların menşeiine ait efsanelerde umumiyetle “kırk kız” motifiyle karşılaşılmasına şüpheyle yaklaşır. Çünkü ona göre Türklerde soy esası vardır ve asli olan babadan kaynaklanan akrabalıktır (Gömeç, 2011: 5).

Kırgızlar geçmişten günümüze kadar soy bağına çok önem vermektedirler. V.V. Radlov, Kırgız adını taşıyan halklarda 100 (Tr. yüz/Kr. cüz) kelimesiyle adlandırılan boylarının ne anlama geldiğini açıklarken Kazaklardaki uluu cüz (büyük boy), orto cüz (orta boy), kiçüü cüz (küçük boy) denilen isimlerinin boyların anlamını taşıdığını belirtir. Radlov, her cüzün birkaç boydan oluştuğu iddiasını ileri sürer. Bu bağlamda Kırgız adının iki, 40 ve 100 sayılarına bağlı olduğunu, bu sebeple bu ismin kırk+yüz olmaması gerektiğini vurgular. ‘Kırk yüz’ün “Kırgız” adına dönüşmesinin Türk dilinin fonetiğine ve Tatar Türkçesine ait olduğunu söylemektedir. Radlov’a göre eski dönemlerde Kırgızlar yüz (100), bin (1000) gibi hesapsız ve binlerce sayıda boylara ayrılmıştır. Bu bölünmelerin soylara göre gerçekleştiği tespit edilmiştir. Savaş dönemlerinde ise “oñ kanat (sağ kanat)”, “içkilik orunga (orta boy)”, “sol kanat (sol

kanat)’ın” bir araya geldikleri söylenmektedir. V. V. Radlov’un bahsettiği kırk yüzle ilgili düşüncesi halk arasında “kırk uruu (kırk boy)” Kırgız diye adlandırılmasının o döneme denk geldiği açıklanmaktadır. Bağış Sazanov’un anlattığı Manas destanında “kırk uruu Kırgızga” (kırk boy Kırgızlara) ibaresiyle belirttiği boylar şunlardır:

1. Katagan	15. Şıbaa	29. Cetigen
2. Bağış	16. Serpi	30. Saya
3. Mogol	17. Ediger	31. Sapıran
4. Karaçoro	18. Badam	32. Kölop
5. Teyit	19. Kırırşa	33. Arday
6. Dölös	20. Kızıl ayak	34. Şaňkay
7. Cookesek	21. Munduz	35. Totu
8. Boston	22. Kuşçu	36. Kökün
9. Navat	23. Kılıç tamga	37. Takıldak
10. Bolgon	24. Aysak	38. Kalça
11. Noykut	25. Kırba	39. Bayçoro
12. Sumara	26. Dabat	40. Cançoro
13. Okçu	27. Kıpçak	(Zakirov, 2013: 23-24).
14. Karakalpak	28. Toloo	

Bağış Sazanov anlattığı Manas metninde Kırgızların boylarını sıralayarak onların Türk kavminden çoğaldığını belirtmiştir.

B. Kırgızların Tarihi

Vefa Kurban, “Eski Kırgızlar” adlı çalışmasında, Kırgız adının MÖ 3.Yüzyılda tarih sahnesine çıktığını belirtir ve yerleşim yerleri hakkında şunları söyler: “Bazılarına göre, Kırgızların vatani Yenisey, bazılarına göre bugünkü Kuzeybatı Moğolistan’daki Hır’kız Nur (Kırgız gölü) bölgesidir.18.Yüzyılda aynı isim, aynı dil, dış görünüş veya gelenekleriyle Tiyan-Şan Kırgızlarına benzeyen halkların olması bunu ispatlamaktadır: Bir zamanlar Yenisey’de ve Tiyan-Şan’da Kırgızlar yaşamıştır ve daha sonradan MÖ 3.Yüzyılda ikiye ayrılmıştır. Bunlardan bir kısmı 18.Yüzyıla dek Yenisey’de yaşarken diğeri kısmı da güneyde Batı Tiyan-Şan’da kalmışlar ve Çinliler tarafından Usun olarak adlandırılmışlardır. N. Aristov’a göre, Yenisey ve Tiyan-Şan Kırgızları aynı halktır. Onlar Yenisey’de Tiyan-Şan’a kadar olan alanda yaşamışlardır (Kurban, 2013:151).

Mayramgül Dıykanbayeva, “Kırgız Türklerinde Erkek Çocuğun Önemi ve Edebi Yansıması” adlı çalışmasının giriş kısmında Kırgızlarla ilgili şu bilgileri verir: *“Tarihin çeşitli devirlerinde, değişik coğrafyalarda büyük devletler kurmuş olan Türkler, boylar halinde geniş bir coğrafyaya yayılmış ve hayatlarını buralarda sürdürmüşlerdir. Bu boylardan birisi de Kırgızlardır. Kırgızlarla ilgili ilk mahumatları Çin kaynakları vermiştir. Bu kaynaklardaki bilgilere göre Kırgızlar, ilk devletini MÖ3. asırda kurmuştur. Çin kaynaklarından aldığımız bilgilere göre, ilk Kırgız devletini kuranlar fiziksel olarak genellikle uzun boylu, sarı saçlı, kızıl yüzlü, mavi gözlüdür. Kırgızların bu devleti kurdukları dönemde, bugünkü Orhon sahasından Hakasya’ya kadar olan bölgede yaşadıkları, sonra Hunların hâkimiyeti altına girdikleri belirtilmektedir. Kırgızlardan MÖ2. Yüzyıldaki Çin kaynaklarında ve Orhun’daki Türk yazıtlarında da bahsedilmektedir”* (Dıykanbayeva, 2011: 2).

Mehmet Kıldıroğlu, Kırgız Türklerinin tarihi dönemlerini şu şekilde belirtmiştir:

1. Gök Türkler Dönemi
2. Uygurlar Dönemi
3. Timur ve Hanlıklar Dönemi
4. Rus Çarlığı Dönemi
5. SSCB Dönemi
6. Bağımsız Kırgız Cumhuriyeti (Kıldıroğlu, 2006: 30).

Baktygul Kulamshaeva “Kırgızların Dili ve Kültürü” adlı kitabında Göktürkler dönemindeki Kırgız tarihine değinir. Ona göre bu dönem MS6-8.Yüzyıl arasını kapsamakta olup, MS1. ve 5. Yüzyıl. arasında kaynaklarda Kırgızlar hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu dönemlerde Kırgızların uzunca bir süre küçük boylar hâlinde yaşadıkları, bir toparlanma dönemi geçirdikleri düşünülebilir. Bu dönemde Kırgızlar Tanrı dağı (Kr. Teñir-Too) bölgesine yerleşmiş; Dinlinler ve Hunların bir kısmı dâhil olmak üzere, birtakım Türk olmayan kavimleri de asimile etmişlerdir. Göktürkler dönemine (MS 6.-8Yüzyıl.) gelindiğinde ise Yenisey Kırgızlarının özellikle de Barsbek döneminde büyük askerî, siyasi ve diplomatik başarılar elde ettikleri bilinmektedir. Kırgızlar 7-8.Yüzyılda merkezi Asya tarihinde etkin ve önemli rol oynamıştır. Bu dönemler Doğu Türk Kağanlığına bağlı olan Kırgızlar özgür ve egemen bir devlet kurabilmek için sık sık ayaklanmış; Uygurlarla birlik olup Göktürk Kağanlığının yıkılmasına önayak olmuşlardır. Bu dönemlerde Kırgızlar büyük bir

devlet kurmasalar da tarih sayfalarında adlarından söz ettirmişlerdir (Kulamshaeva, 2016:84).

Mehmet Saray çalışmasında Kırgızlarla ilgili şu bilgileri verir: “6.Yüzyılın ikinci yarısında, Kırgız Türklerinin, Göktürk Hakanlığının idaresinde yaşadığını tespit ediyoruz. Kırgız Türklerinin, bir asır kadar Göktürk Hakanlığı idaresinde yaşadıklarını, bilhassa Göktürklerin duraklama devrinde, daha müstakil hareket ettiklerini ve hatta Çin ile ayrı ilişkiler kurduklarını görüyoruz. Ama Kırgızların müstakil bir hayat için gösterdikleri gayret yeterli olmamış ve II. Göktürk Hakanlığı zamanında yeniden Göktürk idaresine girmişlerdir. Göktürk kitabelerinden edindiğimiz bilgilere göre Kırgızlar, Göktürk hâkimiyetini kolayca kabul etmeyip onları oldukça uğraştırmışlardır. II. Göktürk Devleti'nin inkıraza gittiği devirlerde, Göktürklerin, Kırgızları başlarına bela olmalarından çekindikleri için, o zamanlar yeni kurulmakta olan Uygur Hakanlığına bağladıkları görülmektedir. Bu idare değişikliğinin Kırgızları oldukça huzursuz ettiği anlaşılıyor, bu huzursuzluğun Uygur Hakanlığının kendilerinden ağır vergi talep etmelerinden kaynaklanmış olması muhtemeldir. Kırgızlar ile Uygurlar arasındaki bu sürtüşme çok geçmeden silahlı mücadeleye dönüşmüş ve yapılan savaşı Kırgızlar kazanarak Uygur devletinin kuzey kısmını işgal edip hâkimiyetleri altına almışlardır. 840 yılından başlayıp aşağı yukarı bir asır devam eden bu ikinci Kırgız devleti, Kırgız Türkleri için parlak bir devre olmuştur. Bir devlete sahip olmak Kırgız Türklerini, tıpkı Göktürk ve Uygur soydaşları gibi, bazı medeni ve kültürel faaliyetlere sürüklemiştir. Kırgızlar, Göktürkler ile Uygurların kullandıkları yazı dilini kullanarak kendi kitabelerini yazdırıp diktirmişlerdir” (Saray, 1993: 17-18).

Kırgız Devleti olarak bilinen bu dönem Kırgızların komşu oldukları diğer büyük devlet ve birlikler ile siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerini güçlendirdikleri ve Tan İmparatorluğu ile de iyi ilişkiler içinde buldukları bir dönemdir. Daha doğrusu, Göktürk Devleti'nin yıkılıp, yerine Uygur Devleti'nin kurulmasına ön ayak olan Kırgızlar bağımsızlıklarını korumak ve pekiştirmek amacıyla 9. Yüzyılın başlarında Uygur Devleti'nin yönetimine de karşı çıkmış. Böylece Uygur Devleti'ni yıkıp yerine 840 yılında Büyük Kırgız Devleti'ni kurmuşlardır. Bu dönem Kırgızların bir devlet çatısı altında birleşerek tüm merkezi Asya'ya hükmettikleri, bütün o coğrafyayı denetimi altına aldıkları, döneminin büyük güçleri sayılan Karluklar, Tibetliler ve Tan İmparatorluğu gibi komşu devletler ile de siyasi, idari ve ekonomik açıdan iyi ilişkiler

kurdukları en parlak dönemleri olarak bilinmektedir. Ancak Kırgızların kendi aralarında kurdukları bu birlik ne yazık ki çok uzun sürmemiştir (Kulamshaeva, 2016:84-85).

Gömeç'e göre, 12. Yüzyıl sonları ile 13.Yüzyılbaşlarında yalnız Türkleri değil, o zamanki dünyanın büyük kısmını içine alan, Asya ve Avrupa'nın bütün milletlerini yakından ilgilendiren hadiseler cereyan eder. Neticede bu sırada yeryüzüne yeni bir düzen vermeye çalışan Türk-Moğol devletinin kuruluşu gerçekleşir. Dünya tarihinin gelmiş geçmiş en büyük fatihlerinden birisi olan Cingiz Han 1199'da, Naymanların hanı Buyruk'u yenerek, Kırgız bölgesine de sahip olur (Gömeç, 2011: 64).

Kırgızların tüm merkezi Asya'ya hükmettikleri dönem zamanla merkez yönetiminden uzak kalan bölgelerdeki Kırgızların dağınık küçük beylikler hâline gelip, bir birlik oluşturmalarının bir hayli zor hâle gelmesiyle doğudaki komşuları olan Moğol kökenli Kıdanların (Karahıtayların) ve Türk kökenli oldukları tahmin edilen Naymanların saldırıları sonucunda zayıf düşen Kırgız Devleti tamamen yıkılmanın eşiğine gelmiştir. O dönemin araştırmacılarına göre Kıdanlar ve Naymanların saldırılarından ve katliamından kaçan Yenisey Kırgızlarının bir kısmı da Tanrı dağlarına yani Ala dağın eteklerine gelip yerleşmişlerdir. Bu göçler sonucunda Kırgızların Yenisey Kırgızları ve Tanrı dağı Kırgızları şeklinde ikiye ayrıldıkları tahmin edilmektedir. Neticesinde Tanrı dağı Kırgızlarının Yenisey Kırgızlarından etnik, sosyal, kültürel ve siyasi yönden farklı bir gelişim sergiledikleri, dolayısıyla hem kültürel bakımdan, hem de dil ilişkileri bakımından zamanla birbirlerinden farklılaşmaya başladıkları söylenebilir. 13.Yüzyıla gelindiğinde ise Moğollar Karahıtay Hanlığını ve sonrasında Naymanları ele geçirerek Balasagun'a doğru yürümüşler ve Kırgız bölgesine de hâkim olmuşlardır. Başlangıçta Cengiz Han'ın ordusuna şiddetle karşı çıkan Kırgızlar, Moğolların sayısal üstünlüğü karşısında daha fazla zayıat vermemek için önlerinden çekilmek ve Moğol hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmışlardır (Kulamshaeva, 2016:88).

Başlangıçta Kırgızlar, Moğollara ait olan Coçi'nin hâkimiyetini geçici olarak benimsemişlerdir. İsakov'a göre bu durum folklorik belgelerde de görülebilir. Örneğin Kırgızlarda "Ket Buka" adlı ünlü folklorik eser mevcuttur. Ket Buka bir ozandır ve Cengiz Han'ın oğlu Coçi vefat ettiğinde oğlunun öldüğü haberini Cengiz Han'a kopuz vasıtasıyla anlattığı söylenebilir. İsakov bu eserin temelinde 1207-1218 yılları arasında gerçekleşen Kırgız-Moğol ilişkileri olduğu kanaatindedir (İsakov, 2013: 60)

Orhun Türk boyları tarafından kurulan Altın Ordu Devleti, Çağatay Türkçesini resmî dil olarak benimsemiştir. Uygur alfabesi kullanılan bu devlette din olarak öncelikle Gök Tanrıçılık ve daha sonra da Müslümanlık görülmüştür. Başlangıçta Moğolların çoğunlukta olduğu Altın Ordu Devleti, sonraları daha çok Türklerin barındığı bir devlet olmuştur. ‘Altın Ordu’ sözcüğü Moğolca “orda” sözcüğünden gelmektedir. Hanların ordugâhındaki baş çadırın üzeri altın kaplama olduğu için hanın çadırı anlamına gelen “Altın Orda” sözcüğü devletin adı olarak söylenmiştir. Orda sözcüğü, tüm Batı dillerine “Golden Horde” olarak geçmiştir. Söz kralın sarayı ve ordugâhı anlamında kullanılmaktadır. Altın Ordu halkına tarihçiler Moğol veya Türk ayrımı yapmaksızın Tatar adını vermişlerdir. Bu nedenle Altın Ordu kültürüne Tatar kültürü denilmektedir. Devletin bünyesinde zamanla Moğolların erimesine ve Türklerin kalabalıklaşarak çoğunluğu ele geçirmesine karşın Tatar adlandırması yine de sürmüştür. Altın Ordu Devleti zamanında hem Türk Dünyası hem de Doğu Avrupa’nın en önemli devletlerinden biri olmuştur. Altın Ordu Devleti’nin yapısında hem Cengiz İmparatorluğu’nun hem de eski Türk devletlerinin özelliklerinden gelme yanlar vardır (Çetin, 2007: 299).

Altın Orda Devleti 13. Yüzyılın ortasından 15. Yüzyılın son çeyreğine kadar hüküm sürmüştür. Altın Orda Devleti’nin hüküm sürdüğü bu topraklar Sırderya havzasından Altay’a kadar ve Güney Ural’dan Yedisu’ya kadar uzanmaktadır. Birçok Kıpçak uruğ ve uruku da Kırgızların etnik oluşumunda önemli rol oynamıştır. Bu nedenle Altın Ordu’nun Kırgızların etnik oluşumunda özel bir yeri vardır. Bizce N.N. Mingulov’un görüşü diğer görüşlere göre daha tutarlıdır. Altın Orda hanlarının idaresinin batı bölgelerine yayılmasıyla Doğu Kıpçak boyları Tanrı Dağları ve Sırderya’ya kadar yayılmıştır. İdil-İrtiş arasındaki Kırgız boyları da bu yönde yayılmış ve Tanrı dağları Moğolları ile ilişki içine girmişlerdir. Bu dönemde Kırgız boylarının yavaş yavaş Tanrı dağlarına göçü gerçekleşmeye başlamıştır (Kıldıroğlu, 2006: 163).

Tanrı Dağları’na gerçekleşen Kırgız-Kıpçak göçünün son etabı 15. Yüzyılın sonu ve 18. Yüzyıllar arasında gerçekleşmiştir. Kırgızların içine giren Kıpçak boyları Kırgız-Kıpçaklarla gelenlerin dışında Batı Tanrı dağlarına gelen ve Özbeklerin içine giren Kıpçak uruğları, Deşt-i Kıpçak’ta kalan ve Kazakların içinde kalan Kıpçak uruğları 15 ve 18. Yüzyıl arasında bugünkü Kırgızistan topraklarına gelerek Kırgız-Kıpçak uruğlarına ve diğer Kırgız uruğlarının içine girmişlerdir (Kıldıroğlu, 2006: 165).

Cengiz Han'dan sonra Doğu Türkistan'dan Maverâünnehr topraklarına kadar uzanan Çağatay Devleti'nin dağılmasının ardından 1370 yılında Türkistan coğrafyasında tarih sahnesine çıkan Emir Timur, hâkimiyetini genişletmek için pek çok sultan ve hükümdarla savaşmış, sefer düzenlediği topraklarda ticareti canlandırmış ve şehirleri imar etmiştir. Timur, Maverâünnehr, İran, Hindistan ve Anadolu başta olmak üzere, pek çok ülkeyi topraklarına katmıştır. Bozkır menşeli son büyük imparatorluğu kuran Emir Timur, Maverâünnehr'de Semerkant'a yakın şehirlerden Keş (Sebz)şehrine bağlı Hoca Ilgar köyünde 25 Şaban 736 (9 Nisan 1336) tarihinde dünyaya gelmiştir. En geniş sınırlarına kurucusu Emir Timur zamanında ulaşan Timurlular Devleti (1370-1507), başta Maverâünnehr olmak üzere Doğu Türkistan, Çin, Horasan, İran, Harezm, Azerbaycan, Irak, Suriye, Anadolu ve Karadeniz'in kuzeyine kadar uzanan çok geniş bir coğrafyada hâkimiyet tesis etmiştir. Timur'un ordusu güçlü olduğundan tüm Türkistan topraklarında savaşmış, Türk-Moğol devlet geleneğini, ulaştığı her yere götürmüştür ve sanatsal bakımdan da çok derin izler bırakmıştır. Kurmak istediği cihan hâkimiyeti mefkûresini gerçekleştirmek için Timur, hâkimiyet süresi boyunca ordusu ile birlikte seferden sefere koşmuştur. Ölüm döşeğinde iken dahi seferde olan, ülküsüne böylesine bağlı olan Timur'un, vasiyeti vefat ettiğinde yerine getirilmemiş, halefleri onun emanetini hakkıyla sahiplenmemiştir (Yücedağ, 2015: 9).

Bazı kaynaklarda, Emir olarak Semerkant'ta hüküm süren Timur'un (1370-1459) Tanrı dağları ve Doğu Türkistan'daki Moğol-Kırgız boylarına karşı sürekli sefer yaptığı 1371 yılında Kamareddin'in Moğol ordusunu takip ederek Isık-Göl'e kadar ulaşmış olduğu ve bu sırada 1375 yılında Sayram ve Talas dağlarına kadar gelmiş olduğu söylenmektedir. 1377-1379 yılları arasında ise Timur'un Moğolistan üzerine yeniden seferler düzenlediğinden ve Tanrı Dağlarındaki göçebe halk İli ve Tarbagatay nehirlerine kadar göç etmek zorunda kaldığından bahsedilmektedir.

1388 yılında Tanrı Dağı bölgesindeki boyların önderleri Timur'un İran'da bulunmasından yararlanarak Altın Ordu hükümdarı Toktamış ile Timur'a karşı ittifak yapmış olduğunu ve hatta Maverâünnehr bölgesine kadar ilerlerken harekâtlarının başarısız olduğu ve geri dönüşleri hakkında bilgiler vardır. 1389 yılında ise Timur'un Moğolistan'a karşı büyük çaplı bir harekete girdiği ve bir seneden sonra 1390 yılında ordusunun bir kısmını Tanrı dağlarına gönderdiği söylenmektedir. İki koldan ilerleyen Timur'un ordusu, kuzeyden Taşkent, Talas ve Çüy üzerinden, güneyden ise Andican ve Arpa nehri üzerinden gelerek Isık Göl bölgesinde kavuşmuş ve geri çekilen

Kamareddin'in ordusunu kovalayan Timur Kamareddin'in peşinden İrtiş nehrine kadar ilerlemiştir. Bu suretle günümüzdeki Kırgızistan coğrafyasının Timur'un egemenliği altına girmiş olduğu yazılmaktadır (İdil, 2012: 33).

Timur'unele geçirdiği yerlerde muhaliflerin barınmaması için kalelerin yıkılmasını tercih ettiği ileri sürülür. Ancak Timurlu Devleti'nin merkezî toprakları diyebileceğimiz Horasan ve Maveraünnehr'de bunun tam tersi bir politika takip etmiş, şehir surları dâhil kendi merkezini mamur hale getirmiştir. Bu politika, kendisinden sonraki idareciler tarafından da sürdürülmüştür. Herat, Semerkant, Buhara gibi merkezler bilim ve sanata verilen değer nedeniyle tarihlerinin en parlak dönemlerini yaşamıştır. İmar faaliyetleri, âlim ve sanatkârların himayesi konusunda Timurlu hanedanı, mirasçısı oldukları Çağatay hanedanı kadar gayretlidir (Akbıyık, 2004: 165).

Kırgızlar, 1700 yılında bir Türk devlet olan Hokan Hanlığına katılmıştır. Orta Asya'da İngiliz tüccarların Rus tüccarlara rakip duruma gelmesinin ardından, Çarlık Rusyası, İngilizlerin varlığına son vermek için bölgeyi işgal etmeye başlamış ve 1876'da Hokan Hanlığının statüsünü kaldırmış ve yerine Rusya'ya bağlı Fergana ili oluşturulmuştur. Böylece Kırgız topraklarında Rus hâkimiyeti pekiştirilmiştir (Arslan, 2015: 55).

Hokand Hanlığı, 1710-1876 yılları arasında başkenti Hokand olarak Fergana bölgesinde hüküm süren Türkistan'daki üç hanlıktan (Buhara, Hive) biridir. Bugün Özbekistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde kalan ve kervan yollarının kesiştiği Fergana vadisinin güneybatısında yer alan Hokand Hanlığının tarihi, 15.Yüzyılmikinci yarısına kadar uzanmaktadır. Hokand Hanlığı, Fergana vadisinde kurulması sebebiyle "Fergana Hanlığı" olarak da geçmektedir. Aynı zamanda İslam coğrafyacıları Hokand'ı Huvakand ve Huvakent şeklinde de ifade etmektedirler (Macit, 2009: 67-81).

16. Yüzyılda temelleri atılan, 18. Yüzyıl başlarından itibaren de müstakil bir devlet olarak ortaya çıkan Hokand Hanlığının kurucusu Şahruh İbn Aşir Kul Bey, Özbeklerin Ming kabilesine mensuptur. Bu kabile, Şeybani Han'ı Abdullah Han zamanında (1583-1598) Tobol ve İrtiş yöresindeki yurtlarını bırakarak Doğu ve Batı Türkistan arasında son derece verimli topraklar olan Fergana'ya göç etmiştir. Bölgede önce Şeybanilere sonra Hocalara bağlı olarak yaşayan Ming kabilesi, Şahruh Bey'in mücadelesi sonucu, 1709 tarihinde Fergana Hanlığı veya Hokand Hanlığı adıyla bilinen Özbek Devletini kurmuştur. Doğu ve Batı Türkistan'ın arasında kurulmasından

dolayı jeopolitik ve jeostratejik öneme sahip olan Hokand Hanlığı, Hive ve Buhara Hanlıkları arasındaki çekişmeden de faydalanıp genişlemeye başlamıştır. Şahruh Bey döneminde Nemengan, Kanıbadem, Mergilan ve İsfara gibi yerler ele geçirilmiş ve Hokand Hanlığı müstakil bir devlet olarak ortaya çıkmıştır (Yoska, 2011:396).

Hokand Hanlığı18. Yüzyıl başlarında Buhara Emirliği'nden ayrılarak Fergana vadisinde bağımsız devletin kurulmasıyla başlar. Bilindiği gibi Altın Orda hanlarından Özbek Hanın torunu Ebülhayr, Timurlular arasında çıkan harplerden bıkan ve Fergana vadisinde toplanan bir grup halkı teşkilatlandırarak 1425'te bir devlet kurmuş ve adına da dedesi Özbek Han'ın adını vererek "Özbek Devleti" demiştir. Bu devlet 1460'ta ikiye bölünmüş ise de 1506 yılında başına geçen Muhammed Şeybani Han zamanında bütün Orta Asya'yı hâkimiyeti altına alarak bir imparatorluk hâline gelmişti. Şeybanilerin 1599'da ortadan kalkmasının ardından Doğu Türkistan'da ve daha sonra Sırderya'nın kuzeyinde Çadak'ta ikamet den Hoca ailesi Fergana bölgesinde idareyi ele geçirip ülke topraklarını aralarında taksim etti. Şahruh, Hoca ailesinin hâkimiyetine son vererek 1710 yılında merkezi Hokand olmak üzere Fergana Hanlığı veya Hokand Hanlığı adıyla bilinen Özbek Devleti'ni kurdu. 17. Yüzyılın sonu ile 18. Yüzyılın başında Kırgız halkının önemli kısmı Fergana vadisinde Aksu, Andican, Alay, Hisar ve Hokand bölgelerinde yaşıyorlardı (Yazı, 2007: 18).

"Hokand ile ilgili seyahatnamelerde çok fazla bilgi bulunmakla birlikte ele aldığımız üç hanlıktan birinin merkezini oluşturması hasebiyle şehir hakkında kısaca bilgi vermek faydalı olacaktır. Varlığı milattan önceki dönemlere dayanan Hokand, 13. Yüzyılda Moğolların saldırısı sonucunda yıkılmış ancak 1732 tarihinde bir istihkâm olarak yeniden inşa edilmiştir. 1740 yılında ise Hokand Hanlığının merkezi olmuştur. Fergana vadisinin güneybatı sınırında yer alan şehir, 19. Yüzyılın ikinci yarısında Hive'nin altı katı, Buhara'nın ise üç katı büyüklüğe sahiptir. Güney kesiminde han sarayı bulunur. Surlarla çevirili olmakla birlikte kuzey kısmı açıktır. Çevresinde çok sayıda meyve bahçeleri yer alır. Buhara mimarisini andıran yapılara sahip Hokand'da taştan yapılan dört adet cami bulunmaktadır. Ticari güzergâh üzerinde bulunan şehir Rus emtialarının, yerli ipek ve yünlü ürünlerin ucuza satıldığı küçük bir pazara sahiptir. Ahalisi deriden yapılan "eyer", "kamçı" gibi at malzemeleri üretmektedirler" (Karadağ, 2006:127).

Hokand'ın kurucusu Özbek Şahruh Bey idi. Hanlığın halkı Özbek, Kırgız, Kıpçak ve Taciklerden oluşuyordu. Hokand Hanlığı, Kırgız boylarını kendi topraklarına dâhil

etse bile vergi ve asker hizmeti dışında Kırgızların siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel hayatını değiştirecek girişimlerde bulunmadı. Hokand Hanlığı, Kırgızistan'da sağlam bir idari yönetim sistemini kuramadı. Hokand yöneticileri Kırgız beyleri ile ittifak kuruyorlar, ancak Kırgızların bağımsızlıklarına karşı duruyorlardı. Hokand Hanlığı bütün Türkistan topraklarına sahipti ve Türkistan halklarını içine alıyordu. Bu yüzden Hokand Hanlığında yaşayan halklar hanlığın siyasi işlerine aktif olarak katılıyorlardı. Kırgızlar ile ilişkileri sağlam tutmak için Kırgızların tesirli insanları ile akraba olmaya özen gösteriyorlardı (Emin, 2007: 19).

Öteden beri Hokand Hanlığının zayıflamasından yararlanarak genişlemek isteyen Buhara Hanı Muzaffer, Hokand'ı ülkesine katmak için 1865'te savaşa başlamıştır. Bu defa iki hanlığın savaşa tutuşmasından yararlanan Rus ordusu Taşkent üzerine yürümüştür. İki cepheli savaş durumunda kalan Hokand Hanlığı, Ruslara karşı direnememiş ve Taşkent, üç gün süren bir savaşı takiben 15 Mayıs 1865 tarihinde Rusların eline geçmiştir. Bu savaşta Sultan Seyid'in Naibi Âlim Kul ölmüş ve bunun sonucunda Sultan Seyid tahttan indirilerek yerine 16 yaşındaki Kudaykulbek han ilan edilmiştir. Taşkent ve havalisinin Rusların eline geçmesinden sonra Hokand Hanlığının egemenliğinde sadece Fergana vadisi, Pamir ve Alay Kırgızlarının yaşadıkları bölgeler kalmıştır (İdil, 2012: 50).

Çarlık döneminde, Rus İmparatorluğunun sömürü siyasetinden acı çeken ve sabırları sona eren Fergana halkı 1898'de bağımsızlık isyanını başlatırlar ve onların bu isyanı Ruslara karşı bir gazaya dönüşür. Mücadeleye Fergane vadisinde yaşayan Kırgız, Özbek, Tacik ve diğer halklar da ayaklanarak katıldılar. Bu isyanın başkanlığını Mogomed Ali Halif Muhammed Sabır Sufiev (kısaca Madalı, 1853-1898) yapar. Onun diğer adı Dukçu Eşan (İyikçi Eşan) idi. O Fergana vadisinde iyi tanınmış, 1887'de Mekke'yi ziyaret edip hacı olmuştur. Halka önderlik yapma nedenini şöyle açıklamıştır: "Ruslar halkta içki ve ahlaksızlığı yaygınlaştırdı. Mescit ve medreseleri kapatıp dini baskı yaptılar. Halkı şeriattan uzaklaştırmak için her türlü çareye başvurdular." Halk isyanının bir diğer sebebi de Fergana bölgesinin temel zenginliği olan pamuğun Rusya'ya götürülmesi, Rusların zenginleşmesi ve yerli halkın fakirleşmesi idi. İsyana Andican, Margılan, Oş ve Namangan halkı iştirak eder (Emin, 2007: 32).

Saadettin Gömeç, Kırgızların Rus Çarlığına teslim oluşunu ve dönemin politikalarını izah ederken "Türk kabileleriyle aralarında sıkı bir bağ bulunmayan Kırgızların

Sarıbağış boyunun beyi Rusya'nın güçlü bir ülke olduğu, komşularına karşı kendilerini koruyabileceği ve onların uzak olmasından ötürü Kırgızlara zararlarının dokunmayacağı gibi akla uygun olmayan bir gerekçe yüzünden Rusya tabiiyetine geçme kararı aldı. Oysa Ruslar için mesafenin hiçbir önemi yoktur. 1785 tarihinde yolaçıkan iki Sarıbağış elçisinin biri İ. L. Katerina'ya, diğeri de Sihir valisine verilmek üzere mektuplar götürmüşlerdi. 19. Yüzyılın başlarında Hokand Hanı Ömer (1809-1822) ile Buhara emiri Haydar Şah arasında bir rekabet başlamış, hatta bu sırada adı geçen hanlıklardan Osmanlı Devletine gelip giden elçiler olmuştur. Osmanlı Devlet adamları, bunlaraiyi geçinmeye çalışmalarını tavsiye etmekten başka bir şey yapmazlar. Bunun yanı sıra Buhara emiri Haydar Şah gönderdiği elçi vasıtasıyla Osmanlı Devletine tabi olduğunu bildirmiş, bu sebepten Hokand Hanı Ömer de, elçisi Elhac Seyyid Kurban Efendi ile Osmanlı'ya bağlandığını söylemiştir. Ancak her iki hanın teklifi de olumlu karşılanmaz. Ömer Han ileriye gören bir hükümdar kuvvetindedir. Bu yüzden Ruslara karşı Akmescit kalesini yaptırmış, halkı tarafından çok sevildiği için de kendisine Emirü'l-Müminin unvanı verilmiştir. 19.Yüzyılınözellikle ikinci yarısında Kırgız kabilelerinin belki de aralarındaki kavgalar yüzünden adeta birbirleriyle yarışarcasına Rusya'nın hâkimiyetine girmek istediklerini görmekteyiz. Ancak onların Rusya ile birleşmeleri çoğu zaman şahsi çıkar ilişkileri mertebesinde kalıyordu. Ruslar kendi tabiiyetlerine geçen Kırgız beylerine külliyetli miktarda hediye veriyordu. Buna rağmen Rus tahakkümünü kabul etmeyen Kırgız manapları (zenginleri) da vardı, fakat onlar da diğer Kırgız beylerinin yardımlarıyla, Ruslar tarafından ortadan kaldırıyorlardı. Bu arada Kıpçaklarla, Kırgız Türkleri arasında da anlaşmazlıklar çıktı. On binlerce Kıpçak ve Kırgız öldü” şeklinde bilgiler verir (Gömeç, 2011: 90).

19. Yüzyılın ikinci yarısı ve 20. Yüzyılın başında, Kırgız halkı Çarlık yönetimi altında yaşamak zorunda bırakılmıştır. Böylece Kırgız ülkesinin Rus egemenliği altına girmesi, Çarlık Rusya'sının sistemli bir ön hazırlık aşamasından sonra gerçekleşmiştir. Tıpkı Orta Asya'daki diğer ülkeler gibi Kırgızistan'ın Rus egemenliğine alınışında da Rus coğrafyacılara rolü büyük olmuştur. Rus emperyalizmi, Orta Asya'ya doğru yayılma hareketlerine başlamadan önce ve fiilen işgal sonra, topraksız Rusları ve çiftçileri nasıl yerleştireceği hakkındaki meseleleri 1850-1860'lı yıllarda gönderdikleri “gezginler” vasıtasıyla planlamışlardır. İmparatorluk Coğrafya Cemiyeti, Orta Asya ve Kırgız ülkesinin yakından tanınmasında Çarlık Rusya'sına büyük hizmetler verdi.

Bu cemiyetin faaliyetlerini doğrudan Savaş Bakanlığı yönlendirmekte idi. Coğrafya Cemiyetinin üyelerinden N. A. Severtsov'un 1865-1868 yıllarında Kırgız coğrafyasına yaptığı seyahatlerinin ardından Savaş Bakanlığına verdiği raporda Türkistan'ı kolonileştirme meselesine ışık tutan ve yol gösteren önemli bilgiler yer alıyordu. 1868-1916 yılları arasındaki sömürü siyaseti, toprak alma, millî baskı ve en sonunda 1916'daki büyük isyanın ardından Kırgızları topraklarından sürme planları ortaya konuluyordu. Ancak Kırgız ülkesinin Çarlık Rusya'sının bir sömürgesi haline dönüştürülmesi gerçeğine rağmen, Sovyet Bolşevik literatüründe "Kırgızistan'daki Rusya sömürü dönemi" Rus burjuvazisi ve Sovyet sunuculuğu bakış açısından ele alındı. Sovyet literatürü kendi (Rus) sömürsünü "ilerici" olarak görüyor ve diğer kapitalist ülkelerin sömürsünü "gerici" ilan ediyordu (Tekin, 2010:13).

1894 Nisan'ında da Pamir Kırgızları, Rus egemenliğine girdiler. 1898'de Andican'da başlayan ayaklanma da Rusları epey uğraştırdı. Fergana bölgesini iyi bilen, Muhammed Ali (Dükçü Eşan) adındaki bir hacının önderliğindeki bu hareket de yabana atılamaz. Bu ayaklanmaya çok sayıda insanın katıldığı sanılıyor. Aralarında Kırgız, Özbek, Kazak gibi Türk boylarından insanlar vardır. Dükçü Eşan'ın liderliğindeki bu isyan bastırıldıktan sonra, kendisi idam edilmiş, Türkistan genel valisine diz çöküp selamlamayanlardan 208 kişi Sibiry'a sürülmüştür. Buna rağmen yıllar boyu Kırgız Türklerine, Rus istilasının faziletleri anlatıldı. Güya ekonomik ve kültürel açıdan dağılmaya yüz tutmuş Kırgız Türklerinde iç savaşlar son bulmuş, kölelik ortadan kaldırılarak, Rus kanunları yaygınlaştırılmıştır. Hâlbuki Kırgızların ekonomilerinde veya kültürel hayatlarında bir ilerleme olmadığı gibi, bilakis kendi yaşayışlarına yön verme, kültürel haklarına sahip olma şeklindeki pek çok tabii hürriyetleri ellerinden alınarak adeta Rusların kölesi hâline geldiler. Rusya Kırgızistan'a hâkim olduktan sonra buraya birkaç küçük işletmenin haricinde yatırım yapmadığı gibi, bunların sahipleri de hep gayri Türkler olmuştur. Onlar hiçbir vakit Türklerin kültürel ve ekonomik açıdan zengin olmalarını istemedikleri gibi, onlara daima ikinci sınıf vatandaş muamelesi yaparlar, ülkelerini de ham madde deposu olarak görürler (Gömeç, 2011: 91).

"Çarlık yetkilileri Volga ve Kırım Tatarları ya da Azerbaycan örneğinde yaptıklarının aksine yerel seçkinleri kendi saflarına çekmeye kalkmadılar. Aslında bu yetkililer her sömürgecinin kurbanı olduğu açmazda düşmüşlerdir. Sömürgeleştirme, köylülerin bir kısmını yoksullaştırırken, özellikle Rus okulunda yetişen yeni seçkinler kitlesi

doğuran bir toplumsal sarsılma yaşanmıştır. Bu durumda sömürge iktidarı ya yeni seçkinlere dayanarak modernleşme oyunu oynar ki bu durumda adı geçen seçkinlerin iktidarı paylaşma ve reform talebinde bulunmaları tehlikesi vardır, ya da yeni düzen tarafından varlıkları tehdit edilen eski seçkinlerle birlik olurdu. O zaman da her türlü yeniliği reddeden fundamentalistlerin ekmeğine yağ sürme tehlikesi vardır. Bizim örneğimizde tehdit her iki taraftan birden gelir. 1898’de Andican’da her türlü Rus etkisine karşı olan Nakşibendi Şeyhi Muhammed Ali önderliğinde dini karakterli bir isyan çıkar. Ekim devriminin ilk yıllarında geçici bir rahatlama yaşayan Türkistan sahasında Rusların hâkimiyetini pekiştirme amacına yönelik çalışmalarda amaç “vahşi yerlileri uygarlaştırma” olarak deklare edilmiştir. Ve işgal bu şekilde haklı gösterilmeye çalışılmıştır. Ekim Devriminin ilk yıllarında geçici bir rahatlama yaşayan Türkistan, Min’in mülkiyetçiliğini eleştirmeye başladılar” (Emin, 2007: 31).

Çarlık Rusya döneminde Türkistan topraklarında gerçekleşen olaylar içinde halkın canını en çok yakan, en büyük trajedilerden biride “ürkün” hadisesidir. Ürkün olayları, yıllar boyunca konuşulması ve araştırılması yasaklanan konularındandır. Aynı zamanda Rus İmparatorluğunun Türkistan halkına uyguladığı en büyük katliam olarak sayılır. Bu isyan, tüm Türkistan’da olduğu gibi Kırgız topraklarında da en acımasız boyutuyla yaşanmıştır. 1828-1829’da Rus-İran, 1830-1831’de Rus ve Türk savaşından dolayı ve daha sonra 1905’te yaşanan Rus ve Japon savaşları, Rus İmparatorluğu’nu epeyce zayıflatmıştır. Bu savaşlardan dolayı askerî gücü, dış ve iç siyaseti zayıflayan Rusya verimli yerlere ve askeri güce muhtaçtı. Bu nedenle Ruslar Türkistan civarındaki politikalarını daha sert yürütmeye başlar. Uygulanan bu politikanın bir diğer sebebi ise zayıflayan Rus ordusundan dolayı Türkistan’daki muhtemel bir kalkışmayı önlemektir (Salkarbekova, 2015: 6).

Kırgızların en verimli topraklarına el koyan Rus çiftçileri, Çarın destekçisi ve Kırgızların efendisi olmuştur. Toprak sıkıntısı, Birinci Dünya Savaşı’nın getirdiği yüklerden dolayı Rusya için vergilerin artması ve had safhaya ulaşmış idari baskılara karşı 1916 isyanı patlak verdi. Rus sömürsüne karşı yapılan isyanda han unvanlarını alan saygın Manaplar Mokuş Şabdanov, Belek Soltonoev vs. Rusların yaptığı soy kırıma karşı halkı organize etmeye çalışarak liderlik yaptılar. Ruslara karşı 1916 isyanı, bütün Türkistan’a yayılmasına rağmen başarılı olamamıştır. Türkistan bölgesinde en çok kayıp veren Kırgız halkı olmuştur (Ölçekçi, 2013:128).

17 Mayıs 1898'de Kırgızistan'ın Oş şehrine 20 km uzaklıkta Nookat bölgesine bağlı Tamçı Bulak Köyünde 300'e yakın insan toplandı. Onlar sopa, bıçak, mızrak, hatta çapa ile silahlanmışlardı. Halk dalgalanmasını Madalı'nın müritleri destekledi. Özellikle Omorbek Alimoğlu bunlara liderlik yaptı. İsyancıların arasında Oş'ta Rus subaylarına başkaldırı hakkında bilgi veren hainler de vardı. Rus idaresi hemen her yere telgraf gönderdi ve çok geçmeden Omorbek Alimoğlu ve yardımcısı Satıbay Rahimbayev tutuklandı. Nookat ve Kögart'taki Kırgızlardan 53 insan tutuklandı. Rus idaresinin kararlı faaliyetlerinden dolayı isyancılar ile onun civarında kan dökülmesine vardırılmadı. Mücadele 1898'in 17 Mayıs gecesi Andican'da başladı. 1500'den fazla Kırgız, Özbek, Kıpçak toplanıp Andican'daki Rus askeri garnizonuna saldırdılar. Bunun dışında Fergana'nın bütün bölgelerinde isyan baş gösterdi. Ruslara karşı yapılan bu ayaklanma bir haftaya varmadan bastırıldı (Emin, 2007: 34).

Orta Asya'ya Rusların girmesi ile beraber yeni bir dönem başlamış ve diğer Türk boyları ile beraber Kırgızlar da Rus egemenliği altına yavaş yavaş girmişlerdir. 19.Yüzyılın başlarında başlayan Rus işgali, bu Yüzyıl boyunca devam etmiş ve Yüzyılın sonlarına doğru tamamlanmıştır. 19. Yüzyılın sonlarına doğru 1898 yılında Ruslara karşı ayaklanan Kırgızlar, bütün Türkistan'da sürmekte olan bağımsızlık savaşına katıldılar, ama binlerce insan kaybı verdikten sonra teslim oldular. Kırgızların bir kısmı ülkelerinde kaldı, bir kısmı da Çin'e kaçmak zorunda kaldı. Kırgızistan'da bu Yüzyılın sürüp giden direniş ve kurtulma çabaları Stalin'in despot yönetimi ile son buldu. Sovyet Devrimi sonrasında Rusların kurduğu ideolojik imparatorluk Kırgızistan'ı da tam anlamıyla baskı altına aldı. Çin ve Rusya arasında kalan bütün Türkistan bağımsızlığını yitirirken, Kırgızlar da diğer Türkistan boyları gibi mutlak bir Rus egemenliğine, Sovyetler Birliği çatısı altına giriyordu. Orta Asya hanlıklarının Rus ve Çin saldırılarına karşı Osmanlı İmparatorluğu'ndan yardım istemeleri karşısında Osmanlılar güçsüz olunca güçlü bir imparatorluğun korumasından yoksun kalan bu hanlıklar zaman içerisinde Rus emperyalizmine teslim olmak zorunda kaldı. Kazaklar, Rus istilalarına karşı Özbekler ve diğer Türk boyları ile beraber teslim olmak zorunda kaldılar. Orta Asya'yı Ruslara bırakmak istemeyen İngilizler de yeterli yardımda bulunmayınca bütün Türkistan eyaletleri Rusların kesin egemenliği altına girdi. Türkistan Genel Valiliğini kuran Ruslar Kırgızistan'ı da buraya bağladı. Orta Asya'da Türklerin bağımsız yaşama düzeni sona ererken Rusların egemenliği başlıyordu (Çeçen, 2007: 541).

Kırgızistan'ın kuzey ve güneyini ele geçirme olaylarından bahseden Aydın İdil'in araştırmasında, daha 18. Yüzyılın sonunda Ruslar, Kuzey Kırgızistan'ın ele geçirilmesi şöyle açıklanmaktadır: Kuzey Kırgız boylarından Sarıbağış boyunun reisi Atake Bey Petersburg'a elçi göndermişti. Kuzey Kırgız boyları 1844 yılında Ruslara Hokand Hanlığına karşı koyabilmek için ittifak teklif etmişlerdir. Fakat Rusların gönderdiği heyet daha Kırgız topraklarına varmadan Hokand Hanlığının ordusu Kuzey Kırgız boylarının ülkelerini ele geçirmiştir. Boylar arası çekişmeler sürecinden Hokand hanı da yararlanmıştır. 1850'lerde Sarıbağış ile Bugu boyları arasındaki çatışmalar büyük bir savaşa dönüşmüştür. Bu dönemdeki en büyük anlaşmazlık Bugu boyu reisi Boronbay ile Sarıbağış Boyu reisi Ormon Han arasındaki iktidar ve toprak kavgasıdır. 1854 yılında vuku bulan çatışmalarda yaralanan Ormon Han, Bugu boyuna esir düşmüş ve ölmüştür. Bir yıl sonra Ormon Hanın intikamını almak isteyen Sarıbağış boyunun Bugu boyuna saldırması üzerine Bugu ileri gelenleri Ruslara başvurmuşlardır. 1854 tarihinde Kaçıbek başkanlığındaki Kırgız elçi heyet Omsk'a gitmiştir. 17 Ocak 1855 tarihinde Kaçıbek Şirali tüm Kuzey Kırgızların adına resmen Rus uyruğuna geçmiştir. Böylece Kuzey boylarından önemli bir kesimini çatışmaksızın kazanan Ruslar, sıra ile Hokand Hanlığının kuzey bölgelerindeki kalelerini Buguların iş birliği ile ele geçirmişlerdir (İdil, 2012: 51).

1865 yılında General Çerniyayev'in Rus ordusu ile Taşkent'i ele geçirmesi sonucunda Hokand Hanlığı egemenliği altında sadece Fergana vadisi ile Pamir Alay bölgeleri kalmıştır. 1847 yılında Kırgız Pamir Alay bölgesi başında bulunan isyancıların bir kısmı Türkistan genel valisine Rus uyruğuna geçmek için talepte bulunmuşlardır. 1857 yılında Türkistan hükümeti Hokand Hanlığını desteklemiş ve isyanların bastırılmasında askeri yardımda bulunmuştur. Bu dönemde durmayan çok ciddi isyanlar baş göstermiştir. Temmuz 1875 tarihinde Şubat 1876 tarihine kadar isyancılarla Rus askeri arasında mücadele sürmüştür. 10 Eylül 1875 tarihine Rus askerleri Oş şehrini ele geçirmiştir. 18 Şubat 1876 tarihinde Güney Kırgızistan bölgesinin Rus hâkimiyetine geçtiği ilan edilmiştir. Böylece Hokand Hanlığı yok edilmiştir. Rusların egemenliğine geçmiş olan Fergana vilayetine vali olarak General M. D. Skobelev tayin edilmiştir. Skobelev Alay bölgesine bilimsel bir heyet gönderilmesi gerekçesi ile asker sevk etmiş ve Kırgızlar üzerine bir baskın harekâtı yapılmıştır (İdil, 2012: 52).

Rusya, Orta Asya'da kendi çekirdek devletlerini kurmak için Moğolların Altın Ordusundan destek almıştır. Rusya döneminde Orta Asya, baskı altında tutulan milletlerden oluşmaktadır. Bunların içinde en önemlilerinden biri de Kırgızlardır. 19. Yüzyılda Rusya'nın Orta Asya üzerindeki ilerleyişini hiçbir millet durduramamıştır. Rus ilerleyişi artmıştır. Kırgızların Rusların idaresi altına girmesi de 19. Yüzyılın ortalarında, Rusların Türkistan'ı işgali ile gerçekleşmiştir. Kırgızların kendi imkânıyla Rus işgallerine karşı koyması imkânsızdı. Halk kendi imkânıyla karşı koymaya çalışmış ancak organizasyon eksikliğini aşamamıştır. 1873'te Hive Emirliği, 1874-1875'te Türkmenistan'ın işgali ile Orta Asya'daki Türk yurtlarının tamamı Rusların kontrolüne girmiştir. Bu dönemden sonra Rusya buradaki milletlerin iç politikasını kendi isteği doğrultusunda oluşturmak için düğmeye basmıştır. Rus Çarı ilkin Kırgızistan yönündeki politikasını uygulamaya koyarak Kırgız topraklarının milyonlarca dönümü Rus vatandaşlarının çıkarına sunulmuştur (Tekin, 2010: 54).

Rusya egemenliği altına giren ilk Kırgız boyları Batı Sibiryaya vilayetine ait olan Semey bölgesinin idari sınırları içinde kaldı. 1865 yılında Aral Denizi'nden Issık-Göl bölgesine kadar olan bölgeleri kapsayan Türkistan vilayeti kurulmuş ve Türkistan valiliğine Çerniyayev atanmıştır. Kırgızistan'ın Çüy, Issık-Göl, Talas, Ketmentöbö, bölgeleri bu vilayetin sınırları içinde yer almakta idi. Daha sonra 1867 de Türkistan genel valiliği olarak teşkilatlanan Türkistan vilayetinde, günümüzdeki Kırgız coğrafyası, Yedi Su, Sır-ı Derya, Fergana ve Semerkant vilayetleri arasında bölüştürülmüştür (İdil, 2012: 53).

Rus yönetiminde Kırgız boylarının tarihî geleneklerinin değiştirilmesi mümkün olmamıştır. Nitekim Rus egemenliğinin yerleşmesinden bir süre sonra Rus yönetimine karşı isyanlar baş göstermiştir. Rus imparatorluğunun sömürge siyasetine karşı Fergana vadisi halkı 1898'de bağımsızlık mücadelelerine girişmiştir. Bu mücadeleye bölgedeki Özbek, Kırgız, Kazak ve Tacik boyları katılmıştır. Ayaklanmanın önderi Dükçü Madali adlı halk içinde dürüstlüğü ve güvenilirliği ile ün salmış bir Kırgız olmuştur. 17 Mayıs 1898 tarihinde Mintepe köyünde iki yüz kadar Özbek ve Kırgız isyancı toplanmış ve Andican'a doğru yürümüşlerdir. Kısa sürede bölge halkları desteği ile ayaklananların sayısı iki bini aşmıştır. Andican'daki Rus askeri garnizonuna saldıran isyancılar Andican'ı ele geçirmiş fakat ayaklanma birkaç gün sonra kanlı şekilde bastırılmıştır. Madali ve birçok arkadaşı idam edilmiş, 54 Kırgız isyancı Sibiryaya sürülmüş, 18 isyancı asılmıştır (İdil, 2012: 54).

Sovyetler Birliği dönemi, devrim yıllarında hapse atılan aydınların ve siyasi mahkûmların serbest bırakılmasıyla başlamıştır. 1917'nin Şubat ayında vuku bulan devrimin başarıya ulaştığı haberi Kırgızistan'a ancak mart ayında ulaşmıştır. Kırgızistan'ın Oş, Pişpek, Çüy bölgelerinde siyasi reform ve özgürlük mücadelesine katılanlar, gösteriler ve toplantılar yapmışlardır. 11 Mart günü Pişpek Cezaevi önünde yapılan gösterilerden sonra 130 siyasi mahkûm serbest bırakılmıştır. Oş'ta ise 300 mahkûm serbest bırakılmıştır. Kısa sürede işçi örgütleri Kızılkıya, Sülüktü, Oş, Pişpek, Tokmok, Narın, Prijevalsk bölgelerinde yerel Sovyetler oluşturmuşlar ve yönetime geçmişlerdir. 1917'de tüm Kırgız halk siyasi faaliyette bulunmaya başlamış ve Pişpek'te Abdükerim Sıdıkov yönetiminde Alaş Milli Partisi şube açmıştır. Bu Partiyeye dinî liderler, emekçiler, çiftçiler, Kırgız ve Kazak temsilcileri katılmıştır. Partinin amacı bağımsız bir Kırgız-Kazak Devleti kurmak olarak kaydedilir. Güney Kırgızistan'da ise Taş Kudaybergenov başkanlığında Şura-i İslam Partisi kurulmuştur. Bu partinin amacı Türkistan Milli Müslüman Özerk yönetiminin sağlamak olarak bilinmektedir. Aydınların, öğretmen ve öğrencilerin katıldığı Sosyal Turan Partisi ise bağımsız Türk Devleti kurmak amacı ile faaliyete geçmiştir. Bu dönemde fakir çiftçiler için Demokratik Buhara Birliği oluşturulmuştur. 1917 yılında 25 Ekim tarihine gelinceye kadar Kırgızistan'da kısa sürede anılan bu parti ve derneklere benzeyen birçok örgütlenme ortaya çıkmıştır (İdil: 2012).

25 Ekim (7 Kasım) 1917'de Bolşevik partisi tarafından Petrograd şehrinde gerçekleştirilen ihtilal proleterya diktatörlüğünün kurulmasına neden olmuştur. O gün düzenlenen Rusya Yüksek Şurasının II. Kurultayı, Sovyetler yönetimine geçişi ilan etmiş ve halk komiserler şurasını seçmiştir. Kurultayda "ülke" hakkında ve "barış hakkında" kararname kabul edilmiştir. Bolşevikler "Rusya'da yaşayan bütün milletlere kendi milli mukadderatını kendi tayin etme haklarının" sağlanacağını vaat etmişlerdir (Çorotegin, 2002: 474).

2 Kasım 1917'de Lenin ve Stalin tarafından yayımlanan Rus olmayan halkların deklarasyonu, Bolşeviklerin millî mesele ile ilgili ilk icraatı olmuştur. Bu deklarasyona rağmen, Bolşeviklerin doğu bölgelerinde milliyetler meselesine bakışı kendine has olmuştur. Lenin bir taraftan sözde muhtar olacak olan cumhuriyetlerin liderlerini Moskova'da yapılacak olan kongreye davet ederken diğer taraftan da Stalin'in başında bulunduğu Sovyet Milletler Komiserliği ve buna bağlı teşekkül ve ajanlar, muhtar olma vaadiyle parçalanmış olan Türkistan'da Bolşevizm'i yaymak ve Türklerin dil,

din, örf, âdetlerini bozarak onları tam manasıyla Ruslaştırmak için gizli ve büyük bir faaliyete girmiştir (Kara, 2013: 30).

Türkistan'da Ekim Devrimi sonrası anlamak için Basmacı hareketine de değinmek yerinde olacaktır. Bolşeviklere karşı ayaklananlara Basmacı (baskıncı, baskın yapan) denilmiştir. Basmacı hareketi kısa sürede bir millî direniş hareketine dönüşmüş ve bütün bölgeye yapılmıştır. Genel olarak Fergana vadisi ve Celalabad, Oş, Margulan, Andican şehirleri Bolşevikliğe karşı başkaldırma hareketinin merkezleri olmuştur. Aynı zamanda Buhara coğrafyasına dayanan ve Kazak bölgesinden katılanların da etkisi ile geniş çaplı bir direniş hareketi olan Basmacı hareketi bir yandan Bolşevik yönetime, bir yandan da Rus egemenliğine karşı olanların birleştiği bir millî ayaklanma niteliği taşır ve 1918-1930 yılları arasında etkin olan bir başkaldırma sürecini oluşturur (İdil, 2012: 60).

Türkistan Cumhuriyeti içindeki Kırgızlar Sır-derya, Fergana, Yedisu ve Semerkant bölgelerinde yaşıyorlardı. Türkistan Özerk Cumhuriyetinde azınlık olan Kırgızlar çeşitli haksızlıklara uğruyordu. Bu nedenle 1921 yılında Almatı'da düzenlenen bir parti toplantısında ilk defa Dağlık Kırgız Vilayeti kurulması düşüncesi ortaya atılmıştır. Ancak bu sorun çözülmemiş ve Kazak Özerk Cumhuriyetine Yedi-Su ve Sır-derya bölgesinin verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karar Kırgızları bölmüştür. Bunun üzerine, Jusup Abdurahmnaov, İşenali Arabayev, Abdukerim Sıdıkov gibi ilerici Kırgız aydınları 1922 yılında Kırgız bölgelerinin Dağlık Kırgızistan Vilayetinde birleştirilmesini önermişlerdir. 25 Mart 1922 yılında Türkistan Komünist Partisi Merkez Komitesi, Türkistan Cumhuriyeti bünyesinde Dağlık Kırgız Vilayetinin oluşturulmasını kararlaştırmıştır. Buna göre Pişpek, Karakol, Narın ve Evliya Ata bölgesinin bir kısmını içine alan ve merkezi Koçkor köyü olmak kaydı ile Dağlık Kırgızistan Vilayetinin kurulması öngörülüyordu. Bu durum fiilen Güneydeki Kırgızlarla Kuzey Kırgızların bağlantısını koparıyordu. Dağlık Kırgız Vilayetinin kurulmasına ilişkin Anayasa Kurultayı 1 Haziran 1922'de toplandıysa da bu proje kabul edilmedi. SSCB Merkez Komitesi 14 Ekim 1924 tarihinde, Türkistan Özerk Sovyet Cumhuriyetinin sınırları içinde, Orta Asya halklarının devlet oluşturma haklarını tanıdı. Yeni bir idari taksimatta, Türkistan içinde Özerk Sovyet Cumhuriyeti, Türkmen Sovyet Cumhuriyeti, Tacik Özerk Vilayeti ve Kara Kırgız Özerk Vilayeti kurulması kararlaştırıyordu. Kazak Sovyet Cumhuriyeti içinde de Karakalpak Özerk Vilayeti kuruluyordu. Böylece Kırgızların yeni devlet yapısı Karakol, Narın, Bişkek,

Oş, Andican vilayetleri ile Namangan bölgesinden on ilçe, Hokand bölgesinden iki ilçe, Sır-derya ve Evliya Ata bölgelerinden 14 ilçenin katılımı ile oluşuyordu. Bu yeni Kara Kırgız Özerk Vilayetinin nüfusu 822 bin kişi ve yüz ölçümü 200bin kilometre kare olup 6 şehir ve 321 köyden oluşuyordu. Devletin başkenti önce Taşkent olmuş, 1924 sonunda Başkent Bişkek'e taşınmıştır. 15 Ocak 1925 tarihinde ise Kara Kırgız Özerk Vilayetinin kurulduğu ilan edilmiştir (İdil, 2012: 62).

Mehmet Saray, Kırgız Muhtar Bölgesinin Ekim 1924'den sonra cumhuriyet bölgesi olarak adlandırılması hakkında şu bilgileri vermiştir: “Karakol bölgesi, Bişkek, Evliya-Ata'nın bir kısmı Namangan, Andican'ın mühim kısımları, Fergane ve Hokand'ın bazı bölgeleri ile Oş ve Pamir'in kuzey Kırgız Cumhuriyetini teşkil edecekti. Toprak komitesinin bu taksimi Rus Komünist Partisi tarafından tasdik edilir edilmez, her cumhuriyetin Komünist Partisi'nin ileri gelenleri komiteler kurarak kendi idari, ekonomik ve kültürel programlarını yapmaya başladılar. Yapılan bütün programlarda Türk Cumhuriyetlerinin ve Türklerin isteyerek Ruslarla birleştikleri tezi iyi bir şekilde işlenecekti. Nihayet, bu çalışmalar Ekim 1924'de bitirilerek Ruslara bağlı olarak Türkistan'da kurulan ve yukarıda adları zikredilen cumhuriyetlerin kuruluşları tamamlanmış oldu. Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin hükümet şeklinin tek hakimi Komünist Partileri idi. Bu Komünist Partilerinin başında da Sovyet Rus Komünist Partisi geliyordu. Sovyet sisteminde üçüncü önemli organ “Bakanlar Sovyeti (Şurası) idi. Bu organ Sovyetlerdeki en yüksek icra organı olarak kabul ediliyordu. Bundan dolayı cumhuriyetlerin kendi kendilerine, bilhassa ülkenin şartlarına ve halkın eğilimlerine göre program yapmaları mümkün değildi” (Saray, 2014: 283).

Stalin'in totaliter yönetimi boyunca Kırgız Ülkesi 1918 yılından itibaren Kırgız Bolşevik Partisinin tekelci yönetimi altında yaşamıştır. Tüm ekonomik, sosyal ve kültürel konular Sovyetler Birliğinin Moskova'daki Merkez Komitesinin kararları uyarınca gerçekleşmiştir. Moskova'daki yönetim Kırgızistan'ı tanımayan yöneticileri Kırgız devlet yapısındaki yüksek makamlara atamıştır. Yerel sorunlara yabancı olan bu yöneticilerin sayısı 1925-1932 arasındaki kısa dönemde beş yüzü aşıyordu. Kırgız ileri gelenleri bu tepeden inme yönetim siyasetine karşı memnuniyetsizliklerini gizlememiş ve neticede Moskova'ya 12 Haziran 1925 tarihinde Abdükerim Sıdıkov, Abdükadir Orozbekov gibi önderlerin liderliğinde, 30 tanınmış Kırgız aydınının imzalarını taşıyan bir şikayet mektubu gönderilmiştir. Ancak bu mektupta imzası

bulunan tüm vatanseverler “Panislamist”, “Pantürkist” ya da “Burjuva” olarak suçlanmış ve şiddetle cezalandırılmışlardır. Stalin yönetimi Kırgızistan’da direnişçi veya dine dayalı yönetim şeklini savunabilecek kimseyi bırakmamıştır. Moskova’da dikte edilen kararlar uygulanmış ve buna karşı durabilenler acımasızca cezalandırılmışlardır. 1929’da Stalin’in özel mülkü ortadan kaldıran ve her türlü üretim gerecini devletleştiren politikasının uygulanması ile başlayan totaliter yönetim dönemi Kırgızistan’da üretim eksikliği ve açlık gibi sonuçlar getiren bir fakirleşme yaratmıştır. Fakat bu uygulamaya karşı görüş bildirenler “halk düşmanı” olarak suçlanmış, sürgün edilmiş veya öldürülmüştür. Örneğin 4 Eylül 1939 tarihinde Kırgız yazarlarından Kasım Tınıstanov halk düşmanı ilan edilmiş. 1933’te Jusup Abdurahmanov “milliyetçilikle” suçlanmış ve partiden çıkarılmıştır (İdil, 2012:62).

Kırgızistan dâhil olmak üzere birliğini oluşturan bütün cumhuriyetlerin komünist partileri, birbirlerine benzemekle birlikte, Sovyet Rusya Komünist Partisinin teşkilatından ve hükümet şeklinden oldukça değişik bir durum arz ediyordu. Birlik Cumhuriyetlerinin komünist partilerinin en büyük organları arasında eğitim ve sosyal güvenlik ve yerli ekonomi Birlik Cumhuriyetlerinde kalmış, 1936’da yapılan değişiklik ile eğitim faaliyetleri Moskova’ya içişleri de Birlik Cumhuriyetlerine bırakılmıştır. Fakat 1977’de yapılan değişiklik ile Birlik Cumhuriyetleri, eski bakanlıkların çoğunu yeniden devralmışlardır (Saray, 2014:286).

Kırgızistan’da komünist hükümetin çalışması esnasında kurulan Sovyet tipi hükümetin başına ilk getirilen idarecinin Kasım Tınıstanov olduğu tarih sayfalarında belirtilmiştir. Tınıstanov milliyetçi aydınlardan biri idi. Onun bu işin başına getirilmesinin sebebi komünist rejimi halka karşı sempatik bir hâle getirmektir. Komünistlerin isteğine göre Moskova’da yapılan toplantıda Kırgızistan Komünist Partisinin lideri Abdulkirim Sıddıkov, Sovyet usulü eğitim görmemiş Kırgızları Komünist yönetime ortak etmekle suçlanarak bir grup arkadaşlarıyla 1925’te sürgüne gönderilmiştir. Fakat Kırgız komünistleri Moskova’nın bu baskısına rağmen mücadelelerine devam ettiler. 1927-1928’den itibaren Stalin’in devrinde kurulan toplama kampları ve kolhozlaştırma programları Kırgızistan’da faaliyete geçtiği zaman halk büyük bir reaksiyon göstermeye başladı. Kazak Türklerinde olduğu gibi, Kırgız Türklerinde de halkın büyük bir çoğunluğu hayvancılıkla uğraşmaya başlamışlardır. Elleriindeki malların zorla alınması halk arasında büyük bir panik yaratmıştır ve 1933’e geldiği zaman halkın %67’si bu kolhozlara yerleştirilmiştir. Bu

süre içinde Kırgız Türklerinin ne kadar kayıp verdikleri ve ne kadar maddi zarara uğradıkları bilinmediği söylenmektedir (Saray, 2014:288).

1960'ların başında Kırgızistan'da geçmişe beslenen sevginin su yüzüne çıkması üzerine gazete ve dergilerde büyük bir karalama hareketi başladı. Eski Kırgız büyüklerinin ve edebiyatçılarının bir kez daha burjuva milliyetçileri olduğu tekrarlandı. Hatta 1960 Şubat'ındaki Kırgızistan Komünist Partisinin il kongresinde birinci sekreter İ. R. Razzakov, burjuva milliyetçiliğinin belirtilerine karşı yeni tedbirler alınacağını söyledi. Sistem Kırgız Türklerini öyle bir hale getirmişti ki, kendi geçmişlerine açıkça küfrediyorlardı. Brejnev dönemi, özellikle Sovyet-Rusya'sının kendini bir süper güç olarak gördüğü, ancak Afganistan'da perişanları oynadığı bir zamandır. Böylesine büyük bir konuşma ortaya çıkan Komünist Rusya, uzay teknolojisinde de ABD'nin gerisinde olduğu gibi, ekonomik açıdan da tükendiğini anladı. Dolayısıyla 1980'li yılların başında Sovyet-Rusya'nın devlet başkanı olan Gorbaçev, ülkeyi ve Rusları en az zararla kurtarmanın peşine düştü. Elbette ki bu arada eski Sovyet-Rusya topraklarında da kıpırdanmalar oldu (Gömeç, 2011:114).

Kırgızistan nüfusunun yüzde otuzunu teşkil eden Rusların, hem ülkenin imkânlarından, hem de Sovyet rejiminin nimetlerinden Kırgızlara göre daha çok istifade etmeleri halkın vicdanında büyük bir rahatsızlık yaratmıştır. Kırgızları Sovyetleştirme konusunda en açık delilleri Kırgızistan Komünist Partisi yöneticilerinin yaptığı açıklamalar ile Sovyetskaya Kırgızıya gazetelerinin makaleleri oluşturmuştur. 24 Ocak 1960 tarihli Sovyetskaya Kırgızıya gazetesi 'Kültür Değerlerini Lenin Görüşüyle Değerlendirme' başlığında bir makale yayımlanmıştır. Bu makalede Kırgız şairleri arasında yer alan şahıslardan Kalıgul Arstanbay ve Moldo Kılıç gibi şahıslara ait eserlerinde Kırgız halkının edebiyat mirası hazinesine alınmasını isteyen şahısların bulunduğu görülmektedir. Bu adamlar aynı zamanda burjuva-milliyetçiliğin en ileri gelen ideologlarından Kasım Tınıstanov'u methetmek cesaretini göstermekte ve onu "Kırgız Sovyet edebiyatı ve dil biliminin kurucusu" olarak öne sürmektedirler. Kırgızlar o dönemde Ruslar tarafından çok zülme uğramışlardır. Sonunda Kırgız aydınlarının bir kısmı bu Sovyet baskısına dayanamayarak millî kültürlerini ve dilini bırakmış ve Rus dilini benimseyerek Sovyet tipi yeni bir nesil yetiştirme mücadelesini başlatmış ve bunları kendi eserlerinde izah etmeye çalışmışlardır. Bu tip yazarlar komünist propagandasının tesiriyle "Sosyalistik

realizm” adı altında Kırgızların millî ve manevi değerlerini tahrif eden yazılar yazmaya devam etmişlerdir (Saray, 2014: 292).

1990 yılından itibaren SSCB'nin dağılma süreci başlamıştır. M.S. Gorbaçev uluslararası problemleri çözememiştir. Sovyetler Birliği coğrafyasındaki cumhuriyetler arasında baş gösteren tartışmalar bazı cumhuriyetler arasında anlaşmazlıklar ve gerginlikler çıkmasına kadar varmıştır. Bazı cumhuriyetler SSCB'nin elmas ve altın fonunda büyük pay sahibi olduklarını ilan etmişlerdir. Baltık Cumhuriyetlerinde, Dağlık Karabağ bölgesinde, Moldavya'da, Güney Osetya'da uluslararası çekişme ve silahlı çatışma süreçleri ortaya çıkmıştır. SSCB yasama kuvveti ile yürütme organları arasında anlaşmazlıklar baş göstermiştir. Böyle bir ortamda, 1990 Haziran'ında Oş bölgesinde Kırgızlarla Özbekler arasındaki toprak tartışmaları kanlı çatışma olaylarına dönüşmüştür. 1990 Mart ayında SSCB Halk Temsilciler Meclisinin 3. toplantısı kararı uyarınca SSCB'de başkanlık yönetimi kabul edilmiş ve böylece yönetim cumhurbaşkanına geçmiştir (İdil, 2012: 73).

Sovyetler Birliği yaklaşık 70 yıl boyunca Kafkaslar ve Türkistan bölgeleri üzerinde uyguladığı eğitim politikalarıyla bir kültürel asimilasyonu gerçekleştirme çabası gösterir. Ancak Orta Asya halkları SSCB'nin hemen her türlü siyasi ve sosyal etkinliklerine katılmalarına rağmen, geleneklere bağlılık temelinde ortaya konulan reflekslerle kendilerine dayatılan kültürel unsurları benimsememiş, kendi geleneksel kültür unsurlarını koruyabilmişlerdir (Fazlı, 2011: 36).

Sovyetlerin sonunu getirecek olan sivil devrim Moskova'da da uygulanmıştır. Halk desteğini de arkasına alan Boris Yeltsin tankların üzerine çıkarak mevcut Gorbaçov yönetimine meydan okumuş ve iktidarı devirerek yönetimi ele geçirmiştir. Doğu Bloku'nun ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasını takiben bağımsızlığını elde eden bir kısım ülkelerde milliyetçi lider ve kadroların iktidara gelmesi ve bu yönetimlerin Rusya karşıtı siyaset takip etmesi Moskova'daki Rus askeri bürokrasisini endişeye sevk etmiştir. Batı'nın Rusya'ya öncelik tanıyan politikalarına rağmen Moskova yönetimi “arka bahçesinde” kendisine yönelik dostane duygular beslemeyen iktidarlara karşı tedbirler almaya yönelmiştir (Aksar, 2009: 125).

1917 Bolşevik ihtilalinden sonra Kırgızistan toprakları daha rahat yönetebilmek amacı ile önce 1927 yılında özerk bölgeye daha sonra 1926'da ise SSCB'ye bağlı Kırgızistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne dönüştürülmüştür. Yaşanan zorunlu dönüşüm başkent adının Ruslaştırılması ile Kırgızistan'da kendisini belli etmiştir. Başkent

“Pişkek’in” adı Bolşevik devriminde etkin rol oynamış ve Sovyet ordusunun 1916’da başlayan Kırgızistan bağımsızlık hareketini bastırmasında görev almış Rus General Mihail Vasiloviç tarafından “Frunze” olarak değiştirilmiştir. Kendisi bir fizik bilgini olan Askar Akayev’in 27 Ekim 1990’da devlet başkanı seçilmesinden sonra hadiseler hızla Kırgızlar lehine gelişmeye başlamıştır (Saray, 2014: 296).

Kırgızistan, 20-21 Ağustos 1991’de Moskova’da yaşanan darbe girişimi ve ardından merkezî hükümetin istifa etmesiyle oluşan ortamdan yararlanarak 31 Ağustos 1991’de bağımsızlığını ilan etmiştir. 1991 yılında bağımsızlığını elde edilmesinin ardından başkentin adı Bişkek olarak değiştirilmiştir (Arslan, 2015: 55).

SSCB yıkıldıktan sonra 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Kırgızistan ekonomisi temelde tarım, ormancılık ve hayvancılığa dayanmaktadır. Merkezî planlama döneminde her ülkenin hangi ürünleri üreteceği belirleniyordu. Fakat bu planlardan kurtulan Kırgızistan 17 yıllık dönemde dışarıya et, deri, yün, halı gibi ürünlerin ihracatını yapar konuma gelmiştir. Henüz yeterli özelleştirmeyi gerçekleştirilmeyen Kırgızistan, coğrafi konumundaki elverişsizlikten dolayı sanayileşmede gerekli atılımı sağlayamamıştır. Fakat Kırgızistan ekonomisi özellikle son yıllarda turizmde gerçekleştirdiği ivmeyle isminden söz ettirmeye başlamıştır (Pehlivanoglu, Güneş, 2008: 78).

Rus kaynaklarına göre; “Kırgızlar, Rusya ile birleşmeden önce Hokand Hanlığının hâkimiyetinde olup güçlerinin üzerinde bir vergiye bağlanmışlar ve bu yüzden de birçok kez ayaklanmışlardır. Dolayısıyla kuzeydeki Kırgızlar kölelikten kurtulmak arzusuyla gönüllü olarak Rusya ile birleşmişlerdir. Bu müspet bir olaydı. Zira neticede Kırgızlar kölelikten kurtulmuşlar ve feodal kabile ihtilaflarına son verilmiştir”. Rus propagandasına bakılırsa, Kırgızların Rusya ile birleşmelerinin ileri bir sonucu da, Rus aydınlarının önderlik yaptığı Rus kültürüne yaklaşmış olmalarıydı. Gerçi Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Rusya’nın Türklere ne kazandırdığı ve kaybettiği daha iyi ortaya çıkmıştır. Ruslar bu propagandaları sadece Kırgız tarih kitaplarında değil, ele geçirdikleri her Türk ülkesi ve topluluğu için tekrarlamıştır (Gömeç, 2011: 112).

31 Ağustos 1991’de Kırgızistan Yüksek Şurası “Devlet Bağımsızlığı Hakkında” beyanname çıkarmıştır ve bu beyanname gereğince Kırgızistan resmi olarak bağımsız devlet ilan edilmiştir. Bu sebeple 31 Ağustos “Bağımsızlık Günü” olarak kutlanmaya devam etmektedir. 1991 yılının Eylül ayında totaliter ideoloji anayasaya aykırı hükümet dairesi yapma teşebbüsünü biraz erken destekleyen ve eski resmî politik

teşkilat olan Kırgızistan Komünist Partisi meclisin kararıyla faaliyetlerinin durdurmuştur, mülkiyeti ise tamamen devlet mülkiyetine geçmiştir. Cumhurbaşkanı Askar Akayev'in önderliğindeki demokratik şekilde düşünen siyaset adamları resmî olarak Komünist Partisi üyeliğinden ayrıldıklarını ilan etmiş ve parti kimliklerini iade etmişlerdir. 12 Ekim 1991'de Cumhurbaşkanı Askar Akayev genel ve cumhurbaşkanlığı için (alternatifsiz)tek dereceli genel seçimde aday olmuş ve seçmenlerin oylarının çoğunu almıştır. 29 Kasım 1991'de Kırgızistan'ın Sovyet dönemi sonrası ilk Başbakanı Nasirdin İsanov trafik kazasında hayatını kaybetmiştir. Başbakan olarak Tursunbek Çingişev seçilmiştir.8 Aralık 1991'de Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya başkanları Belovej anlaşmasını imzalamışlardır ve SSCB bünyesinden çıkışlarını deklare etmişlerdir. 22 Aralık 1991 yılında Kırgızistan Bağımsız Devletler Topluluğunun (BDT) kurulmasıyla ilgili antlaşmayı imzalamıştır. 25 Aralık'ta SSCB Başkanı Mihail Vasileviç Gorbaçov kendi görevinden istifa ettiğini açıklamak zorunda kalmıştır. SSCB'nin fiili dağılması barış yoluyla gerçekleştirilmiştir. 1991 yılının Aralık ayı sonunda birçok ülke (ABD, Türkiye vd.) Kırgızistan'ın devlet bağımsızlığını tanımıştır (Çorotegin, 2002: 481).

12 Aralık 1991 günü istiklalini ilan eden Kırgızistan Cumhuriyeti tarihteki şerefli yerini almıştır. Bu vesileyle de uzun yıllar ıstırabını çektiği ekonomik sömürgeci ve kültürel asimilasyon tehlikesinden ebediyen kurtulmuştur (Saray, 2014:297).

Günümüzde Kırgızistan Cumhuriyeti 5 Mayıs 1993'te kabul edilen Anayasa'ya göre insan hakları ve özgürlüklerini temel ilke edinen bağımsız, egemen, demokratik bir Türk Cumhuriyetidir (Kulamshaeva, 2016: 99).

BİRİNCİ BÖLÜM

KIRGIZ ÇOCUK FOLKLORU ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

1.1. Kırgız Çocuk Folkloru Üzerine Kırgızistan’da Yapılan Çalışmalar

Kırgızistan’da çocuk folkloru üzerinde yapılan çalışmalara bakıldığında isim olarak belirgin bir şekilde “çocuk folkloru” adlı altında yapılan çalışmalardan ziyade bu alana dâhil olan konularla “Kırgız El Adabiyatında” ayrı başlıklar altında yapılan çalışmalarla karşılaşırız. Bu şekilde yazmaya çalıştığımız kaynak sayısı ele alamayacağımız kadar çoktur dersek yanılmayız. Bu bölümde ulaşılabilen birincil kaynaklardan bahsedilmeye çalışılacaktır. Çocuk folkloruna ait destanlar, masallar, ninniler, bilmeceler, tekerlemeler gibi sözlü edebiyat ürünlerini içeren eserler bulunmakla birlikte; aynı zamanda çocuğa yönelik halk inanışları, çocuk oyunları ile ilgili yazılan kitap, makale, bildiri, dergi, gazete, ansiklopedi, yüksek lisans ve doktora tezleri mevcut literatür kaynaklardır.

Günümüzde Kırgızistan’ın başkenti Bişkek, 22 kütüphaneye sahiplik yapmaktadır. Onlardan bir tanesi şehrin ikinci en büyük kütüphanesi sayılan, Kırgızların ünlü Kırgız çocuk kitaplarının yazarı Kasımalı Bayalınov adına yapılmış “Çocuk ve Gençlik Kütüphanesi”dir. 1962’de ünlü Rus felsefeci Nikolay Çernişevskiy’in adı ile açılan kütüphaneye bağımsızlık döneminden sonra Kasımalı Bayalınov ismi verilmiştir. Bu kütüphanenin günümüzde 1 milyon çocuk eserini barındırdığı söylenmektedir (Özen, 16/08/201612:12. www.dunyabizim.com).

Gülbara Orozova, 2002 yılında basılmış “Baldar Folkloru (Çocuk Folkloru)” adlı kitabında çocuk folkloruna has “cañılmaçtar, tabışmaktar, baldar oyunları, kalptar, makal-lakaptar, comoktor” gibi türlere yer verilmiştir (Orozova, 2002).

Kasım Tınıstanov, “Algaçkı Emgekter (Okuma Yazma Kitabı)” adlı kitabında Kırgız çocukları için hazırlanmış ilk Kırgız dilinin alfabeleri, şiirler ve hikâyeler yer almaktadır (Tınıstanov, 2001).

Sulayman Rısbayev, “Umay Bala (Kutsal Çocuk)” adlı kitabında çocukları kendi dönemine uygun olarak eğitime üzerine romantik masallar ve hikâyeler anlatmıştır (Rısbayev, 2011).

Abdıldacan Akmataliyev, K. Kırbaşev, M. Ömürbay Uulu, Ö. Şarşenaliyev editörlüğünde yazılmış “Kaada Salttar-Ak Batalar (Gelenek Görenekler-Dualar)” adlı kitapta çocuklara söylenen dualar ve çocuğunu kaybeden annenin ağrıları konu edilmiştir (Akmataliyev, vd, 2003).

T. Kozubekov, Cusup Balasagun tarafından yazılan Kut Bilim adlı kitapta “Oğlalanlar ile kızları nasıl eğitmeli?” sorusu üzerine öğütler yazılmıştır (Kozubekov, 1993).

2001 yılında basılmış “Ata Babalar Taberigi (Atalar Mirası)”, adlı kitabın 49. sayfasında “Baldardı Tarbiyaloodogu Ürp-Adat, Salttar (Çocuk Eğitiminde Gelenek ve Görenekler)” konusunda çocuk terbiyesiyle ilgili konular yer almaktadır (Karimov, 2001).

Mehmet Çeribaş “Kırgızların sözlü edebiyatının en eski türlerinden olan ve hâlâ yaratılan ‘akıyneke (atışmalı maniler)’ Türk edebiyatındaki ‘mani’ türü ile yakın” olduğunu iddia etmektedir. Çeribaş, Kırgız folklorunun en eskilerinden biri olarak “akıyneke” (atışmalı maniler)’in olduğunu ileri sürmektedir. Akıyneke, gelinlerin, kızların, kadınların ve çoğunlukla gençlerin birbirinin kötülüğünü alay yoluyla anlatması temelinde icra edilmektedir (Çeribaş, 2011).

Nerin Köse 1998 yılında “Türk Halk Hikâyeleri Ak Mөөr” başlıklı makalesinde Ak Mөөr hikâyesinin Kırgız edebiyatının son dönem halk hikâyelerinden biri olduğu üzerinde durmaktadır. Köse, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde “destan” Anadolu sahasında “hikâye” olarak bilinen bu tür anlatı geleneğine örnek teşkil ettiğini belirtmiştir (Köse, 1998).

Arstanbek Kasen’in “Kırgız Nariste Oyunları” küçük bir kitap hâline de getirilmiştir. Eserde “caşınpak”, “aksak kempir”, “bapalak”, “ak terek kök terek”, “baş aylanma”, “aylan köçök” gibi çocuk oyunları anlatılmaktadır (Kasen, 2014).

Abdıldacan Akmataliyev, “Çocuk folkloru ideolojisi ve geleneklerin edebiyat sanatına yansıtılması”, evlilik geleneği ve türküleri, çocuk folkloru, edebi eser ve tarihi kahramanlarla ilgili konulardan bahsetmektedir (Akmataliyev, 2001).

Özbek Türkçesinde yazılan Gülcahon Mardonova'nın "Nur Tola Uy (Nurlu Ev)", kitabının 128. sayfasında "Bolaning Beli Çinor (Çocuk Hayattır)" çocuklarla ilgili yazılan bilgiler yer almaktadır. Bu bilgilerde çocukla ilgili gelenek ve görenekten bahsedilmektedir. Ayrıca bu gelenek ve göreneklerin çoğu Türk boylarının aile yapısında yer aldığı belirtilmektedir (Mardonova, 2011:128).

Abdıldacan Akmataliyev, "Balaga Baylanıştuu Cürüş-Turuştar (Çocukla İlgili Terbiye Kuralları)" adlı eserinde Kırgız ailelerinin çocuk eğitiminden bahsedilmektedir (Akmataliyev, 2011).

İsmayıl Kadırov, "Kırgız Madaniyatınan Tamgan Tamçılar (Kırgız Kültüründe Damlayan Damlalar)" adlı kitabında "Balanın Törölüşü (Çocuğun Doğması)", "Balaga At Koyuu (Çocuğa İsim Verme)" gibi konular üzerinde genel bilgiler vermiştir (Kadırov, 2014).

"Kırgız El Adabiyatı" serisi kapsamında yayımlanan "Koşoktor (Ağıtlar)" adlı kitabının 24. sayfasında "Balaga Arnalğan Koşoktor (Çocuklara Söylenilen Ağıtlar)" konusunda çocuklara ait ağıt örneklerine yer verilmiştir (Akmataliyev, 1998).

Berdikoco Biynazarov, "Kırgızdın Köröngölüü Murastarı (Kırgızların En Eski Mirasları)", başlıklı kitabında Kırgızların eskiden kalmış miras gelenekleri hakkında bilgi vermiştir (Biynazarov, 2014).

Buudaybek Sabır Uulu, Comokçulor cana Comoktor adlı çalışmasında Kırgız sözlü geleneğinde bilinen masal anlatıcıların hayat hikayesi ile anlattıkları masalları metin olarak yayımlamıştır (Sabır Uulu, 2008).

Kırgız çocuk folkloruyla bağlantılı olarak El Comoktoru (Halk Masalları) başlığı ile bir metin neşri yapılmıştır. Çalışma Soros Fondu tarafından hazırlanmıştır (<http://www.bizdin.kg/аудио-/Жомоктор->).

Kırgız El Adabiyatı Seriyasına dâhil olan ve çocuk folkloru bağlamında değerlendirilebilecek çalışmalardan biri de Tabışmaktar (Bilmeceler) başlıklı çalışmadır. K. İbrahimov ve Abdıldacan Akmataliyev tarafından hazırlanan bu çalışmada Kırgızlara ait bilmece örneklerine ve çeşitlerine yer verilmiştir (İbrahimov, Akmataliyev, 2002).

Osmonov'un, Kırgızistan Tarihi Ansiklopedisinde (Kırgızistan Tarihi Ensiklopediyasında) adlı çalışmasında Kırgızların çocuk geleneklerine ait olan "Beşik cana Beşik toyu (Beşik ve Beşik Toyu) hakkında bilgi vermektedir (Osmonov, 2003).

1.2. Kırgız Çocuk Folkloru Üzerine Türkiye’de Yapılan Çalışmalar

Mayramgül Dıykanbayeva “Kırgızlarda Atalar Kültü” adlı kitabında genel olarak Kırgızlarda erkek çocuklara daha çok değer verildiğini hatta atanın yaktığı ateşin, annenin kurduğu ocağın tütmesinde ve ailevi fonksiyonların devamında erkek çocuğun ana babaya bakması hususuna değinmiştir (Dıykanbayeva, 2016).

Mayrambek Orozbayev “Kırgız Kültüründe Aşık Kemiği ve Kırgızcadaki Aşık Oyunlarıyla İlgili Söz Varlığı” başlıklı çalışmasında özellikle aşık kemiğine bağlı çocuk oyunlarından bahsettiği ve bu oyunları söz varlığı, şekli, oynama biçimi bakımlarından tasniflediği görülmektedir (Orozbayev, 2018).

Kemal Polat “Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar” kitabının birinci bölümünde Kırgızlarda doğumla ilgili geleneksel inanışlardan biri olarak “yaşanan çocuk” konusunda genel bilgiler vermiştir (Polat, 2005).

Çocuk folkloruyla ilgili hazırlanan makaleler konu bakımından geniştir. Makalelerde çocuklarla ilgili halk inanışlarına değinilmekle birlikte; ayrıca çocuk edebiyatı ürünlerini içeren bazı makale ve bildirilerde bulunmaktadır. Bu tür bilimsel yazılarda ölüm, doğum, sünnet düğünü âdetleri ve çocuk oyunları gibi sözlü kültür unsurları incelenmiştir.

Çocuk oyunları ile ilgili makaleleri arasında Arstanbek Kasen’in “Kırgız Nariste Oyunları” adlı makalesi küçük bir kitap haline getirilmiştir. Bu kitapta “caşınpak”, “aksak kempir”, “bapalak”, “ak terek kök terek”, “baş aylanma”, “aylan köçök” vs. çocuk oyunları yer almaktadır (Kasen, 2014).

Sultan Mambetkaliyev “Şamanizm ve Çocuk Folkloru” adlı makalesinde çocuğa ad verme geleneğinde Şamanizm’den kalan anlayışların İslam’ın şartları gibi yerine getirildiğini ve Kırgızların kahramanlık destanlarında da Manas’ın gerçek ismini düşmanlarından gizlemek için çoñcindi (büyük kahraman) olarak adlandırdığını anlatmıştır. Böylelikle şamanist unsurlara çok geniş bir şekilde yer verildiğini aktarır. Örnek olarak Sayakbay Karalayev’in edebiyatındaki ritüel şiirlerde de rastlandığını açıklamıştır. Küçük çocuklara “suk girdi, nazar geldi, kirne kirdi” (nazar değdi) denilmesi ve devamındaki uygulamalar bunun bir örneğidir. Böyle durumda özellikle yazılmış manzum metinlerin yardımı ile çocuğun vücuduna yerleşmiş olan kara güçleri kovaladığını buna da Kırgız dilinde “coyu veya kirinelöö” (nazardan koruma veya nazarı kovalama) denildiğini anlatmıştır. Örnek olarak:

“Bismillahirrahmanirrahim, benim elim değil

Umay ana, Batma, Zuuraların eli,

Emçilerin eli, Peygamberlerin eli,

Ak kayrak ata, Gök kayrak ata,

Ata, yalvarmak benden yağlamak senden,

Yüksek yüksek yükseğe git,

Yükseklerde odun kesen geyiğe git.

Kaya, kayaya git, kayalarda dolaşan tilkiye git,

Kır, kırlara git, kırlarda otlayan ineklere git” (<http://türkoloji.com.edu.tr>).

“Moldo Kılıç’ın ilk eseri “Buudayıktın Toyu” Bir Destan Sayılabilir Mi?” adlı çalışma Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları, Türk Kültüründe Destan Bilgi Şölen’inde Muharrem Öçalan tarafından bildiri olarak sunulmuştur. Moldo Kılıç’ın ilk kitabı Buudayıktın Toyu adlı eserinin Türkiye Türkçesi ve Kırgız Türkçesine Latin harfleriyle aktarıldığı belirtilmiştir (Öçalan, 2005).

Hıfzı Toz, “Çağdaş Türkmen Çocuk Edebiyatının Kaynakları”, adlı makalesinde, 1938 yılında önemli bir makale yazan Muhtar Avezov, bilmecelerin Kazak folklorundaki yerini ele aldıktan sonra özellikleri üzerinde durmuştur, Kırgız Türklerinin “Tabışmak” sözüyle kullandıkları bilmecenin tapmak “bulmak” fiilinden türetildiğini açıklamıştır ve bununla beraber bilmecelerin çocuk edebiyatının bir parçası olarak çok uzun zamanlardan beri devam edegelen bir olgu olduğundan bahsetmiştir (Toz, 2012).

Cemile Kınacı, “Manasçılık ve Kadın Manasçılar” adlı makalesinde Kırgız Türklerinin destanı Manas’ı icra eden Manasçılar hakkında bilgi verir. Kınacı, Kırgızlarda kadın Manasçılarının çocukluktan yetiştirilmesinin Ekim ihtilalinden sonra başladığını ifade ederek en büyük üç kadın Manasçı olan Alıyman Musakızı, Seyda Deydikızı ve Seydene Moldokekızı’nın hayat hikâyelerini ve nasıl Manasçı olduklarını anlatmış, özellikle Manasçıların çocukluk çağları ile ilgili bilgiler vermiştir (Kınacı, 2006).

Mehmet Çeribaş “Kırgız Halk Edebiyatında Yarışma Temelli Bir Tür: Aytış” adlı çalışmasında, Aytışma teriminin Türkçenin çeşitli dönemlerinde ve lehçelerinde kullanılan “ayt (söylemek/anlatmak) fiiline dayandığını açıklamış, daha sonra türün Kırgız halk edebiyatındaki görünümünü izah etmiştir (Çeribaş, 2010).

Modern Türklük Araştırmaları dergisinde yayımlanan Salıcan Cigitov’un “Çağdaş Kırgız Edebiyatına Dair” adlı çalışmasında Kırgız edebiyatını dünyadaki en genç

edebiyatlardan biri olarak niteler. Herhangi bir şeyin gençliği, onun birçok açıdan çığlığının, tecrübesizliğinin ve yetişmeye muhtaç olduğunun belirtisi değil midir sorusunu cevaplar. Bir çocuğun doğar doğmaz konuşmaya başlaması, on yaşlarına basınca buluş çağına girmesi, etrafındaki yiğitlerin beyi olması, devlerle gürüşmesi, onları yenmesi halkı kötülüklerden tek başına koruması gibi garip hallerin sadece masallarda tesadüf edilecek durum olduğunu hatta o çocuk gerçek hayatta ise her birey gibi doğar doğmaz otomatik olarak son derece meşakkatli bir sosyalleşme sürecini yaşamaya başlayacağını, kendisini bireyi olduğu toplumun dilini, örf âdet ve geleneklerini ve medeniyetini öğrenme devresinden geçerken bulacağını, bu sosyalleşme devresinin 20-25 senelik bir zaman talep eden bir dönem olduğunu belirtir (Cigitov, 2006)

Aymira Marat Kızı “Kırgız Ulusal Oyunları” adlı çalışmasında çocuk oyunları (5-6 yaş aralığı) tasnifini şu şekilde sıralamıştır:

1. Ak terek, kök terek
2. Asan Karalappay
3. Butka Kişen Salmay
4. Cambı Atmay
5. Cedirmek
6. Çükö (aşık kemiği)
7. Cip Kırkmay/kesmey
8. Kaçma Top
9. Kan Talamay
10. Kulakka Çapmay (Marat Kızı, 2010)

Pervin Ergun, “Bebekleri Dünyaya Leyleklerin Getirdiğine Dair İnancın Türk Mitolojisindeki Kökleri Üzerine” adlı makalesinde, “Tanrı tarafından çocukları korumak üzere görevlendirildiğine inanılan ana-kuş/umay/aist ve onun günümüzdeki sembolü olan leylek, kut taşımakta ve nazardan korumaktadır.” şeklinde ifadelere yer vermiştir (Ergun, 2011: 14).

Türkler Ansiklopedisinin 11. cildinde Kırgız kültürünün en eski geleneklerinden olan büyüklerin duasını almak veya birine duasını vermekle dileklerin gerçekleşeceğine, inandıklarını açıklamıştır (TA, 2002).

Alişer Nazarov, “Kırgızistan’daki Teñirçilik Anlayışının Felsefi Temeli” adlı yüksek lisans tezinde Kırgızların eski inançlarında bilinen ve günümüze kadar varlığını devam

ettiren “Umay” inancı hakkındaki bahislerde Umay inancı üzerinde etraflıca durulmaktadır, Umay hakkındaki en eski bilgilerin Gök Türkler döneminden itibaren bilindiğini, Umay koruyucu ruh ve melek şeklinde anlaşıldığını, ayrıca Orta Asya’da yaşayan Türk toplulukları gibi Kırgızlarda da Umay kültürünün izlerini kolayca bulmanın mümkün olduğu ifade edilmektedir. Çocuğu doğum esnasında gelen bütün kötülüklerden korumak amacıyla “Umay Enege Tapşırđım” (Umay Anaya Emanet Ediyorum) şeklindeki dualarından, Umayı koruyucu bir ruh olarak kabul ettikleri görülmektedir (Nazarov, 2006).

Bayram Güneş, “Cengiz Aytmatov’un Türkiye Türkçesine Aktarılan Eserlerindeki Çocuk Kahramanları” adlı yüksek lisans tezinde yazarın eserlerini dikkatle incelendiğini ve onun eserlerinde çocuk kahramanlarının önemli oranda yer tuttuğunu göstermiştir. Eserlerindeki çocuk kahramanlarının özelliklerine bakıldığında da yazarın hayatıyla birçok paralellik bulunduğuna dikkat çekilmiştir (Güneş, 2013).

Ahmet Keskin, “Özbek Çocuk Folklorunda Türler” adlı yüksek lisans tezinde, Kırgız çocuk folkloru üzerine ilk çalışmaların 20.Yüzyılın başlarında ortaya çıkmış olduğunu ileri sürmekte ve Kırgız folkloru üzerine yapılan ilk derlemeler incelemeler neticesinde G. Orozova tarafından kırk ciltlik bir “El Adabiyatı” serisi basıldığını, yirminci cildinin adı “Balдар Folkloru” olan bu serinin önsözünde çocuk folkloru ve çocuk folklorundaki türler ile ilgili bilgilere yer verildiği, Kırgızların çocuk folkloru malzemelerinin ilk olarak “Kırgız Balдар Poeziyasının Antalogiyası” adlı çeşitli antolojilerde yer aldığı ve çocuk folkloru ürünlerinin günümüzde okullarda ders kitaplarında okutulduğu dile getirilmiştir (Keskin, 2009).

Durmuş Arık, “Kurban Fenomeni” adlı makalesinde Kırgızların doğum ve çocukla ilgili inançlarını incelemeye çalışmıştır. Kırgızlarda çocuğu olmayan bazı kadınlar kutsal kabul ettikleri yerlerde yetişen, tek büyüyen ağacın, bir pınarın veya suyun yanında kurban kesip orada geceler, çocuğu doğmayan veya çocuğu yaşamayan kadınlar ölen kaynatalarının kabrine giderek orada bir gece kalırmış. Kırgızlar bu tür kurban kestiği uygulamalara ziyafet ifade eden “kudayı” adını vermişlerdir (Arık, 2005).

Fatma Çelebi, “Kırgız Destanlarından Eşimkul ve Zuura” adlı çalışmasında çocukları olmayan destan kahramanlarının hayatlarından bahsetmiştir. Örneğin: Zuura ve Eşimkul perişan bir hâlde memleketi dolaşırken rastladıkları evliyalara ve adını duydukları şeyhlere gidip çocuk sahibi olmak için onlara hizmet ederler ve evliyaların

ve şeyhlerin dualarıyla çocuklarının olacağına inanan Eşimkul ve Zuura her defasında aldatılırlar. Son olarak bir şeyhin adamları tarafından dövülerek sokağa atıldıklarında bir halk hekimine rastlar. Ona dertlerini anlatırlar. Hekim de Zuura'yı otlardan yaptığı ilaçlarla tedavi edeceğini söyleyerek onları evine götürür. Zuura, tedaviler sonucu hamile kalır ve altın kâküllü bir erkek çocuk dünyaya getirir. Hekim, Eşimkul'a çocuğun büyüünce bir kahraman olacağını söyleyerek ona Altın Kökül Genç Aydar ismini koyar. Eşimkul ve Zuura çocuğu alarak memleketlerine dönerler (Çelebi, 2007). Mehmet Çeribaş, "Kırgız Türklerinin Destancılık Geleneği ve Er Soltanoy Destanı" adlı kitabının 116. sayfasında hanların çocuksuzluğunun Türk destanlarında önemli sorunlardan biri olarak kabul edildiğinden bahsetmektedir (Çeribaş, 2011). Mehmet Çeribaş, Kırgız Türklerinde Manasçılık Geleneği ve Manasçılar adlı çalışmasında, Kırgızlar arasında meşhur Manasçıları tanıttıktan sonra sözlü gelenekte Manasçılık mesleğinin ortaya çıkması ve Manasçı olma yolları hakkında da genişçe bilgi vermektedir (Çeribaş, 2012).

İKİNCİ BÖLÜM

KIRGIZLARDA ÇOCUK FOLKLORUNUN TANIMI VE KAPSAMI

2.1. Kırgızlarda Çocuk Folklorunun Tanımı

Araştırmalar neticesinde Kırgız çocuk folkloru hakkında müstakil bir tanım bulunmamaktadır. Kırgız çocuk folkloru hakkında verilen bilgilerden yola çıkarak bir tanım yapılacak olursak, “İnsan doğduktan sonra, konuşmayı, düşünmeyi öğrenir ve doğduğu andan itibaren edebiyatla karşılaşır. Çocukluk dönemi boyunca ninnileri, masalları dinlemeye başlar. Böylelikle çocuğun söz dağarcığı gelişir. Çocuklar dört ve beş yaşlarında büyüklerinde dinledikleri ninni, masal, şiirleri tekrar etmeye başlar, belli bir yaşa geldiklerinde de yaşlılarıyla beraber oyunlar oynamaya, atışma yapmaya, masallar anlatmaya, tekerlemeler söylemeye, halk oyunlarını oynamaya başlar. Bunların yanında çocuğun doğumuyla ilgili yapılan beşik düğünü, sünnet düğünü, saç kesme, duşak kesme gibi uygulamalarda yaygın olarak yapılır. Bütün bu bahsedilen halk kültürü ürünleri çocuk folkloru olarak adlandırılmaktadır.” Kısacası “Kim tarafından oluşturulduğuna bakılmaksızın merkezinde çocuk olan, genellikle çocuklar tarafından, az da olsa büyükler tarafından icra edilen ve çocukların eğlence, öğrenme ve sosyalleşme araçları olarak sözlü kültürde yaşayan ve geleneksel özellikleri bünyesinde taşıyan her türlü folklor malzemesine “çocuk folkloru” adı verilmektedir. Çocuk folklorunun malzemesini karşılayan terimlerin doğru bir şekilde tanımının yapılması için tasniflendirmek önemlidir. Bu sebeple çocuk folklorunun sınırları çizilmiş, çocuk edebiyatı üzerine yapılmış araştırmalardan hareketle çocuk folkloru tasnif edilmeye çalışılmıştır.

Sulayman Kayıpov, “Yüzyıllarda Devam Eden Söz Sanatı” makalesinin muhtevasında Kırgız sözlü edebiyatında çocuk folkloru üzerinde genel bir açıklama yapmıştır. Kayıpov, her milletin sözlü geleneğinde, çocuklara ait büyükler tarafından ve bazen de çocukların kendileri tarafından meydana getirilmiş folklorik malzemelerin

muhakkak var olduğunu belirtmektedir. Bu tür folklor ürünleri, bazen millî folklorun müstakil bir bölümü olarak değerlendirilirken bazen de gözden kaçtığını açıklamaktadır. Ancak son zamanlarda bu ürünler baldar folkloru (çocuk folkloru) terimiyle adlandırılarak kendine özgü türleri olan ayrı bir dal olarak değerlendirme geleneği yayınladıkları hakkında bilgi vermektedir. Kırgız folkloru araştırmalarında ise çocuk folklorunun millî folklorun ayrı bir dalı olarak değerlendirilmeye başladığını ve bununla beraber çocuk folklorunun manzum ve mansur eserlerden oluştuğunu genel anlamda açıklamaktadır. Bu açıklamalarda çocukların anlama seviyesine, düşünce yeteneğine göre meydana getirilen ölçülü sözler de bulunmaktadır. Henüz konuşmayan, konuşulanları anlasa da cevap veremeyen çocukları güldürmek, sevmek, avutmak, uyutmak amacıyla söylenen şiirler, oyunlar, masallar ve ninniler hakkında açıklama yapmıştır (Kayıpov, 2009: 105).

Münir Cerahoğlu, “Çocuk folkloru, annenin hamile kalmasıyla başlayan ve çocuğun yetişkinlik dönemine kadar devam eden bir süreçtir. Çocuk folkloru bu süreçteki bir takım uygulamaları, merasimleri ve sözlü gelenek ürünlerini inceler.” şeklinde açıklama yapar. Ardından çocuk folklorunun içerisinde epik, lirik, premiolojik eserler ile birlikte halk tiyatrosu ve hak oyunlarının örneklerini oluşturduğunu belirtir (Keskin, 2009: 69).

Ahmet Keskin, “Özbek Çocuk Folklorunda Türler” adlı çalışmasında çocuk folkloru deyiminden hem çocukların, hem de büyüklerin çocuklar için ürettiği sözlü kültür değerleri üzerine açıklama yapmıştır. Çalışmanın içeriğinde çocuk folkloru “Çocuğun dünyaya gelişinden önce ya da sonra, büyükler çocuklar tarafından veya ortaklaşa üretilen, çocuğun dünyasına hitap eden veya çocuğun dünyasını yansıtan maddi manevi yazılı sözlü kültür ürünlerinin bütünü” şeklinde tanımlanmaktadır (Keskin, 2009: 69).

2.2. Kırgız Çocuk Folklorunun Kapsamı

Çalışmanın bu kısmında folklorun ne olduğu ve hangi ürünleri bünyesinde barındırdığı, Kırgız çocuk folklorunun sözlü ve yazılı konularının ne olduğu hakkında literatürden hareketle bilgiler aktarılmaya çalışılacaktır. Kırgız çocuk folklorunun kapsamı, tanımı, özellikleri, üretici ve icracıları, çocuk folkloru ürünlerinin tasnifi gibi başlıklar Kırgız çocuk folkloru ile ilgili ele alınması gereken öncelikli konular

arasındadır. Bu sebeple bu kısımda, söz edilen konuları sırasıyla ele almayı ve bunlar hakkındaki değerlendirmelerimizi ayrıntılı olarak aktarmayı uygun görülmektedir.

Kırgızistan'da çocuk edebiyatı “baldar adabiyatı” olarak adlandırılmaktadır. Kırgız çocuk edebiyatının (baldar adabiyatının) ana kaynağı Kırgız folklorudur. Kırgız folklorunda çocuk eğitimi bünyesinde çok katmanlı inanç ve uygulamaları barındırmaktadır.

Mustafa Erdem, “Kırgız Türkleri Dini ve Sosyal Hayatı” adlı çalışmasında Kırgız Türklerinde çocuğun ayrı bir öneme sahip olduğunu ve çocukları çok sevdiklerini dile getirmiştir. Bu sebeple Kırgız aileleri, genellikle çok çocukludur. Çocuk sayısının çok olmasında Kırgızların hayat tarzının etkisi büyük olduğunu belirtir. Zira devamlı tabiatla iç içe ve hayvanlarla meşguliyet, fazla insan gücünü gerektirmektedir. Neslin devamı için çocuğun gerekliliği vurgulamıştır. Kırgızların genelde çocukları sevmekle birlikte, gerek neslin devamı gerekse fizik gücünden yararlanma açısından, erkek çocuğa daha çok önem verdikleri görülmektedir. Zaten eskiden beri neslin devamını isteyen insanlar bundan farklı düşünmemiş ve Kırgızlarda baba ocağının tütmesinde ailevi fonksiyonların devamında erkek çocuğu büyük rol oynamıştır (Erdem, 2005: 333).

Kırgızlarda erkek çocuğu olmadan ölen kişilere akrabaları acıyarak bakmaktadır. Bu sebeple ölen kişinin erkek kardeşleri, ölen kişinin ismini devam ettirebilmek ve yaşatmak için kendi çocuklarına vermektedir. Kırgızlar bu realitenin tespitini, “oğlu olmayanın, nesli yoktur” atasözü ile geçmişten bu yana dile getirmişlerdir. Kırgız atasözlerinin birinde, çocuk sahibi olmaya verilen önemi ifade etmek için “çocuklu ev pazar, çocuksuz ev mezar (balalu üy bazar, balasız üy mezar)” atasözünü dile getirmişlerdir.

Mustafa Ruhi Şirin'e göre çocuk edebiyatı, çocukların büyüme ve gelişmelerine katkıda bulunmak amacı ile gerçekleştirilen çocuksu bir edebiyattır açıklamasını yapmıştır. Çocuk edebiyatı, ilk çocukluk dönemi sonuna kadar yaşanan çocukluk çağlarının duyarlıklarını yansıtır. Bunu başarabilmesi hâlinde çocuklara yönelik edebiyat olma özelliği taşıdığını ve çocuk edebiyatı kavramının çocuklar için yapılan edebiyat yanında yayını da ifade ettiğini söylemiştir (Şirin, 2000: 7).

Kırgız Türkleri bütün Türk topluluk ve boylarında olduğu gibi çok eskiden beri çocuğu ailenin devamı olarak görmüş, aileyi ise “küçük memleket” düşünesinde kabul ederek çok önemsemişlerdir. Göçebe hayatın tabii bir neticesi olarak fert ön plana çıkmış, onu

yaşatmak, yetiştirmek, büyötmek ve topluma yararlı hâle getirmek için birtakım ritüellere ve folklorik inanç ve uygulamalara yer verilmiştir. Bu bağlamda Kırgızlar arasında çocuk, hem edebiyatın hem de sosyal yaşamın bir parçası olarak varlığını devam ettirmiştir. Sürekli baskılara ve talanlara maruz kalan Kırgız Türkleri için çocuk, sadece neslin devamı olarak görölmemiş, o aynı zamanda milletin geleceği olarak kabul edilmiştir. Kırgız Türkçesinde kullanılan “Çocuk olduğunda yaramaz olsun, yaramaz değilse yok olsun (Bala bolgondo şok bolsun, şok bolboso cok bolsun)” atasözü Kırgızların kahramanlık algısını özetler niteliktedir (Dıykanbayeva, 2016).

Çocuğu toplumsal bir değer olarak algılayan Kırgız Türkleri sözlü ve yazılı edebiyatında da çocuğa özel bir önem vermiştir. Bu edebiyatta çocuğunun doğumundan yetişmesine kadar ninniler, türküler, bilmeceler, bulmacalar, oyunlar ve diğer folklor uygulamalarının açık yansımalarını ve örneklerini görmek mümkündür. Kırgız Türkleri sözlü edebiyatı ve göçebe hayatında çocukların eğitimi ve terbiyesi çok önemli yer almaktadır. Kırgız Türkleri insanın kendi toplumları içerisinde çocuklarının hareket ve yaşantısını kontrol eden ve değerlendiren görgü kurallarının adeta aynasıdır. Kırgız çocuk edebiyatında buna “sanat”, “nasihat” ve “terme” şiirleri denilmektedir. Bununla birlikte Türk dünyası halk edebiyatlarında Türk milletinin kültürel tarihini ve sözlü edebiyat ürünlerinin incelenmesi gelecek nesillere ulaştırılmaktadır. Kırgız çocuk folkloru üzerine ilk çalışmalar, 20. Yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. Kırgız folkloru üzerine yapılan ilk derlemeler ve bunlar üzerine yapılan incelemeler neticesinde Orozova redaktörlüğünde kırk ciltlik bir “El Adabiyatı” serisi basılmıştır. Serinin 20. Cildini taşımakta olup bu serinin ön sözünde çocuk folkloru ve çocuk folklorundaki türleri ile ilgili bilgilere yer verilmiştir (Orozova, 2002).

Kırgızların çocuk folkloru malzemeleri ilk olarak “Kırgız Şiir Antalojisi (Kırgız Baldar Poeziyasının Antalogiyası) gibi çeşitli antalojilerde yer almış ve çocuk folkloru ile alakalı olarak Baldarga Arnalğan Eldik Oozeki Çıgarmaların Ülgölöörünön (Çocuklar için yazılan sözlü eserler), Öspürümdör Oyundarı (Yetişkin Çocukların Oyunları), Kırgız Halk Tabışmaktarı cana Cañılmaçtarı, (Kırgız Sözlü Bulmacaları ve Tekerlemeleri), Kalptar (Yalanlamalar), Kırgız Oyunlarının Pedagogikalık Manisi (Kırgız Halk Oyunlarının Metodik Anlamları), Balalar Comoktoru (Çocuk Masalları) gibi çeşitli kitaplar yayımlanmıştır. Daha sonra AbdıldacanAkmataliyev’in 1988’de “Baldar Folkloru (Çocuk Folkloru)” ve 2001’de yayımladığı Makal-Lakaptar

(Atasözler ve Deyimler) isimli kitapları basılmış, böylece Kırgız çocuk folkloru ile ilgili müstakil çalışmalar ortaya konulmuştur (Keskin, 2009: 94).

Makal-Lakaptar (Atasözleri ve Deyimler) Kırgız sözlü edebiyatının, güzel konuşma sanatıdır dersek yanılmış olmayız, çünkü “makal-lakaptar” sözlerin en temizini, en güzeli olarak sosyal hayatı etkileyen söz türlerindedir. Bilmeceleri ise dünyayı tanımanın değişik formülü olarak sayabiliriz, mesela bilmeceler kısa hikâyeler, masal şeklinde de söylenilebilir. Kırgız sözlü edebiyatında bilmeceyi bazen karşılıklı “aytış” şeklinde de söylemek mümkündür. Örneğin: “Akıl Karaçaç” masalında, “Talım Kız menenKöböktün Aytışında” vs.

Kırgız çocuk folklorunda sözlü eserlerinin birkaç örneğiyle karşılaşılabılırız. Kırgız çocuk folklorunun dili yatkın, hacim yönünden kısa, düşünce ve fikir yönünden zengindir. Kırgız çocukları bunun gibi eserlerden örnek alınarak eğitilmiş akıllı, terbiyeli, dünyayı tanıyan bilgili çocukların yetişmesine vesile olmaktadır. Mesela, “beşik ırı”, “torpogum”, “akıyneke”, “ulağım”, “ürkörürkör top cıldız” vs. çocuk şiirleri çocuklara estetik yönden terbiye etmektedir (Akmataliyev, 2004: 10).

Faruk Çolak, çalışmasında çocuk edebiyatını “Çocukların hayallerine, duygularına, düşüncelerine, yeteneklerine ve zevklerine hitap eden, eğitirken eğlenmelerine katkıda bulunan sözlü ve yazılı verimlerin tamamıdır” şeklinde tanımlamıştır. Tanım yanında kapsamının da ne olduğu tartışma konusu olan çocuk edebiyatı, çocuğa ait her edebi olguyu kapsar. Bu bağlamda çocuk edebiyatının kapsamını “Genel hatalarıyla çocuğun dünyasında güzellikler çağrıştıran, onun ruhunda güzele ve iyiye karşı olumlu davranışlar geliştiren, hayal dünyasını zenginleştirerek ana dilinin tadını hissettiren eserler çocuk edebiyatı kapsamında değerlendirilir (Çolak, 2016: 67).

Bazı çocuk folkloru araştırmalarında, Türk çocuk folkloru, çocuklar ve büyükler tarafından veya ortaklaşa üretilen, çocukların dünyasında yer alan, çocuklara yönelik olarak ortaya konulan maddi ve manevi bütün kültürel ürünleri kapsamaktadır. Çocuğun doğumu öncesinden başlayıp ergenlik dönemine kadar geçen süreç, süreçte rol sahibi olan birey ve çevrenin niteliği ve niceliği, aynı zamanda çocuğun dünyası etrafında şekillenen folklor malzemesinin nitelik ve niceliği, çocuk folklorunun kapsamı içerisinde yer almaktadır. Tüm bunların sonucunda, çocuk folklorunun sınırları içerisinde, anne babanın veya toplumun çocuğun dünyaya gelişi öncesi, esnası ve sonrasındaki tutumlarını, çocukla ilgili inançları, çocuğun sevilme ve uyku gibi ihtiyaçlarını karşılamak maksatlı ortaya konulan sözlü malzemeleri; çocuk oyunları,

tekerlemeleri, bilmeceleri, ninnileri ve diğerk halk bilgisi ve halk edebiyatı malzemeleri dâhil edilmektedir (Keskin, 2009: 60).

2.3. Kırgız Halk Edebiyatında Çocuk Folkloruyla İlgili Türler

20. Yüzyıla kadar yazılı edebiyatları olmayan Kırgız Türklerinin, buna mukabil çok zengin bir sözlü edebiyatı vardır. Kırgızlar her dönemde halk edebiyatı türlerine önem vermişler ve bu türleri zenginleştirmişlerdir. Bunlar içerisinde özellikle destan ve halk hikâyeleri önemli bir yer tutar. Destanlar arasında Manas, Kurmanbek, Er Tabıldı, Kedaykan, Olcobay menen Kişimcan gibi destanların yanı sıra, eski âdetlere hayat pratikleri hakkındaki şiirler, bilmeceler, atasözleri, kahramanlık destanları, hikâye ve masallar, efsaneler, dini ve lirik şarkılar zengin Kırgız folklorunun önemli türleridir (Söylenmez, 2013:120).

Kırgız edebiyatında folklor üç ana unsurdan oluşmaktadır: Lirik, epik, didaktik.

2.3.1. Lirik Türler

Halk şiirlerinin tamamını içermektedir. Bunlar; arman(çocuksuzluk, hastalık vs. için yakılan yakarış), koşok (ağıt), kereez, caRamazan (ya Ramazan), car-car (gelinlere ağıt söylemek), körüşüü (vuslat şiirleri), uçaşuu (selamlaşma), aytış (atışma), badik (hastalığı geçirmek için söylenen şiirler), darım (efsunlu sözler), oyun ırları (oyun şiirleri), bakşılardım körümü (büyücülerin sözleri), kirneaytımdarı (nazar duası), akıyneke (atışma), emgekırları (emek şiirleri).

2.3.2. Epik Türler

Epos (destan), comok (masal), ulama sözdör (kafiyeli sözler), sancıra (soy kütüğü, seçere), mif (mit), legenda (efsane), oozeki bayan (sözlü anlatım) bu başlık altında yer alan türlerdir.

2.3.3. Didaktik Türler

Makal-lakaptar (atasözleri ve deyimler), tabışmaktar (bilmeceler), sanat-nasıyatırları (öğütler ve nasihat şiirleri), terme ırlar (rubailer). Başka milletlerin folklorlarında dramatik türleriniyi geliştiğı anlatılmaktadır, Kırgız folklorunda ise bunun gibi gösteri

sanatları (mis, askıya, maskarapozdor, bakşılardınoyundarı) bu tür gösteri sanatları yaygın olarak görülmemektedir (Akmataliyev, 2004:230).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRGIZ HALK EDEBİYATINDA ÇOCUK

3.1. Kırgız Halk Edebiyatı ve Çocuk

Çocuğu toplumsal bir değer olarak algılayan Kırgız Türkleri sözlü ve yazılı edebiyatlarında da çocuğa özel bir önem vermiştir. Bu edebiyatta çocuğun doğumundan yetişmesine kadar tekerlemeler, ninniler, türküler, bilmeceler, bulmacalar, oyunlar ve diğer folklor uygulamalarının açık yansımalarını ve örneklerini görmek mümkündür. Kırgız Türklerinin sözlü edebiyatı göçebe hayatında çocukların eğitimi ve terbiyesinde çok önemlidir. Kırgız Türkleri insanın kendi toplumları içerisinde çocuklarının hareket ve yaşantısını kontrol eden ve değerlendiren görgü kurallarının âdeta aynasıdır (İbraimov, 2014: 35).

3.1.1. Cañılmaçtar (Tekerleme)

Kırgız halk edebiyatında tekerlemeler, kelimenin zor ve hızlı, tam anlamlı kelimelerden oluştuğunu açıklamaktadır. Tekerlemeler çoğunlukla yedi ve on altı yaş çocuklar arasında karşı karşıya gelerek ses tekrarı oluşturmak esasına dayanır. Kelimeler hızlı tekrarlanır, tekrarlanan kelimelerin yerleri değişerek aynı kelimeler yeniden tekrarlanır. Tekerlemeler gönül eğlendirmek, dili geliştirmek amacıyla olan sözlü edebiyattaki poetik unsurlar olduğu söylenebilir. Tekerlemeler anlam bakımından çok gülünç ifadeler taşımaktadır. Bazı tekerlemelerdeki seslerin tekrarlanmasına ya da kelime ve kelimelerin sıralanmasında benzer seslerin çok yakın kurulduğunu ifade eder. Onun için güzel sözlerdeki ses benzerliklerini yaratmak aliterasyon, assonans, anafora, tavgologiya, evfoniya, redif şeklinde söylenen türleridir diyebiliriz. Tekerleme “Cañılmaç” adı, doğayla bağlı olup janr(nesir)özelliğini taşıyan

yenilemedir. Kırgızistan’ın güneyinde bulunan Alay ilçesinde “cañılmaç (tekerleme)” kelimesi farklı sözlerle de söylenmektedir. Örneğin: “bat aytma (hızlı söyleme)”, “til sındırmak (dil kırmak)”, diyerek adlandırılmaktadır.

Bul kay may bal kaymak?	Bu hangi yağ bal kaymak?
Bul may bal kaymak,	Bu yağ bal kaymak,
Kudagıyga saktagan,	Dünürlere adanmış,
Sur bal may kaymak!	Sür bal yağ kaymak! (İbraimov, 2014: 51).

Orozova, Kırgız çocuk folklorunun en önemlilerinden biri olarak “cañılmaçtar” (tekerlemeler) kabul etmektedir. Tekelemeler çocukların erken dönemden başlayıp doğru ve güzel konuşmaya hazırlayan sözlü edebiyatın bir dalıdır diyebiliriz. Tekelemeler çocukların kendi dilini tam olarak konuşabilmelerine, anlayışlı olmalarına, kendi fikirlerini doğru olarak anlatabilmelerine yardımcı olur ve çok duygusal olmalarını sağlar, hafızalarını, yeteneklerini geliştirir. Tekelemeler, bir çocuğun genel düşünebilmesine, aklını ve fikrini geliştirebilmesini de sağlamaktadır. Tekelemeler birbirlerine çok yakın ve benzer kelimelerden oluşur, kelimeler tekrarlandığında görünüm şekli aynı olarak tekrarlanır. Kafiyeli kelimeler ile serbest harekette yerlerini değiştirerek söylenir. Örneğin:

Al aralda da maral,	O aralda da maral,
Bul aralda da maral.	Bu aralda da maral.
Ot eken maralga da aral,	Yeşillikmiş marala da aral,
Ottosun aralga da maral.	Gezinsin aralda da maral.

Tekelemeler şekil bilgisi bakımından türemiş kelimelerden ve anlatım biçimli seslerden oluştuğu için hızlı okunduğu zaman kelimeler tam söylenmez ve farklı harflerle değişir, dil kırılacak gibi çiğnenerek okunur (Orozova, 2002: 11).

Koy cıyirmaga çıkpay kartayarbı?	Koyun yirmi yaşı görmeden yaşlanır mı?
Kartaygan koydu tartaygan koyçu kaytararbı?	Yaşlanan koyunu kocaman çoban gezdirir mi? (Cusupov, 1999: 72).

Sayı şiirlerinin farklı bir türü sayılan tekelemeler tüm halkların folklorunda bulunmaktadır. Tekelemelerle sayı şiirleri anlam ve şekil bakımından çok yakındır. Bu yüzden Kırgız folklorunda “sanak ırları (sayı şiirlerini)” ayrı bir tür değildir ve tekelemelerle sentezlenmiştir.

Bir ak çımçık,	Bir beyaz serçe,
----------------	------------------

Eki ak çımçık.	İki beyaz serçe.
Üç ak çımçık,	Üç beyaz serçe,
Tört ak çımçık.	Dört beyaz serçe.

Bazen tekerleme metni, diyalog ve soru sorma şeklinde okunur ve bilmece türünde cevapları karıştırarak anlatılır. Örnek verilecek olursak:

Bul kaysıl aral?	Bu hangi aral?
Kargalı aral.	Kargalı Aral.
Kamış başın kayırıp	Kamış başını eğip,
Karğa uyarlar.	Karga utanır.

Böylece Kırgız folklorunda, bilmece gibi söylenen tekerleme karşımıza çıkmaktadır. Örneğin:

Çamgarakta çart elek,	Daldaki küçük elek,
Çartıldeşkan eki elek.	Dalda dağılan iki elek.
Bosogodo eki elek,	Eşikteki iki elek,
Boltuldeşkan eki elek.	Böbürlenen iki elek.

Buna benzer şiir şeklinde kısa kelimelerden oluşan tekerlemeler günümüzde okullarda çocuklar arasında yarışmalar şeklinde yaşatılmaktadır. Bu yarışma çok eğlenceli bir oyuna dönüşmektedir.

Bu tür yarışmalarda yetenekli çocuk şairleri folklorun zengin hazinesinden faydalanarak halk arasında zihin bütünlüğüne dayanarak birçok tekerleme yaratmaktadırlar. Bu tarz okul programları yaygındır ve eğitim için kullanılmaktadır (Orozova, 2002: 12).

Tekerleme aslında yanılmanın anlamını gösterir. Bu gruptaki kelimeler türemiş kelimelerden oluşur. Bazı kelimelerin okunması zordur. Çoğunlukla çocuklarımız tekerlemeleri kalabalık içinde yanılarak okuduklarından istihza ile karşılanırlar. O yüzden çocuklarımız tekerlemeleri türemiş kelimelerden oluştuğu için ezberlemeye ve tam okumaya gayret ederler. Tekerlemenin kuralları kelimeyi hızlı ve doğru okumaktır. Mesela, “atakem et aşatat, et aşatsa, beş aşatat (babam et yer, et yerse beş kere yer)”. Böyle bir tekerlemeyi ilk defa okuyan biri okurken mutlaka hata yapar.

Tekerlemeleri okumak, çocuğun dilini hızlı ve doğru okumaya alıştıırır. Tekerlemelerin eğitsel önemini takdir eden, şair ve yazarlar, yarattığı bu tür çalışmalara önem

vermişlerdir. Tekerlemeler şekil bakımından ise türemiş kelimelerden oluşmaktadır. Hızlı bir şekilde okumayı gerektiren şiir özelliğini yansıtır. Tekerlemeler eskisi gibi çok okunmasa da, günümüzde gücünü kaybetmemiştir (Taştemirov, 1973: 128).

Bul kay may bal kaymak?	Bu hangi yağ bal kaymak?
Bul may bal kaymak,	Bu yağ balkaymak,
Kudagyga saktagan,	Dünürlere saklanan,
Sür bal may kaymak!	Sürsene bal may kaymak!

(İbraimov, 2014:51).

3.1.2.Ninniler/BeşikTürküleri (Aldeyler, Beşik İrı)

Ninni, Kırgız sözlü edebiyatının zengin kelimelerle dolu parçalarındandır. Ninni annelerin, ninelerin çocuklara hoş sesle söylediği parçalardır. Onlar çocuklara söyledikleri ninnilerle vatan ve millet sevgisinin aşılamlıdır. Ninniler örf, âdet, gelenek ve göreneklere olan sevgiyi, saygıyı genel olarak açıklar ve geçmişi gelecek kuşaklara aktarır. Türkiye Türkçesindeki “ninni” terimi, Kırgız Türkçesinde “aldey” ve beşik türküsü “beşik ırı” olarak geçmektedir. Kırgız topluluğunun düşüncesinde, beşiğe yatırılan bebeğin annenin hoş sesinden ninni dinlemesi çok önemlidir.

Ismayıl Kadırov “Kırgız Madaniyatınan Tamgan Tamçılar” adlı kitabında beşik türküsü hakkında kısa bir açıklama yapmıştır: Her çocuk, beşik türküsünü dinleyerek uyumuştur. Beşik türküsünü söylemenin amacı bebeği avutmak ve uyutmaktır. Beşik türküsünü her anne içten bir söylemle dile getirir. Bu türküleri söylerken de çocuğuna olan iyi dileklerini, umutlarını ve duygularını anlatmaktadır:

Adey, böbök, ıylaba,	Ninnide yavrum, ağlama
Ata-enengdi kıynaba.	Anne babanı zorlama.
Capkan nandin ortosu,	Pişmiş ekmeğin ortası,
Cürögümdün toltosu,	Yüreğimin merhemi.
Elin coodon korgogon,	Yurdunu düşmandan koruyan,
Batır boloor bekensiñ!?	Cesur mu olacaksın!?
El taalayın ırdağan,	Halkının iyiliğini şiir gibi okuyan,
Akın bolor bekensiñ!?	Şair mi olacaksın!?
Aldey, aldey, ak böpöm,	Ninni, yavrum ninni,
Ak beşikke cat böpöm	

Temiz beşiğe yat yavrum

(Kadırov,2014: 90).

Mirzahalim Karimov “Ata-Babalar Taberigi” adlı kitabında beşik ırı terimiyle ilgili şu şekilde bilgileri vermektedir: Her ailede bebeğin doğması anne ve babanın büyük mutluluğudur. Doğumundan büyümesine kadar onu iyi insan olarak yetiştirmek anne ve babanın üstüne yüklenen sorumluluklardan sayılmaktadır. Kırgızlarda eskiden bugüne kadar çocuklar için ailede ve dışarıda, her türlü oyunlar ve eğlenceler düzenlenmektedir. Gelenek ve göreneklere dayanarak “beşik ırı” (ninni/beşik türküsü) söylemişlerdir. Beşik türküsünde çocuğa ait olan tüm iyi dilekler ninni şeklinde söylenerek çocuk uyutmuştur (Karimov, 2011: 51-52).

Komuz çertip ırdagan	Çalgı çalan şarkıcı
Akın bolor bekensin?	Şair mi olacaksın?
Kulatıp coonu kaçırğan	Yıkıp düşmanı kaçırın
Batır bolor bekensin?	Cesur mu olacaksın?
Aldey, aldey, aldey ay,	Ninni, yavrum ninni,
Cakamdagi kunduzum.	Yakamdaki kunduzum
Aldey, aldey, aldey ay,	Ninni yavrum ninni,
Başımdağı cıldızım.	Başımdaki yıldızım

(Askarov, Tokombayev, 1980:

710).

Gül Banu Duman “Kırgız Çocuk Edebiyatı”adlı çalışmasında beşik ırı terimi şöyle açıklanır: Kırgız edebiyatında ninni terimi için “beşik ırı” ya da “aldey” terimleri kullanılmaktadır. Beşik ırında yer alan “aldey aldey” mısralarının tekrarlanması şiirin tesirini ve duygusunu yüceltmektedir” (Duman, 2016: 10).

Kırgızlarda ninni söylenen çocuğa “böbögüm, karagım, botom, kozum, cürögümün coltosu, ay sarım, torpogum” gibi hitaplar kullanılmaktadır. Beşik ırı nakaratı olarak da “aldey aldey” tekrarı yapılmaktadır.

Aldey aldey ak böbök,
Ak beşikke cat böbök,
Kunan koydu soy böbök,
Kuyruğuna toy böbök.
Aldey aldey böbögüm,
Aldey böpöm ıylaba,
Menin canım kıynaba,
Atan toygo ketiptir,
Ak kese tolgon et kelet

Ninni ninni ak bebeğim,
Ak beşiğe yat bebeğim,
Koyunları kes bebek,
Kuyruğuna doy bebek,
Ninni ninni bebeğim,
Ninni yavrum ağlama,
Benim canımı zorlama,
Baban düğüne gitmişti,
Ak kese dolu et getirir
(Akmataliyev, 2004: 173).

Amantur Akmataliyev “Kırgızdın Köönörbös Döölöttörü” adlı kitabında “beşik ırı (beşik türküsü)” terimine “beşik termetüü” ifadesini kullanarak şu bilgileri vermektedir: Bebek-ana vatanının koruyucusudur. Genelde Kırgızlarda boş beşiği kuru kuru sallamak uygun görülmez. Beşiğe bebek nazikçe yatırılır ve güzel sözler söylenir. Ardından “beşik ırı” (ninni) söylenerek bebek uyutulur.

Aldey aldey böbögüm,
Aldey aldey, böbögüm!
Koroñ tolgon koylu bol,
Örüşüñ tolgon malduu bol!
Kampañ tolgon dandüü bol!

Ninni ninni bebeğim,
Ninni ninni bebeğim!
Bahçende dolu koyun olsun,
Harmanında zenginlikler bol olsun!
Depondolu buğday taneleri olsun!
(Akmataliyev, 2000: 31).

Akmataliyev’in aktarmış olduğu bu ninniden alınan örneğe uygun olarak Kırgızlarda çocukla ilgili şu atasözü söylenmektedir: “Beşiktegi balanın bek boloorun kim bilet (Beşikteki bebeğin bey olacağını kim bilir)”.

Ninniler çocuğun belirli özellikleri dikkate alınarak icra edilen çocuk folklorunun ilk türlerindedir. Ninniler çocukların müzik sanatına olan sevgisini arttırmakta, zekâsını ve sanatsal iştahını belli bir ölçüde geliştirmektedir. Ninnilerde nakarat edinen “aldey, aldey böbögüm” kelimeleri türkünün şiirsel etkisini, duygusal ruh halini artırır (Orozova, 2002: 6).

Kırgız edebiyatının Ensiklopediyalık Okuu Kuralı (Kırgız Edebiyatının Ansiklopedik Kitabı) adlı kitabında “beşik ırı” hakkında şöyle bilgi yazılmaktadır: Ninniler insan doğduğundan bugüne kadar söylenegelen eski türküdür. Her okunan ninni kendi

zamanına göre söylenmektedir. Ninniler çocukların psikolojisine, sakin ve rahat uyumaya, sağlam olmaya, büyüklere saygı göstermeye, önündeki hayatı için öğüt almaya, geçmiş ve geleceği için doğru yol almaya bir kural niteliğindedir.

Kırgız Adabiyatı Maalimattama (Kırgız Edebiyatı El Kitabı) kitabında giriş bölümünde Kırgız edebiyatındaki terim kelimeler hakkında açıklama vermiştir. Bu terim, kelimelerin içeriğinde yer alan “Beşik ırları” konusunda şöyle açıklama yapmaktadır: Ninniler genellikle, bebekleri beşiğe yatırmak, bebeği uyutmak, gibi unsurlara sınırlamaz. Çünkü ninniler sadece bir bebeği uyutmak avutmak değildir. Kırgızlarda “*Enenin beşik ırın ukpay öskön balanın enesiz cetim öskön baladan ayırması çok*” (annenin ninnilerini iştmeden büyüyen çocuğun yetim çocuklardan hiç farkı yoktur), cümleleri halk arasında çok sık kullanılır. Çocukları eğitmek için anneler tarafından okunan ninniler küçük yaştaki kız çocukları tarafından da ezberlenerek oyuncak bebekleriyle oynarken söylemektedir. Şöyle ki, Kırgız anneleri küçük yaşta ninninin nasıl okunduğunu, bebeklere nasıl bakılacağını, bebeklerin nasıl sevineceğini çocuklarına öğretmiştir. Bu sebeple ninniler nasıl iyi bir anne olunacağını gösteren önemli sözlü kültür unsurlarıdır.

Mahmud Kaşgari Barskani'nin sözlüğünde, orta asırlarda Türk halkları ninni için “balu-balı” terimini kullandıklarını belirtmiştir. Türkiye Türklerinde “ninni”, Tatarlarda “elli”, “belli”, Karakalpaklarda “heyla”, “heyla”, Özbeklerde “alla” olan ninni Türk dünyasının her yerinde okunur ve anlam bakımından birbirlerine çok yakındır (Muratov, 2014: 38).

Kırgız ninnilerinde bebekler “küngö (güneşe)”, “ayga (aya)”, “cıldızga (yıldız)”, “çırakka (çırağa, muma)”, “cüröktün toltosun (yüreğinin rahatına)”, “atkan tañga (seher yeline)”, “körör közgö (parlak gözlere)” vs. yüksek gayedeki kelimelerle övülerek annenin kendi kahramanlığıyla beraber çocuğunu eğitme ve terbiye etme amacıyla olduğu anlaşılır (Muratov, 2014: 39).

Iylaba, balam ıylaba,	Ağlama oğlum ağlama
Ata eneñdi kıynaba!	Anne, babanı zorlama!
Kuşun cünü kalpagıñ,	Kuş tüyünden şapkan var,
El süybösö süybösün,	Halk sevmezse sevmesin,
Özüm süygön appagım,	Kendim seven beyazım,
Ciyde beken beşiği,	İğdemiymiş beşiği,
Cigit beken akesi?	Yiğit miymiş abisi?

Örük beken beşiği,
Öböt beken akesi?
Togolok toru tayınan,
Togolongon canınan,
Aldey balam ıylaba,
Apakeñdi kıynaba!

Kayısı ağacından mı yapılmış beşiği,
Öper miymiş abisi?
İyi çocuk başından,
Yuvarlanan canından,
Ninni oğlum ağlama,
Anneciğini zorlama!
(Muratov, 2014: 39).

3.1.3. Bilmeceler (Tabışmaktar)

Bilmeceler, Kırgız halkının en eski ve en yaygın sözlü ürünleridir. Bilmeceler eski zamanlarda yaratılmış olmakla birlikte bugüne kadar kendine has özelliklerini korumaktadır. Folkloristler D. K. Zelenin, V. P. Anikin, İ. M. Kolesnikov'ların fikirlerine göre bilmecelerin ortaya çıkma meselesi “tergöö sözdörü (soruşturmalı sözler)” nedeniyle gerçekleşmiştir. Kırgızların gelenek ve göreneklerine göre eski dönemlerde herhangi bir konunun tam ismini söylemek yasaklamıştır, çünkü inanç meselesi yüzünden öyle şeyleri ifade etmek yerine örtmece sözler kullanmışlardır. Bizim dönemimize kadar söylenen bilmeceler arasında örtmece kelimelerin yoğunluk uyumu bunu doğrular. Örneğin: sessizce sevgi önemini simgeleyen “ceñeçe (yengecim)”, “uul (oğul)”, “kız (kız)”, “kudaça (dünürçüm)”, sataşmalar için kullanılan “çokon batır (cesur çokon)”, “moldo çarık (molla, hoca)”, “tüyrük kara (ince siyah)”, “caman kösö (kötü poker)”, belirtip ya da tek istediği halde “cezkalpak (yüksek rütbeli subay)”, “terek (kavak)”, “boz baytal (boz at)”, “oçok (ocak)”; hareket ve sesi anlatan “dübür dübür (dübür dübür sesi)”, “tap-tap (tap-tap)” sesini ifade eden kelimelerle bu tür kelime örnekler doludur (Akmataliyev, 2002: 5).

Genellikle bilmeceler Kırgız folklorunun sözlü kültüründe önemli bir yere sahiptir. Kullanıldığı yerler genellikle okullardır. Aynı zamanda uzun geçmişe sahip bir türdür. Bilmeceler çocukların akıl ve zekâlarını geliştirmek için, kelime zenginliklerini arttırmak için, dikkatli birey bilincini arttırarak marifet ve güçlerini göstermek için çocukların gelişmesinde çok önemli kural olarak sayılmaktadır. Ortamdaki çeşitli maddeleri, cilt ürünlerini, hayvanları, bitkileri, olayları birbiriyle karşılaştırarak onlara öğretmenin karakteristik işaretlerini, benzerliklerini bulup farklılıklarını gösterip, bir şeyin güzelliğini hissederek, sanatsal hayal gücünü geliştirmekte de bilmeceler eğitici görevini yapmaktadır. Bilmeceler böylece sosyal ortamdan unutulmaması

için kendi özelliklerini koruyarak ardı ardına yeni bilmecelerin görünmesine, yenilenmesine, gelişmesine keskin hareket etmektedir. Eskiden bilmeceler sözlü olarak ağızdan ağza söylenerek yaygınlaştıysa, şuanda okul kitaplarının, özel koleksiyonların, gazete ve dergilerin, radio veya televizyon kanallarında yayımlanmaktadır.

Günümüz bilmeceleri konuları bakımından da farklılık göstermektedir. Eskiden bilmeceler çoğunlukla evren, doğum, doğal afetleri, hayvanlar ve bitkiler dünyasını, en basit araç ve gereçleri, kuralları, ev eşyaları ile ilgili yazılırken şimdiki bilmeceler araba, traktör, radyo, televizyon, paravoz, tükenmez kalem, uçak, yeni kavramlara, yeni konulara yer verilmektedir. Bu tür bilmeceler çoğunlukla kafiyeli şiir şeklinde yazılmaktadır (İbraimov, 2002: 10).

Akmataliyev, Kırgız bilmeceleri hakkında şöyle açıklama yapmıştır: Bilmeceler Kırgızlarda insan hafızasını temizleyici, güçlendirici, didaktik sanat eseridir. Bilmeceler “Kırgız El Adabiyatı (Kırgız Halk Edebiyatı)” kitabında farklı konulardan oluşmaktadır. Bunlar; yer su adları, tabiat manzaraları, gök cisimleri ve hayvan adlarıyla ilgili bilmecelerdir. Bilmeceler makal-lakaplar gibi ölçü bakımından aynı ama kısa satırlardan ibarettir. Bilmeceler bazen kısa hikâyeye ve masal şeklinde de söylenmektedir. Kırgız halk edebiyatı derslerinde günümüze kadar bilmece karşılıklı şekilde atışma gibi oyun türünde söylenmektedir. Bazı masallar atışma şeklinde yazılıştır. Örneğin: “Akıl Karaçaç (Kara Saçlı Akıllı)”, “Talım Kız Menen Köböktün Aytışında (Talım Kız İle Köbök’ün Atışmasında)” masalları gibi (Akmataliyev, 2004: 10).

Kümüş ırañ baytal at,	Gümüş renk baytal at,
Uktap kalsañ kaytarat,	Uyuyakalırsan korur.
Tündösü bar, күндүз çok,	Geceleyin var, gündüz yok,
Munun atın kim tabat? (Ay).	Onun adını kim bulacak? (Ay).
Tepseñ terbenip koyboyt,	Tekme atarsan sallanır durur,
Ceyt-içet toyboyt,	Yer içer doymaz,
Munu tap, tappasañ bolboyt (Cer).	Bunu bul, bulmazsan olmaz (Yeryüzü).

Kırgız edebiyatındaki bilmece şeklinde söylenen atasözleri ve deyimler de yer almaktadır. Bazı Kırgız edebiyatçıları atasözleri ve deyimlerin bilmecelerden oluştuğunu söylemektedirler. Örneğin “Suu atası emne?” (Suyun babası ne?), bulak

(çeşme) bunları birleştirdiğimizde ise “suu atası bulak” olarak atasözüne dönüşmektedir (Zakirov; 1972: 19).

Orozova'nın “Balдар Folkloru” adlı çalışmasında, Kırgız halk bilmeceleleriyle ilgili şu bilgiler yer almaktadır: Kırgız bilmeceleleri üzerinde ilk saha çalışması yapan K. Miftyakov 1921 yılında Kırgızistan'ın Karakol ilçesinde, 1922 yılında Narın bölgesinde, 1923 yılında Talas bölgesinde topladığı bilgileri yazıya geçirerek el yazmalar yayınlarına teslim etmiştir. K. Miftyakov Kırgız halk bilmecelelerini sözlü eserleri diğer türleriyle beraber almıştır. Kırgız aileleri eskiden kış mevsiminin uzun gecelerini, soba çevresinde oturarak masal, bilmece ve tekerlemeleri anlatarak geçirmiştir. Özellikle oğlan ve kızlar arasında tekerleme okumak eğlenceli geçmiştir. Kırgız bilmecelelerinin konusuna, anlamına ve şekline ait çocuklar ve büyükler için söylenen bilmeceleler olarak ayrılmaktadır. Büyüklere ait olan bilmeceleler türemiş kelimelerden oluşmaktadır ve zordur. Örneğin: “Baygabıl menen Çaata Kızdın Aytışı”, “Baygabıl menen Kudaçanın Aytışı”, “Eki İrçının Aytışı”, “Ceñicok menen Barpının Aytışı”, “Buurabay menen İbıraydın Tabışmak Aytışı”, “Talım Kız Mmenen Köböktün Aytışı” gibi özellikle felsefi anlamlarıyla dolu olan soru ve cevapları, hikâyeleri, şiir şeklindeki bilmeceleleri, bilmece şeklinde yazılmış atışmaları içine almaktadır. Bu tür bilmeceleler akınlar (ozanlar) arasında da okunmaktadır. Çocuklara ait olan bilmeceleler basit kelimelerden oluşmuş bilmecelelerdir.

Tokumday cerge kün tiybeyt. Küçücük yere güneş gelmez.

(Mürzönün oozu)

(Mezar kapısı).

Suusı içilet, koyusu kalat

Suyu içilir, dibi kalır.

(Çay, çama).

(Tortu)

Bazen bilmeceleler kafiyeli ve ritmik şarkılar şeklinde yazılır:

Astı taş, üstü taş,

Altı taş, üstü taş,

Orto cerinde bışkan aş

Ortasında pişmiş aş.

(Canğak)

(Ceviz).

Minseñ – kanat,

Binersen kanat,

Çapsaň şamal.

Koşturursan rüzgâr.

Anı sıylabagan,

Ona saygı duymayan,

Kişiler caman.

İnsanlar kötü.

(At)

(At).

(Orozova, 2002: 14-15).

Sonuç olarak Kırgızlarda bilmece konusunun farklı konularda oluşmasının sebebini şöyle açıklayabiliriz: Kırgızlar daha önce şaman inancına mensupturlar. Kırgızlar Türk boyları arasında en geç İslam dinini kabul ettikleri için bilmeceler yer, su, dağ, taş, ay, yıldız, gök, hayvanlar gibi konulardan oluşmuştur. Bu da Kırgızların toplumsal yaşantısı ile sözlü edebiyatları arasındaki güçlü ilişkinin bir göstergesidir.

3.1.4. Atışmalı Maniler (AkıyneK)

AkıyneK kavramı, Kırgız Türkçesinde “akıy” fiiline dayanmaktadır. AkıyneK kavramındaki “akıy” fiili, Yudahin’in Kırgız Sözlüğünde isim olarak “1. Kızların bahse girmesi, 2. Göz dikmek, muaYüzyülen bir noktaya bakmak, gözünü almadan hırsla bakmak anlamlarını taşımaktadır. AkıyneK Kırgızlarda kız çocukları arasında söylenen bir türdür.

Kırgız çocuk edebiyatında “akıyneK” “aytış” (atışma) şiirleri de bulunmaktadır. AkıyneK türü çok gelişmemişse de “tabışmaktuu aytış” (bilmece türünde atışmalar), “kordoo aytışı” (aşağılama atışmaları) gibi formlarda “akıyneK” türüne örnek olabilir. Önceleri Kırgızların geleneğinde “akıyneK” (atışma) şiirleri kız çocukları tarafından icra edilirdi. Erkek çocukları tarafından söylenen atışmalar çok nadirdir. Okullarda erkek ve kız çocuklarının iki gruba ayrılarak yüz yüze atışma şiirleri söylediklerine de rastlanır. Aslında “AkıyneK” şiirlerinin içeriği için tamamen “tahkir” ifadelerinin yer aldığı söylenebilir.

3.1.4.1. Babasını Aşağılama (Atasın Kordoo)

Uluu tonun boorunan,	Büyük dağın bağrında,
Ular atkan menin atam.	Ular (kuş) vuran benim babam.
Uluu kızın ıylatıp	Büyük kızını ağlatıp,
Üydö catkan senin atañ	Evden çıkmayan senin baban.
Kiçi tonun boorunan,	Küçük dağın bağrından,
Kiyik atkan menin atam.	Geyiği vuran benim babam.
Kiçi kızın ıylatıp,	Küçük kızını ağlatıp,
Üydö catkan senin atañ	Evden çıkmayan senin baban

(Taştemirov, 1973:127).

Yukarıda bahsedilen örneklerde büyük kızını ve küçük kızını ağlatan, evden hiçbir yere ayrılmayan işsiz babanın karakterini hayali bir tasvirde açıkladığı anlaşılmaktadır. Birinci gruptaki çocuğun babası çok çalışan, ikinci taraftaki çocuğun babasının tembel olduğu ve bununla beraber anne babanın da aşağılandığı görülür. Çünkü “Akıynek” şiirlerini okuyan herhangi bir insan karşısındaki rakibiyle mücadele etmek ve onun görünüşünü, sosyal yaşamını kendi zekâsıyla o anda düşünmek ve inceleyebilmek hatta hemen o anda aşağılama, küçümseme ifadeleriyle rakibini yenmek amacındadır. Akıynek, Sovyet dönemi başladıktan sonra yavaş yavaş kendi gücünü kaybetti ve unutulmaya başlamıştır. Ama Kırgızistan egemenliğini aldıktan sonra bu türün yeniden canlandığı görülmektedir (Taştemirov, 1973: 128). Çünkü geçmişten günümüze kadar devam eden bu atışmada iki mahallenin çocukları birbirlerinin dedikodusunu yaparlar ve sonra iki gruba ayrılarak iki taraf karşısındaki rakibi aşağılama laflarıyla yenmeye çalışılırdı. Kırgız halk edebiyatında bu tür atışmalara “kordoo” (aşağılama) atışması denir.

3.1.4.2. Taşlama Şiirleri (Kordoo Irları)

Uuruga (Hırsıza)

Uuru uuru,
Uydun bogun cuuru.
Tamekinin açığı,
Tañday biydin küçüğü
Küç-küç, küç-küç.

Hırsız hırsız,
İneklerin pisliklerini yoğur.
Sigara kutusunun açığı,
Tañday beyin eniği
Kuçu-kuçu, kuçu-kuçu.

Sorgokko (Obura)

Kardıñ açsa kakı ce,
Kabırgaluu baka ce,
Toyboy kalsañ bakaga,
Toñup kalgan teke ce.
Ölöñ ölöñ ölöñ ce,
Ölöñ çöptün kötün ce,
Bürsü күнү buday ce,
Burul çöptün kötün ce.
Soñgu күнү somo ce.

Karnın acıktıysa meyve kurusu ye,
Kaburgalı kurbağa ye,
Doymadıysan kurbağaya,
Donup kalan teke etini ye.
Yoğun-yoğun olan otlardan ye,
Yoğun otların kökünü ye,
Öbür günde buğday ye,
Boram-boram otların kökünü ye.
Ondan sonraki günlerde sağlam ye

Sorgok bolup köbün ce.

Obur olup hepsini ye.

Kaçkaka (Kaçan insana)

Ketseñ ketseñ kete ber

Gitsen gitsen gidiver

Kerme Toogo cete ber.

Kemre Dağa ulaşıver.

Balañdın atın Mamay koy,

Çocuğunun ismini Mamay koy,

Başın otko kaktay koy,

Başını ateşe atıver

Mayı çıksa calay koy.

Yağı çıkarsa yalayıver.

Yukarıda bahsedildiği gibi akıynek Kırgızlarda bayanlara has karşılıklı atışma türüdür. Ama bu atışma türü küçük ve orta yaşlı kız çocukları arasında da söylenmektedir. Örneğin: Kırgız halk edebiyatında “Zenginin kızı ile fakirin kızı” adlı halk “aytış”ları vardır.

Baydın kızı (Zenginin kızı).

Eteğimbi ceñimbi?

Eteğim mi kolum mu?

Uşul kız menin teñimbi?

Bu kız benim denkim mi?

Oy, cardı kız, cardı kız,

Oy yarlı kız, yarlı kız,

Çakşılup ukkun kebimdi.

İyice dinle sözümü.

Carıbagan calçılar,

Şükür etmeyen şükürsüzler,

Caldanıp ulak alçular.

Dilenerek mal toplayıcılar,

Caldap koyup çakırdı,

İş yaptırrarak fakire,

Çakşı cüröt malduular.

İyi görünen insanlar,

Sogonçoğu çor bolup,

Topukları çatlayıp,

Caldanışat kor bolup.

Kullanırlar eziyetle,

Özüñdü özüñ bilbeysiñ,

Kim olduğunu farkında değilsin,

Tegeregiñ tor bolup.

Etrafın sarılıdır anlamazsın.

Cardının kızı (Fakir kızı)

Sasık baydın sarı kız,

Akıynek aytıp talaada,

Er albagan karı kız.

Pis zenginin sarı kızı

Köpolturup aldıñız,

Kocaya almayan yaşlı kızı.

Ak çaç bolup cüröber.

Çok oturdun evinde,

Beyaz saçlı olup kalırsın,
Akıyneke söyleyip gezersin
Arsız akmak üröber.
Özümdü saga teñebeym,
Ölsömdağı kebelbeym.
Saga okşogon köödöktü,

Akıyneke bazı zamanlarda kavga ve dövüş derecesine kadar uzamıştır (Akmataliyev, 2004: 33).

1- Kız.

Akıyneke ırın ırdaşuu,
Abaltan Kırgız saltı eken,
Akıyneke ırın ulantuu,
Atabız Kırgız narkı eken!

2- Kız.

Ir ırdaşıp, sıñdaşıp,
Ir canduu Kırgız saltı eken,
Cıñga sıñday coop aytsak,
Atabız Kırgız narkı eken

1- Kız.

Seni bolso köp kızdar,
Uykuçu kız dep cüröt,
Uy saaganda ürgülöp,
Sütün tögöt dep külöt.

1- Kız.

Seni bolso ayıldı:
Koy kelgende koroogo
Çaçın cuuyt dep cüröt.
Üy ookatka köp köñül,
Calkoo kız eken dep külöt.

Ölgüçö minip tebeleym.
Arsız deli bağırsan,
Kendimi sana denk görmem,
Ölsebile yaklaşmam,
Senin gibi köödöktü,
Ölünceye kadar binek yaparım.

Atışma şiirini söylemek,
Evvelden Kırgız geleneği imiş,
Atışma şiirinin devam ettirmek,
Babamız Kırgızların şanı imiş.

Şiir söyleyip eleştirelim,
Şiir canlı Kırgız geleneği imiş,
Eleştiriye eleştiriyle cevap vermek,
Kırgız atalarımızın şanı imiş!

Seni ise kızların çoğu,
Uykucu kız demekte,
İnek sağarken bu kızın içi geçip,
Sütü döker diye gülmekte.

Seni derler köyümüzde:
Koyunlar ağılına geldiğinde,
Saçını yıkar süslenir demekte,
Ev işlerini yaparken gönülsüz,
Tembel kız imiş diye gülerler.

Kırgızların halk edebiyatında yer alan başka atışmalarından biri “Baygambıl menen Çata Kızdın Ayıtışı”dır. Efsaneye göre Kırgızlarda büyük bir alp varmış. Baygambıl adlı ozan gelmiş türkü söylerken, çok zengin biri olan Kök Şalkıy beyin Çata adlı kızını “Baygambıl”la atışacağım dediğinde Baygambıl, “Kendisi zengin kızını, ben bir tek atı,

eyer koşumu olan biriyim, kızına kötü söz söyleyip, yenersen beni öldürmez mi” diye düşünerek kaçmaya başlamış. O zaman Çata kız Baygambıl’ın ardına düşmüş ve giderken:

Ay, Baygambıl aketay

Arız aytamın ugatur.

Ay Baygambıl aketay,

Coop aytamın ugatur.

Corgoñdun başın bura tur.

Hey, Baygambıl ağabey,

Ricamı söyleyeceğim dinle.

Hey, Bygambıl ağabey.

Cevap vereceğim dinle.

Yürük atının başını çevire dur.

3.1.5. Masallar (Cöö Comoktor)

Anda Baygambıl toktoboy ele;

Atımın başın burbaymın,

Ay kudaça, tayece,

Arziñdı ugup turbaymın.

Corgomdun başın burbaymın.

Ay kudaça tayece,

Coobuñdu ugup turbaymın.

O zaman Baygambıl durmadan;

Atımın başını çevirmeyeceğim,

Hey dünür, teyze,

Ricanı dinlemeyeceğim.

Atımın başını çevirmeyeceğim.

Hey dünür teyze,

Cevabını dinleyeceğim diye duramam

Kırgız masallarında Kırgızların göçebe hayatı dönemlerindeki günlük yaşantılarını, düşüncelerini, dünya görüşlerini, inançlarını ve ailevi ilişkilerini görmek mümkündür. Kırgız Türkçesinde masal kavramının sözlük anlamını araştıran çalışmalara bakmak gerekirse; K. Yudahin’in Kırgız Sözlüğünde “cöö” fiili “yaya, yavan, yaya giden atka cöö cete albayt (yaya atlıya yoldaş değildir)”, “cöö calañ (yayalar ve atlılar)”, “cöö tuman (gözükmeyen yavaş giden sis)”, “cöö külük (yürük at)”, “cöö comok (masal)” anlamını taşıdığı görülmektedir (Yudahin, 20011: 228).

Kırgız halkının masalları o dönemin ulusal bir metninin yokluğundan dolayı Ekim devrimine kadar sözlü anlatım şeklinde gelmiştir. Masalları derleme ve yazıya geçirme faaliyetine Sovyet döneminde başlandığı görülmektedir. 1920’de Kırgız Eğitim Bakanlığının sayesinde kurulan Dil ve Edebiyat Enstitüsünün ilk birimi tarafından saha çalışmaları düzenlenmeye başlamıştır. Sözlü edebî eserleri ve bununla beraber “cöö comoktor”du (masalları) araştırma işleri de Enstitünün faaliyete geçmesinden itibaren gerçekleşmiştir. Kırgızların sözlü eserlerinin arasında yer alan masal araştırma ve derleme işleri genel olarak 1922’de K. Miftyakov, I. Abdırakmanov, C. Camgırçıyev, A. Kıştobayev gibi araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiştir.

Araştırmacılar Kırgız sözlü ürünleri hakkında yaptıkları araştırma ve derlemelerden genel olarak halkın ağzından işittikleri masalları kâğıda döktüklerini belirtilmektedir. Kırgız masallarını derleme ve halka dağıtma işlerinin II. Dünya Savaşından sonra da gerçekleştiği görülmektedir. Böylelikle Kırgız masallarının ilk ortaya çıkışı 1930 yıllarına ait olduğu belirtilmiştir. Ayrıca 1940 yıllarda ise dergi ve gazetelerin sayfalarına sosyal yaşam hikâyeleri konusunda hayata ait kısa masalların yazıldığı görülmektedir, ama bu basılan yazıların sayısı azdır. 1944yılı Rus araştırmacısı Muçnik tarafından derlenmiş ve Rus dilinde yazıya geçirilerek yayımlanmıştır. Rus dilinde yayımlanan Kırgız masalları, o dönemin Rus öğrencilerine Kırgız halkını tanıtmaya meselesine dönüşmüştür. Böylelikle tekrardan Kırgız masalları Rus araştırmacısı D. Brudniy tarafından 1956 ve 1962 yıllarında iki kere yayınlandı. Sonradan 1957-1960 yıllarında ise Kırgız dilinde yayınlanmıştır. Genel olarak bugüne kadar Kırgız folklorunda Kırgız masallarını araştırma meselesi tartışılan önemli konulardandır dersek yanılmış sayılmayız (Taştemiroy, 1973:168-169).

Kırgız çocuk folklorundaki cöo comoklarda (masalarda) olayların ifadenmesi ve görüntüsü çok sadedir, şiir sanatı güçlüdür. O yüzden bu masallar dil ve hiciv bakımından çok açıktır. Kırgız masallarının çeşitleri: dönemine ait masallar, hayvanlarla ilgili masallar, maceralı masallar ve mizah konulu masallar olarak sıralanabilir. Kırgız masalları hangi konuda olursa olsun genel olarak tarihi anlatan, hayvanlarla insanlar arasındaki muameleyi doğrudan anlatmaya çalışan eserlerdir. Kırgız masalları yaşamın deneyimlerinden geçerek millî özelliklere, örf adetlere, gelenek ve göreneklere ve psikolojik durumlara bağlı metinlerdir (Akmataliyev, 2004: 7).

Kırgız Pedagoji Ansiklopedisi'nde verilen bilgilerde cöo comok terimi şöyle açıklamaktadır: Kırgız çocuk folklorunda yer alan masal türlerinin farklıfarklı terimlerle adlandırıldığını görebiliriz; "ulamış" (efsane), "bolmuş" (hikaye), "tamsil" (hikmetli sözler), "cöo comok (masallar), "dastan" (masal) gibi birbirlerine bağlı ifadelerden oluşmaktadır (Asanov, 2004: 91).

Mayramgül Dıykanbayeva, nesir biçiminde anlatılan halk edebiyatı türleri arasında önemli yere sahip olan türlerden biri de masallardır (cöo comoktor). Diğer Türk boylarının masalları gibi Kırgız halk masalları da farklı temalar içermektedir ve epik türler içerisinde değerlendirilmektedir. Temalarına göre sınıflandırılan masallar şunlardır.

1. Batırdık cöocomoktor (kahramanlık masallar)
2. Sıykırduu cöocomoktor (sihirli masallar)
3. Aybanattar cönündö comoktor (hayvanlarla ilgili masallar)
4. Turmuştuk cöocomoktor (sosyal hayatla ilgili masallar) (Dıykanbayeva, 2009: 17).

Mehmet Çeribaş, Kırgız Türklerinin Destancılık Geleneği ve Er Soltanay Destanı adlı çalışmasında Kırgız masallarıyla ilgili yapılan çeşitli tasniflerin ana ve ara türlerinin farklı bilim adamları tarafından farklı şekillerde ele alındığını belirterek Miftyakov'un tasnifini ele almıştır. "Cöö comok: Çoñ Comok (Büyük Destan/ Masal), Comok (Destan/Masal), Ikaya (Hikaye), Tamsil (Hikmetli sözler)" olarak tasnif edildiğini açıklamaktadır (Çeribaş, 2010: 47).

Akmataliyev Kırgız masalları folklor bilimine ve sözlü kaynakçalarına dayanarak Kırgız masallarını şöyle tasnif etmiştir. Tasnifte gösterilen masalların küçük ve orta yaştaki çocuklara ait olduğu görülmektedir:

3.1.5.1. Hayvanlarla İlgili Masallar (Aybanattar Cönündögü Comoktor)

Tülkü menen Karışkır (Tilki ile Kurt), Abışka menen Tülkünün Añçılığı (Yaşlı Dede ile Tilkinin Avcılığı), Maktançaak Tülkü (Kendini Öven Tilki), Ankoo Ayuu (Akılsız Ayı) vs.

3.1.5.2. Sihirli Masallar (Keremettüü Cöö Comoktor)

Altın Şakek (Altın Yüzük), Altın Kuş (Altın Kuş), Asan cana Üsön (Hasan ve Hüseyin), Han cana Zımbırık Kuş (Han ve Hızlı uçan Kuş), Azret Sultan cana Kedey Kız (Hazreti Sultan ve Fakir kız, Eki Dos (İki Arkadaş) vs.

3.1.5.3. Yaşama İlgili Masallar (Turmuştuk Cöö Comoktor)

Ceti Bala (Yedi Çocuk), Cesir Kempir (Dul Karı), Sokoçu Dıykan (Çiftçi İşçi), Alımkul Tüş Cooruguç (Rüya Tabirci Alımkul) olmak üzere üç ana bölüme ayırmıştır. Bununla beraber Akmataliyev, Kırgız sözlü edebiyatında bu tasnifleri ele alan folklor edebiyatçılarının isimlerine göre sıralamıştır: K. Miftyakov, M. Bogdanova, K. Rahmatullin, Z. Bektenov, T. Bayciyev, S. Musayev, C. Taştemirov'un çalışmalarının yer aldığı görülmektedir (Akmataliyev, 2010: 89).

Kırgız masallarında (cöö comoktorunda) yer alan kahraman karakterleri: Yaşanan hayattaki olayların ayrı bir güce sahip bir kahraman tarafından canlandırıldığı görülür. Bu nedenle onun portresi, karmaşık psikolojik durumu canlandırılmadan önce esas olarak kahramanlık dışı eylemlerinde bulunan birinci tabaka kahramanlığı ilk sırada canlandırılır. Örneğin; diğer halklarda olduğu gibi Kırgız masallarındaki kahramanların isimleri adlandırılmamıştır fakat masal konularının isimlendirildiği görülmektedir. Kırgız masallarının konuları şöyledir: “Ceti Taz cana Ceke Taz (Yedi Kel ve Tek Kel)”, “Sokur Bay (Kör Zengin)”, “Mergen Padişa (Avcı Padişah)”, “Cetim bala (Cetim Çocuk)”, “Üç Cetim (Üç Yetim)”, “Abışka menen Döö (Dede ile Dev)”, “Eki Dos (İki Arkadaş)”, “Aksanatay menen Karasanatay (Aksanatay ile Karasanatay)” adlarında sıralanmaktadır. Masallardaki ana karakterler arasındaki çatışmaların hiçbiri rastgele savaşlar değildir. Tamamen sınıflandırılan mücadelelerin karakteristik savaşlarıdır denilebilir (Taştamirov, 1973: 170).

Sonuç olarak Kırgız masalları onların eskiden göçebe hayatı dönemlerindeki günlük yaşantılarını, düşüncelerini, dünya görüşlerini, inançlarını ve ailevi ilişkilerini anlamak mümkündür. Buna örnek masallar şunlardır:

3.1.5.4. Tilki ile Kurt Masalı (Tülkü menen Karışkır)

Bir gün tilki kuyruğunu sallayıp dilini sarkıtarak gelirken yolunun üzerindeki koyun kuyruğunu görünce çok sevinmiş. Kuyruğun etrafında dolaşıp seyrederken kurulu tuzağı görmüş, salyasını ne yapacağını bilemeden kalakalmış. O sırada koşarak bir kurt gelmiş. Tilki: “Kurt ağabey, geliniz kuyruktan çok fazla yedim, yağ geçiriyorum. Onu da sizin için bırakmıştım alınız,” demiş. “Önünde tuzak olmasın,” diye şüphelenen kurt gönülsüzmüş gibi davranarak tilkiye bakmış. “Bazen böyle nazlanıp kalırsınız. Yemeyecekseniz ben alıp eve gideyim,” diyen tilki yağlı kuyruğa doğru eğilince, kurt tilkiden önce fırlayıp kuyruğu dişlemiş. Kurt kuyruğa dişlerini saplar saplamz tuzak burnuna yapışmaz mı? Kapandaki kuyruk da ileri fırlamış. Tilki eğilip onu almış ve Yat Kurt ağabey, yapışıp Kapan ile kapıp yarın sabahleyin burada sahibiyle buluşup diyerek mutlu bir şekilde şarkı söyleyerek uzaklaşıp gitmiş (Karadavut, 2006: 129).

3.1.5.5. Altın Kuş Masalı (Altın Kuş)

Eskiden yaşlı bir adamın üç oğlu, büyük bir de elma ağacı varmış. Her yıl onun meyvesini yiyip gençleşirmiş. Yılın birinde, daha meyve olgunlaşmadan biri gelip elmayı yiyip gitmiş. Bir sonraki yıl ihtiyarlanan büyük oğlu elmayı beklerken gece yarısı uyuyakalmış ve elmayı birine yedirmiş. Ondan sonra ortancası beklemeye başlamış. O da uyuyakalmış. İhtiyar üçüncü yıl elmayı küçük oğluna bekletmiş. O uyumadan kuuray (ney çalgı aleti) çalarak beklemiş. Bir zaman sonra altın kuş gelerek elmaya konup yemeye başlamış. Çocuk yavaşça gidip kanadından tutunca kuş uçup gitmiş. Kuşun kanadından bir telek kopup oğlanın avucunda kalmış. Çocuk sabahleyin teleği babasına getirmiş. Babası: “Kanadını, teleğini bulmuşsun; kendini de bul!” demiş.

Kuşu aramaya niyetlenen ihtiyarın iki oğlu iyi cins atlara binip, işe yarar silahlar alarak yola çıkmışlar. O zaman küçük oğlu: “Ben de gideceğim,” diyerek babasından izin istemiş. Babası razı olup üç yaşındaki sarı tayını çocuğa vermiş. Çocuk az gitmiş uz gitmiş yol üstündeki kara taşa ulaşmış. Kara taşta “Sol tarafa gidenin kendi, sağ tarafa gidenin atı ölür,” diye kara bir yazı varmış. O zaman üç yaşındaki sarı tay dile gelmiş ve: “Ölürsem ben öleyim, sağ tarafta gidiver,” demiş. Çocuk sağ tarafa yönelip gitmiş. Bir ormanın içine geldiğinde karşısına bir kurt çıkmış. Çocuk attan inip kaçmış. Kurt, atı basıp yemiş. Kurt bir ağaca saklanarak ağlayan çocuğun yanına varıp: “Korkma, ben senin atını yedim, fakat dileğini yerine getireceğim,” demiş. “Altın kuşu arıyorum,” demiş çocuk. O zaman kurt: “Şimdi sen benim sırtıma binip gözünü yum” demiş. Çocuk kurdun sırtına binip gözünü yummuş. Bir nice dağlar aştıktan sonra: “Gözünü aç,” demiş kurt. Çocuk gözlerini açmış ki, bir şehre gelmişler. O zaman kurt: “Kuş işte bu evde. Yavaşça var, ayaklarından değil, kanadından yakalayıp çık,” demiş. Çocuk içeriye girince kurdun söylediklerini unutmuş kuşun ayaklarından yakalayınca, ayaklarındaki zil ingirdayıvermiş. Hanın yiğitleri uyanıp çocuğu yakalamışlar. Sabahleyin hanın yanına götürmüşler. Han: “Kuşu niçin çalıyordun?” demiş. O zaman çocuk: “Babamın bir elma ağacı vardı, babam onu yedikçe gençleşiyordu, kuşunuz üç yıldan beri o elma yiyor. Bu yüzden de babam ihtiyarlayıp gidiyor,” demiş. Han: “Babanın emrini yerine getiren çocukmuşsun, seni bağışladım. Şu tarafta bir hanın altın yeleli, altın kuyruklu bir atı var; onu alıp getirirsen altın kuşu sana veririm,” demiş. Çocuk kurda gelip: “Han, bir hanın altın yeleli, altın kuyruklu atı var, onu getirirsen altın kuşu sana vereceğim, dedi” demiş. O zaman kurt: Korkma, sırtıma bin

de gözünü yum” demiş. Kurt bir zaman sonra “Gözünü aç!” deyince, çocuk gözünü açsa ki, yeni bir şehre daha gelmişler. O zaman kurt: “Kırk ahırdan sonra bir ahır daha var, o ahırın içinde altın yelesi at var. Yularına dokunmadan yavaşça yelesinden yakalayarak yedeğinde çıkarıver,” demiş.

Çocuk içeri girince kurdun söylediklerini unutmuş. Atın yularından tutup çıkarırken tekrar yakalanmış. Ertesi gün Harun karşına götürdüklerinde çocuk niçin geldiğini söylemiş. O zaman han: “Sen babanın emrini tutuyormuşsun, seni cezalandırmayacağım. Şu tarafta Banca adındaki hanın güzel bir kızı var, onu getirirsen altın yelesi, altın kuyruklu atımı veririm,” demiş. Çocuk hanın dediklerini kurda anlatmış. O zaman kurt: “Tekrar üstüme,” demiş. Çocuk kurda binip gözünü yummuş. Bir müddet sonra kurt: “Sen anlamıyorsun, bu sefer ben gideceğim,” diyerek çocuğu oraya bırakıp kendi gitmiş. Hanın kızı sabahleyin önüne kırk kız, arkasına kırk kız, sağına kırk kız ve soluna da kırk kız alarak bağ içinde gezmeye çıkmış. Kurt damdan aşağı inerek elma ağacına saklanmış. Kızlar yanından geçtiği sırada hanın kızını alıp kaçmış.

Yolda giderken kız ile oğlan birbirine aşık olmuşlar. Çocuk kurda: “İkimiz ayrılamayız, buna bir çare buluver,” demiş. Böylece şehre gelmişler. Kurt, kız şekline girip o kızdan da güzel bir kız olmuş. Çocuk hana, işte söylediğin kız, diye kız şekline giren kurdu getirmiş. Han çocuktan razı olup atını vermiş. Kız ile oğlan oradan ayrılıp yurtlarına doğru yola koymuşlar. Han kızı bir odaya koymuş. Bir müddet sonra yanına varıp oturayım diye içeri girse ki, kızın yerinde bir kurt oturmaktaymış. Hanın aklı başından gitmiş, korkup sırt üstü yere düşmüş. Kurt da dışarı çıkarak yola koyulmuş. O zamana kadar kurt, kız çocuğun arkasından yetişmiş.

Üçü, altın kuşu olan hanın şehrine doğru yola devam etmişler. Yolda çocuk kurda: “Bu attan da ayrılmak istemiyorum, buna da bir çare bul,” demiş. Kurt: “Olur” diyerek o anda çok güzel bir ata dönüşmüş. Çocuk, altın kuşunu koluna kondurup, altın yelesi atına binip güzel kızı da yanına alarak kendi yurduna doğru yola çıkmış. Han o gün avcılarını toplayıp çocuğun getirdiği ata binerek dağa ava gitmiş. Avcılar atlarını bir ovaya köstekleyip kendileri geyik peşine düşmüşler. Onlar gider gitmez at şekline dönen kurt, tekrar eski haline gelerek bütün atları yemiş ve çocuğun arkasından yetişivermiş.

Üçü az gitmişler, tez gitmişler, kurdun çocuğun atını yediği ormana girmişler. Orada vedalaşmışlar. Bu arada kurt çocuğa bıyığından bir kıl vermiş. Kız ile oğlan oradan

yola devam etmişler. Bir ara kız: “Şurada hem atımızı dinlendirip otlatalım, hem de biz geceleyelim,” demiş. Çocuk da uygun görmüş, orada gecelemişler. İkisi uyurken çocuğun ağabeyleri gelip: “Babamız: buldu, siz bulamadınız, diyerek bizi sevmez,” diye fısıldaşmışlar ve küçük kardeşlerini öldürmüşler. Kızı, kuşu ve atı da alıp gitmişler.

Günlerden bir gün, o eski ormanda dolaşan kurt, rüzgar vasıtasıyla çocuğun kokusunu alarak onu bulmuş. Dostunun cin ve kargaların yediğini görmüş. Kurt orada kargaların padişahını yakalamış ve ölümsüzlük suyunu getir, yoksa bırakmam,” demiş. Kargaların padişahı kargaları ölümsüzlük suyuna göndermiş. Onlar ölümsüzlük suyunu ağzılarına alarak gelip yetişmişler. Kurt kargaların yaşlısının su ile karıştırıp çocuğa sürmüştü. Çocuk: “Çok uyumuşum, diyerek ayağa kalkmış. Kurt çocuğa: seni ağabeylerin öldürüp gitmiş. Üstüme bin evine götüreyim, demiş. Çocuk eve varmış ki kızı büyük ağabeyi almak üzereymiş. Çocuk eve girip çoor (çalgi aleti) çalmama izin iste, diyerek yaşlı bir kadını babasına göndermiş. Yaşlı kadın gelip: bir delikanlı çoor oynamak için izin istiyor demiş. O zaman babası: girsin buyursun belki benim küçük oğlumun ezgisini oynar, gitsin demiş. Çocuk eve girip çoor çalmış. O sırada kız: beni alan çocuk bu. Şu ikisi bunu öldürüp beni buraya getirdi, demiş. Babası işin doğrusunu anlayıp kızı küçük oğluna vermiş. Günlerden bir gün, o eski kurt, divane şekline dönüp çocuğun yanına gelmiş çocuk onu tanımış. Hürmet edip iyi ağırlayıp yolcu etmiş. İhtiyar adam her yıl o elmanın meyvesini yiyerek yıldan yıla gençleşiyormuş (Karadavut, 2006: 203).

3.2. Kırgız Folklorunda Ritüeller ve Çocuk

Kırgız Türkleri bütün Türk topluluk ve boylarında olduğu gibi çok eskiden beri çocuğu ailenin devamı olarak görmüşler ve aileyi de “küçük memlekettir” diyerek çok önemsemişlerdir. Göçebe hayatın tabii bir neticesi olarak fert ön plana çıkmış, onu yaşatmak, yetiştirmek, büyütmek ve topluma yararlı hale getirmek için birtakım ritüellere ve folklorik inanç ve uygulamalara yer verilmiştir. Bu bağlamda Kırgızlar arasında çocuk, hem edebiyatın hem de sosyal yaşamın bir parçası olarak varlığını devam ettirmiştir. Sürekli baskılara ve talanlara maruz kalan Kırgız Türkleri için çocuk, sadece neslin devamı olarak görülmemiş, o aynı zamanda milletin geleceği olarak kabul edilmiştir. Kırgız Türkçesinde kullanılan “Bala bolgondo şok bolsun, şok

bolboso cok bolsun (Çocuk olduğunda yaramaz olsun, yaramaz değilse yok olsun)” atasözü Kırgızların kahramanlık algısını özetler niteliktedir.

3.2.1. Çocuklara Söylenilen Dualar (Bata-Tilek Aytımdarı)

Kırgızlarda çocuklar için söylenen dualar eksik değildir. Genellikle Kırgızlarda duanın söylenme şekillerinin farklı farklı olduğunu biliyoruz; “bata (dua)”, “alkış (övmek)”, “kargış (beddua)”, “ant (yemin)” gibi farklı farklı dua grupları var. Bu en eski Kırgız geleneklerindedir. Duaların konusu ne olsa olsun anlamları bakımından hangi amaçla söylene de bir insanın hayatına bağlı sözlerle söylenmektedir.

Bütün Türklerde olduğu gibi Kırgızlarda da dua çok önemlidir ve iki gruba ayrılır: “Dua (Oñ bata, Ak bata)”, “Beddua (Teskeri bata)”. Oñ bata, Ak bata; övgü ve iyi dua anlamını taşıyor ve Teskeri bata kargış duası anlamına gelmektedir. Bunlardan başka dualar da vardır, o ölen insanlar için yapılan okunan “arbak bata” (ölmüşlerin ruhu) dualardır. Teskeri bata (Beddua) ise kargış ve beddua ve yemin etme dualarının anlamını taşımakla beraber yapılan beddua o insanın kendisine geleceğine inanıyorlar ve biliyorlar (İbraimov, 2014: 37).

3.2.1.1. Dua (Ak Bata)

Oomiyn deseñ mına bata,
Törüñdö corgolosun Kıdır ata.
Kayda bolso coluñ şıdır bolsun.
Kayırluu kılıp döölöt bersin,
Ömürlü kılıp perzent bersin.
Oşol körgön perzentiñe,
Ulukman akemdin caşın bersin.
Kıdır babamdın başın bersin,
Körö albagan pendeñ bolso,
Korgooçuñ bir Teñiri bolsun.
Tilegen tilegiñdi kabil alsın.
Oomiyn!

Amin deyince bu duaya,
Evinden gitmesin Kıdır (Hızır) ata.
Nerde olsan ol yolun açık olsun,
Hayırlı kılıp devlet versin.
Ömürlü kılıp evlat versin.
Yeni doğmuş bebeğine,
Büyük babalarımızı yaşını versin.
Hızır babamın başını versin
Eğer düşmanların çok olsa,
Seni koruyan tek Tanrı olsun.
Ne dilediysen dileğin kabul olsun,
Amin!

3.3.1. Beddua (Kargış Bata)

Töşü tüktüü cer ursun,
Töbözü açık kök ursun.
Dayra, çalkar köl ursun,
Cıynagan capan çöl ursun.
Carık kılğan tündördü,
Asmanda tiygen ay ursun,
Cerdin betin çaşartkan,
Caan ursun, kar ursun.
Kün çağılıp carkıldap,
Kötörgön kızıl tuuu ursun.
Adamın canın tatıkkın,
Kantıñ ursun, bal ursun,
Ak budaydın nanı ursun,
Ceti sunun ceri ursun,
Cel cetpegen peri ursun.
Korgoşundun keni ursun,
Temir bolot datı ursun.
Agargan kümüş al ursun,
Ak kagazda kat ursun.
Suuga bütkön şalı ursun,
Oluya dep atangan,
Çoñ opoldo çal ursun,
Sıyıp öngön bak ursun.
Salıp çıkkın tam ursun,
Kurt kumurska, böyön çayan,
Can-canıbar baarı ursun.
Kalıñ kara köp curttun,
Kaadası ursun, saltı ursun,
Körüstöndö köp arbak.
Oroyloru dagı ursun.
Uluu coldun çañı ursun,
Kayberendin piri ursun.

Gögsü tüylü yer çarpsın,
Üstü açık gök çarpsın.
Nehir, çalkanan göl çarpsın,
Susuz otsuz çöl çarpsın.
Parlak eden geceyi,
Gökte ışıldayan ay çarpsın.
Yer yüzünü yeşillendiren,
Yağmur çarpsın, kar çarpsın.
Güneş parlayarak ısıtıp,
Kıpkırmızı tuğ çarpsın.
İnsan canına yarayan,
Şeker çarpsın, bal çarpsın.
Ak buğdayın ekmeyi çarpsın,
Yedi suyun yeri çarpsın,
Rüzgar ulaşamayan melekler çarpsın.
Demir madeni çarpsın,
Demir ve polat pası çarpsın.
Beyazımsı gümüşün ateşi çarpsın,
Ak kağıtdaki mektup çarpsın.
Suda yetiştirilen pirinç çarpsın,
Ulu ruhlar babası olarak adlandırılan,
Büyük yaşlı başlı kişi çarpsın.
Değerli olan bahçe çarpsın,
Yeniyapılmış evler çarpsın.
Böcek ve çıyanlar,
Canlıların hepsi çarpsın.
Kalabalık milletin,
Örfü çarpsın geleneği çarpsın.
Mezarlıkta çoktur ruh,
Yüce ruhlar yine çarpsın.
Kutsal yolun tozu çarpsın,
Kayberenin atası çarpsın
(Cusupov, 2004:487).

Kırgızlar doğan çocuklarını yedi yaşından itibaren aile büyükleri tarafından okunan duaları dinlete dinlete hayata hazırlamışlardır. O yüzden Kırgızların yedi yaşından yetmiş yaşına kadar herkes duaya saygı göstermektedir.

Kırgızlarda ak batarlar “cılıu sözdör” (samimi sözler) olarak ifade edilmektedir. Kırgızlarda halk arasında söylenen deyimlerden biri buna örnek olabilir: “Cılıu cılıu süylösön cılan iyninen çıgat” (Güzel söze yılan bile yuvasından başını çıkarır). Ak batarlarda söylenen samimi sözler insanın dilini gönlünü yumuşatır ve o sıcak kelimeyle insanlığı kazanır. Kırgızlardaki dualara inanmasının sebebi dini düşünceleri ve doğaya olan yaklaşımlarında görülebilmektedir. Kırgızlar yaşam hayatlarında duaya çok önem vermişlerdir. Onlar için dua dünyayı yönettiğine inanılan kutsal ifadelerdir. Bundan dolayı Kırgızlar geçmişten bu güne kadar devam eden inanç düşüncelerinde insanları yaradan Caratkan (Yaradan), Teñir (Tanrı), Kökö Teñir (Gök Tanrı), Ee (İye), Ege (Sahibi), Alla (Allah), Kuday (Allah)” adlı ifadelerini kullanmaktadırlar. Kırgızlar dualarında “ber (ver), bere kör (eksik etme, ver), calga oñdoy kör (yardım et)” gibi sözlerle Allah’a yakarmaktadırlar. Kırgızlar insanın sağlığı, mutluluğu, rızkı ve bu hayatta iyi günleri için ettikleri duaların yanında ölümün, felaketlerin, dertlerin, mutsuzlukların Tanrı tarafından gönderildiği düşüncesi hakim olduğu için her zaman Tanrı’ya yakararak hayatlarını devam ettirmektedirler (Akmataliyev, 2003: 1-6).

Kırgızlar her konuda çocuklarını doğanın kötü ruhlarından korumak için doğanın sahipleri ve iyeleri olan isimlere dua etmektedirler ve doğanın büyük gizli güçlere sahip olduğuna inanarak çocuklarını ve kendilerini korumaya çalışmaktadırlar. Tabiatın iyelerini şöyle adlandırmaktadırlar: “Kıdır (Hızır), Pir Baba (Ulu Baba), Askar Too (Yüksek Dağların İyesi), Mazar (Toprak Mezarların İyesi), Umay Ene (Umay Ana), Kırk Çilten (Kırkların, Askerliğin, Yiğitliğin Piri), Kambar Ata (Türkü, Avaz ve Ezgilerin Piri), Çolpon Ata (Koyunların İyesi). Şipaň Ata (Keçilerin Koruyucu İyesi), Zangi Baba (İneklerin İyesi), Oysul Ata (Develerin Koruyucu İyesi), Ürkör Ata (Yıldızların Koruyucu İyesi), Kayberendin eesi (Kayberinin İyesi), Şaymardan (Yiğitlerin Koruyucu İyesi), Koldooçu (Koruyucu İye), Döötü Ata (Usta ve Bakışların Piri), Kumayık (Köpeklerin Koruyucu İyesi), Alp Kara Kuş (Av Kuşlarının İyesi), Cer Ene (Toprağın Koyucu İyesi), Ak Baybiçe (Geyiklerin Koruyucu İyesi), Duldul/Celmayan (Atların, Tayların Koruyucu İyesi), Kakçeke (Aşık Oyunun Piri) gibi Kırgızlardakinlerce tabiatın isimleri geçmektedir. Yukarıda bahsedildiği gibi bu isimlerle Kırgızlar, kendilerini ve çoğunlukla çocuklarını koruma

amacıya Tanrı'dan isteyerek dua etmişler ve bu doğa iyelerin insanlarla bağlantılı olduğuna inanmışlardır. Kırgız anne ve babalar çocukları hangi yaşta olursa olsun hastalandığı zamanlarda dua ederken her duanın başında şu ifadeleri kullandığını görülür: Mukambet, İlyas, Sulayman, Aziret, Batma-Zuura, Nuh, Ulukman gibi isimler söylenmektedir. Mesela “suu başı- Sulayman (suların başçısı Süleyman temizliği simgeler)”, “Emçiliktin piri-Ulukman (Şifacıların başçısı Ulukman, ilime sahipolan bilgili adam)” gibi ifadelerle dua ederler. Ardından Kırgızlarda atalarının ruhlarına dualar okunmaktadır: “ata-baba arbagı koldosun (atalarımızın ruhları korusun)”, “Manas atabızdın arbagı koldosun (Manas babamızın ruhları korusun)”, “Arbak kolsoun (Ruhlar korusun)” ifadeleri kullanırlar. Bu ifadeler “koldooç (koruyucu), koldoocölöö (koru yardım et)”, “kötör (kaldır)”, “dem ber (güç ver)” gibi kelimelerdir. Bu kelimeleri kullanarak Tanrıya yakarılırlar (Akmataliyev, 2003: 7).

Kırgızlar çocuklar için yaptıkları dualarda şu ifadeleri kullanmaktadırlar:

1. Dua esnasında sağlık ve ömür isteme ifadeleri (Ömür, densooluk surangan sözdör): Uzak ömür ber, köp çaşa, başın taştan kıl, salamattık ber, esen-sooluk bolsun, canın aman kıl (Tanrıdan ömür, sağlık istemeduaları- uzun ömür ver, çok yaşat, başı taştan olsun, sağlık ver, iyilik ver, canını sağ salim kıl).

2. Dua esnasında, akıl, ömür isteme ifadeleri (Akıl, ömür surangan sözdör): Akıl ber, kırandık ber, es ber, estüü kıl, muratka cetkir, önörlü kıl, ilim ber, uz kıl, kösöm kıl. (Akıl, ömür dilemek- akıl ver, akıllı yap, merhamet ver, muradına erdir, hünerli yap, ilim ver, mahir yap, cesur yap, rehberlik etmeyi nasib et.

3. Dua esnasında, güç ve mertlik, sabır isteme ifadeleri (Küç-kubat surangan sözdör): Erdik ber, er kıl, bilektüü kıl, dem ber (Mertlik ver, adam et, güçlü yap, sabır ver).

4. Dua esnasında, zenginlik, rızık ve bereket istenen ifadeler (Döölöt- ırısıkı surangan sözdör): Kenç ber, örüştü kenen kıl, ketpes döölöt ber, ırıs ber, bereket ber, doo sürgüz (Zenginlik ver, geniş ve el verişli yerlerden nasib et, bitmez tükenmez zenginlik ver, rızık ver, bereket ver, yaşat).

5. Dua esnasında namus, merhamet ve mutluluk, saygı istenen ifadeler (Martaba, akılak surangan sözdör): Namıstuu kıl, abiyir ber, adep ber, ayaluu kıl, dil ber, dil taza bolsun, küyümdüü kıl, irayım ber, tak ber, sıy ber, bakıt ber, kubanıç ber, urmat ber (Namuslu kıl, adabını ver, merhemetli kıl, dili temiz olsun, cana yakın kıl, yardım ver, taht ver, baht ver, mutluluk ver, saygı ver).

6. İyi ve doğru yolları isteme ifadeleri (Ak coltoyluk surangan sözdör): Kuttu kıl, ak col ber, oñ colgo sal, perzenttüü kıl, uul ber, baş ber, birlik ber, ömürlük şerik ber, coldoş ber (Kut ver, yolunu açık et, doğru yol göster, evlet sahibi kıl, oğlan ver, ev ver, birlik beraberlik ver, hayat arkadaşı ver, arkadaş ver).

7. Dua esnasında, güzellik, boy, pos, güler yüzlülük güçlülük istenen ifadeler (Körk- kelbet surangan sözdör): Sululuk ber, kelbet ber, acar aç, aybarluu kıl (Güzellik ver, boy ver pos ver, güler yüzlü yap, çok güçlü kıl).

8. Dua esnasında, ahrette cennete girmeyi ve yolunun açık olmasını istenen ifadeler (Dindik tilek sözdör): Beyiş ber, ıyman ber, akıret ber, arkı düynö ber, topuragin torkoo kıl (Ahrette cennete girmeyi nasib eyle, imanımı ver, ahretimi ver, öbür dünyaya giderken yolunu açık eyle, toprağıbol olsun).

9. Dua esnasında, Manas destanından ezbere söylenen güzel ifadeler (Manastan tilek kılğan sözdör): Manastın erligin ber, Koşoydun çaşın ber, Kanıkeydin üzdüğün ber, Ayçüröktün suluulugun ber, Almanbettin akılın ber. (Manas destanından güzel dua sözler- Manas gibi cesur ol, Koşoy'un yaşını yaşat, Kanıkey'in mahirliğini ver, Ayçürek'in güzelliğini ver, Almanbet'in akıllılığından ver). Burada ifade edilen duaların hepsi Kırgızlar arasında günümüzde de kullanılmaktadır.

Keñeş Cusupov'un Kırgızdar adlı çalışmasında da yer iyeleri hakkında şöyle açıklama vermiştir: Kırgızlarda kendilerini ve çocuklarını kötü ruhlardan koruma amacındadır. Çocukların dualarda geçen ruhları öğrenmesi veya bilmesi için hikaye ve masal olarak anlatılmaktadır. Kırgızlarda tabiat iyelerinin adlandırılması "İyiktar (Kutsallar)" şeklinde ifade edilmektedir. Kırgızlarda buna dair atasözleri ve deyimlerde söylendiğine rastlanılmaktadır. Örneğin: "Peyli cakşı kem bolboyt, piri bolboyt el bolboyt (Karakteri iyi olan insan eksik olmaz, iyesi olmayan halk olmaz)". Bu ifadeleri, Kırgız Türkleri Şamanizm devrinden bu yana devam ettirmektedirler. Dualarda geçen iyelerin hepsinin ayrı ayrı anlamları vardır. İyeler (Kutsal Ruhlar) İnsanları kötü ruhlardan, felaketlerden korumaktadır. Günümüzde bu iyelerin isimlendirilmesi şöyle söylenmektedir:

- Kökö Teñir-Asmandın, Köktün Piri (Gök Tanrı-Gök ve Yüceliğin İyesi).
- Kün Teñir-Kündün Piri (Güneş Tanrısı-Gün İyesi).
- CerEne-Kara Cerdin Piri (Yer Ana-Kara Toprağın İyesi).
- Kırgız Ata-Kırgız Elinin Piri (Kırgız Ata-Kırgız Halkının İyesi).
- Umay Ene (Kadınların, Bebeklerin, Bereketin İyesi).

- Kalkaman-Eldin Piri (Halk İyi-Halk İyesi).
- Eleman-Curttun Piri (Vatanın Koruyucu İyesi).
- Malabay-Maldın Piri (Malabay-Zenginliğin İyesi)
- Adam Ata-Adamzattın Piri (Adem Ata-İnsanların İyesi).
- Kıdır Ata-Cakşılıktın, Bakıt-Taalaydın Piri (Hızır Ata-İyiliğin, Mutluluğun İyesi)
- Sekelek Sarı Kız-Akıldın Piri (Akıl İyesi).
- Zulayka-Cüsüp- Süyünün Piri (Yusuf-Züleyha- Aşk İyesi).
- Ak Taylak-Şamandıktın Piri (Ak Taylak-Şaman İyesi).
- İmam Mazam-Soodagerçiliklin Piri (İmam Azam-Ticaretin İyesi)
- Kambarkan-Küünün, Obon, Abazdın Piri (Kambarkan-Müziğin Piri).
- Baba Dıykan (Boz Kepter)-Egin, Dandın Eesi, Dıykançılıktın Piri (Baba Çiftçi)
- (Boz Güvercin)-(Sebze, Tahılların, Çiftçiliğin İyesi).
- Ulukman-Tabıpçıktın Piri (Lokman-Hekimliğin İyesi).
- Kırk Çiltin-Cookerliklin, Er Azamattın Piri (Kırk Asker-Askerliğin, Erliğin İyesi).
- Oçok Ene (Ot Ene)-Ottun, Süyüşköndördün Piri (Ocak Ana (Ateş Ana)- (Ateşin, Sevginin İyesi).
- Şayık Baba-Akıldın Piri (Şeyh Baba-Akıl İyesi).
- Ötükan (Tastar Ata)-Toonun Piri-Ötüken (Tastar Ata) (Dağların İyesi).
- Küldür Ata-Camgırdın, Çağılgandın Piri (Şimşek Ata-Yağmurun, Şimşeğin İyesi).
- Döötü Ata-Ustanın Cana Başkaldırın Piri (Döötü Ata-Ustaların İyesi).
- Sulayman (Suvay)-Suunun Piri (Süleyman (Subey)-Su İyesi).
- Ürkör Ata-Cıldızdardın Piri (Ürker Ata-Yıldızların İyesi).
- Cel Kayıp-Şamaldın Piri (Rüzgar Kayıp-Rüzgarların İyesi).
- Bay Terek (Çınar)-Daraktın Piri (Çınar Ağacı-Ağaçların İyesi).
- Ayaz Ata-Suuktun Piri (Ayaz Ata-Soğulun İyesi).
- Cez Tırmak (Celmoguz, Zıyandaş) (Cadı Kadın)
- Kırdaç-Çildenin Piri (Kırdaç-Ayaz Soğuk Ayların İyesi).
- Ak Baybiçe (Kayberen)-Kiyiktin Piri (Ak Nene –Geyik İyesi).
- İbragim Hilşulla-Tam, Dubaldın, Topuraktın Piri (İbrahim Hilşulla-Evlerin, Duvarların, Toprakların İyesi).
- Döölöt Kuş-Bakıttın Piri (Devlet Kuşu-Mutluluğun İyesi).
- Şahmerden-Cigittin Piri (Şah-ı Merdan-Yiğitliğin İyesi).
- Şaymerden-Cılandın Piri (Şahmeran-Yılanların İyesi).

- Zangi Baba (Zangi Ata, Üzöngü Baba)-Uydun Piri (Zengi Baba) (Zengi Ata, Üzenği Baba)-(İneklerin İyesi).
- Ak Müyüz-Topozdun Piri (Ak Boynuz-Topazların İyesi).
- Çiye Ata-Çıçkandın İyesi (Çiye Ata-Fare İyesi)
- Kumayık-İttin Piri (Kumayık-Köpeklerin İyesi).
- Çolpon Ata-Kodun Piri (Çolpan Ata-Koyunların İyesi).
- Kambar Ata-Cılkının Piri (Kamber Ata-Yılkının İyesi).
- Oysul Ata-Töönün Piri (Oysıl Ata-Devenin Piri).
- Şıypang Ata (Çıçang Ata)-Eçkinin Piri (Keçinin İyesi).
- Kakçeke-Çükö Oyundun Piri (Kakçeke-Aşık Oyununun İyesi).
- Alp Kara Kuş (Buudayık Cegir Bayan)-Algır Kuştardın Piri (Alp Kara Kuş-Av Kuşlarının İyesi).
- Koroson Ata-Emçiliktin Piri (Horasan Ata-Halk Hekimliğinin İyesi).
- Duldul (Celmayan)-Külüktün Piri (Duldul-Yürük Atların İyesi).
- Ak Bugu-Temirdin, Naamıstın Piri (Ak Bugu-Demirin ve Namusun Piri).
- Bübü Batma (Fatima)-Kazan-Ayak, Üy Cumuşunun Piri (Bibi Fatma-Kazan-Tabak, En İşlerinin Piri).
- Kara Çayan-Kurttun Piri (Kara Akrep-Böceklerin İyesi).
- Çerte Bayan-Çegirtkenin Piri (Çekirgenin Piri)
- Kumpa Bayan- Kumurskanın Piri (Karıncanın İyesi)
- Solton-Mergen-Suurdun Piri (Sultan Mergen-Suurdun İyesi)
- Colaman-Coldun Piri (Yolaman-Yol İyesi).
- Ordo Kız-Oyundun Piri (Orda Kız-Oyun İyesi).
- Kulançı-Añçılıktın Piri (Avcılığın İyesi) (Cusupov, 2004: 354-355; Çeribaş, 2018: 171-173).

3.2.1.1.1. Kırgız Dualarında Kötülüklerden Koruma Amacında Okunan “olmasın”, “korusun” Gibi İfadeler (Kırgız Ak Batalarında Camandıktar “bolbosun”, “saktasın” Maksatında Aytılğan Sözdör)

1. Kötü hastalıklardan koru (Ooruu-sırkoodon sakta): Darttan, katuuluktan, meenetten, cabırkoodon sakta (Dertten koru, zor durumdan koru, şifası olmayan dertten koru, yaralanmaktan koru).

Manastay bilektüü bol,	Manas gibi cesur ol,
Kanıkeydey tilektüü bol.	Kanıkey gibi açık gönüllü ol.
Almanbettey uluu bol,	Almanbet gibi büyük ol,
Ayçüröktöy sulu bol.	Ayçürök gibi güzel ol.
Bakayday ömürün bersin,	Bakay gibi ömür versin,
Er Ağıştın köñülün bersin	Er Ağışın gönlünü versin.
Karıların urmattap,	Yaşlılarına saygı göster,
Kiçüülörün sıylasın.	Küçüklerini sev.
Uzun bolsun ömürüñ,	Uzun olsun ömürün,
Oorubasın köñülüñ	Acımasın gönlün.
Ömürzak uuluñun çaşın bersin,	Ömürzak’ın yaşından versin,
Caqşının başın bersin.	İyi insanların başını versin.
Küçtüünün alın bersin,	Güçlülerin cesurluğunu versin,
Malduunun malın bersin	Zengin malından versin

(Akmataliyev, 2003: 203-205).

2. Ölüm ve Felaketten koru (Ölüm-kırsıktan sakta): Baladan, bakpay baladan, mezgilsiz ölümdön, kapıletten, kazadan, calındagan örttön, agını katuu sudan, kapsalang cuttan, köçküdüñ, tataal coldon: şaytandıñ azgırıgıñın, adaşuudan, uruştan, aldamaçıdan, uudan, kapkandan, tuzaktan, kaltaktan, cazadan, zardan sakta. (Beladan, anilik felaketten, habersiz ölümden, gaflet ve kazadan, alevlenen ateşten, gürültülü akan sudan, açlıktak kıtlıktan, toprak kaymasından, zor yola düşmekten, şeytanın felaketinden, yanlışlık yapmaktan, savaştan, yalancından, hırsızdan, düşmanın tuzağından, dayak yemekten, cezadan ve muhtaçlıktan uzak kıl).

Ceti müçöl çaşagan,

Yaşın yüzü görsün,

Tartpagın cöktün azabın.	Canın yoksulluğu tatmasın.
Baatır bolsoñ cölök bol,	Cesur olursan yaradım et,
Baarıbızga öböc bol.	Hepimize örnek ol.
Aksakalduu abışka bolgula,	Ak sakallı yaşlı ol,
Ak saamayluu baybiçe bolgula	Beyaz yüzlü nene ol

3. Allahın sopasından kuru (Öküm, korduktan sakta): Kaardan, kandın karınan, calaadan, bütpös doodon, uyattan, kadamaı katuudan, öydö-ıldıydan, kekten (Kalın kardan, hanların kahrından, tohmetten, biztmez tükenmez kavgadan, namussuzlıktan, uğursuzluktan, aşığılanmaktan, hırstan, kuru).

4. Düşmandan, kötülüklerden kuru (Suuktan saktay kör): Nadandan, közü suktan, böörüdön, uurudan, kastan, dili karadan, uşakçıdan, körö albastan, kara nieeten, tilsiz coodon, kulku buzuktan, caman tukumdan, cakırdan, cezitten sakta colotpo (Cehaletten, gözü doymayandan, kurttan, hırsızdan, düşmandan, kalbi kirliden, dedikoducudan, çekemeyenden, kötü niyetliden, dilsiz felaketlerden, huyu bozuktan, sülalesi bozuktan, fakirlikten, yezitten kuru yaklaştırma).

5. Dedikodudan kuru (Til-sözdön sakta): Caman tilden, dilinde möörü bardan, kaybat sözdön, kargıştan, küñgüröngöndön, külüp süylögöndön (Kötü sözlerden kuru, küfürlü sözlerden, kendini övenlerden, dedikodulardan, bedduadan, sinirli insanlardan, alaylı sözler ifade edenlerden kuru).

6. Dine karşı gayri-ahlaki düşüncelerden kuru (Dindik tüşünük boyunça sakta): Degen sözdör- aramdan, aram düynödön, aramdıktan, imansızdıktan, tozokton, tozoktun otunan sakta (Haram maldan, imansızlıktan, cehennem ateşinden kuru) (Akmataliyev, 2003: 8-9).

Kırğızlar, okunan bu dualarda sadece iyi ve kötünün farkını ayırt etmekle kalmaz, hayata dair öğrenilmesi gereken hususlar konusunda bilgi sahibi olunur. Aynı zamanda bu dualardahayata dair yaşanılacak olanvakaları anlatır.

Kırğızlarda genellikle yaşlıların çocuklar için söyledikleri dualar:

Kötör balam bilegiñdi,	Kaldır oğlan kollarını,
------------------------	-------------------------

Kudayım bersin tilegiñdi.
Bak karasın,
kızır darısın.
Ayıkpas baladan,
Cok calaadan saktasın.
Ata babañdın arbagı koldosun,
Eç camandık bolbosun.
Kötör balam bilegiñdi,
On segiz miñ aalamdın padişasınday.
Kudayım kabil körsün tilegiñdi,
Kaz karkıldap kekçisiz köl bol,
Kuş kırkıldap kekçisiz köl bol,
Tukumıñ curtka taanılsın,
İlimiñ başka tolup,
İlebiñ taştı carsın.
Kazanıñ kaynap tursun,
Otuñ caynap tursun.
Başıñan bakıt keptesin,
Cooño biylik ceptesin

Şıbagaluu baş bersin
Berekelüü aş bersin.
Mañdayıña barkıragan baş bersin,
Uçuñ uzarsın, canıñ cayrasın.
Örüşüñ cayık bolsun,
İrisiñ curttan aşsın.
Köñülüñ tolkup catsın,
Eç nersedem kem bolbo

Allah versin dileğini.
Baht sana baksın,
Hızır sana yarasın,
Şıfası yok beladan,
Sonu olmayan tohmetten korusun.
Atalarının ruhları korusun,
Hiç kötülük görmesin
Kaldır oğlan kollarını,
On sekiz bin alemin hanları gibi.
Allahım kabul etsin dileğini,
Kazların öterek geçemediği göl ol.
Kuşların öterek geçemediği göl ol,
Sülaleni dünya tanısın.
Bilimin yükselsin,
Dudağın taşları çatlatsın.
Ocağın hiçbir zaman söznemesin,
Ateşin parlap dursun.
Üzerinden mutluluk gitmesin,
Askerlerine kimsenin eli ulaşamasın.

Saygıdeğer baş versin,
Bereketli rızık versin.
Alnına yazılan parlak hayat versin,
İsminaleme duyulsun, canın rahat alsın.
Harmanın bol olsun,
Rızıkın halktan aşsın.
Gönlün her zaman istediği gibi olsun,
Hiçbir şeyden eksik olma
(Akmataliyev, 2003: 203).

3.2.1.1.2. Kırgızlarda Çocuklar İçin Söylenilen Dualar (Kırgızlarda Caş Balaga Arnalğan Batalar)

Bata kelimesinin anlamını K. Yudahin'in "Kırgız Sözlüğü" adlı kitabında "bata (dua)" kelimesinin Kur'anın ilk suresinin adı olduğunu belirtmektedir (Yudahin, 2011:98).

Kırgızlar her zaman kendi gelenek ve göreneklerine, örf adetlerine göre çocuklarını büyötmeye çalıştıkları için onların hayatında "bata (dua)" çok kutsal bir ifade sayılır. Kırgızlar çocuklarına hayatının devamı olarak görürler ve çocuklarla ilgili bir takım ritüelleri uygularlar. Kırgız çocuk folklorunda çok dikkati çeken ritüellerden biri "bata (dua)" okuma pratikleridir. Bu çalışmada duanın icracılar-izleyiciler, yapılan iş ve işlemler, sözler, inançlar gibi unsurları aşağıdaki bilgilerde tahlil etmeye çalışırız.

Abdıldacan Akmataliyev'in çalışmasına göre bebekler için yapılan ritüellerde söylenen dualar şu şekilde sıralanmaktadır:

1. Kindik kesüü batası (Yeni doğan bebeğın göbeğini kestiğında okunan dua)
2. Balanı oozantuu batası (Bebek ilk eve geldiğında ağzına yağ verirken okunan dua)
3. Balaga at koyu batası (İsim verdikleri zaman okunan dua)
4. Centekke batalar (Hayır duları)
5. Beşikke saluu batası (İlk beşiğe yatırıldığında okunan dua)
6. Kırkın çıgarıp, kirintüü batası (Bebegın doğduğı günden kırk gün geçtikten sonra ilk yıkadıklarında okunan dua)
7. Tuşamışın kesüü batası (İlk adım attığında ayağına bağlanan ipi kesme uygulaması)
8. Tayga mingizüü batası (İlk ata bindirdiklerinde okunan dua) olarak gruplandırılmaktadır
9. Meymandın koluna suu kuyganda berilgen bata (Misafirlerin eline su döktüğünde okunan dua) (Akmataliyev, 2003: 287-290).

3.2.1.1.2.1. Göbek Kesme Duası (Kindik KesüüBatası)

Kırgızlar "cetemdi emes, cerden tartam (yedi atama değil, yerdekine çekerim)" sözüne her zaman dikkat etmektedirler. Çünkü bebek ilk doğduğunda bebeğın göbeğini kesen kadın göbek annesi sayılır ve ilk eline aldığında müjdesini ister ve bebek göbeğini kesen kim olursa olsun ona benzeyeceğine inanılır. Kırgızlar, göbeğı kesildiğı saatten

itibaren bebeğin karakteri, huyu kesen insana bağı olacağına inandıkları için eskiden göbeği kesmek için temiz kalpli ve güçlü birini seçmektedirler. Bebeğin göbeğini kesmek için hazırlanan alet çok sert ve keskin olmak zorundadır. Eskiden Kırgızlar bebeklerin göbeğini buzla keserek buz gibi temiz, buzun soğuğu gibi dayanıklı olacağına inanmışlardır. “Muz menen kindigin kesken Kırgız eli tuuştuu elbiz (Göbeği buz ile kesilen Kırgızlar kardeş halk)” olarak görürler. Kırgızlar bu sebepten dolayı göbeği keserken “ak bata (dua)” okuyarak kesmiştir. Genel olarak söylemek gerekirse ritüel esnasında okunan dua çok değerlidir ve o anda çocuğun bedeninden geçerek kanına sineceğine ve gelecek hayatında iyi ve sağlam insan olarak yetişeceğine inanılmaktadır. Göbek kesildiğinde okunacak duanın genel anlamı, iyelerden, pirlere çocukta uzun ömür, temiz kalp, milletine yurduna sahip çıkan insan olmasını anlatan güzel dua sözleridir. Göbek kesme esnasında okunan bu duayı okuma görevi göbeği kesen kadın ya da yanındaki yardımcıdır. Dua kadınlardan biri tarafından göbek kesilmeden önce okunur (Akmataliyev, 2003: 288). Kırgızlarda çocuğun kesilen göbek bağı, bahçede ayak basılmayan yere gömülür. Fakat eskiden göçebe yaşam tarzından dolayı dağda ıssız bir yere sakladıkları görülmektedir.

Balanın kindigin kesken degi bata (Bebeklerin göbeği kesildiğinde okunan dua):

Bısmılda, menin kolum emes,	Bismillah, benim elim değil,
Batma, Zuuranın kolu	Fatma, Zehranın eli.
Ulusun çaşın bersin,	Büyüklerin yaşından versin,
Çakşının başın bersin.	İyilerin başından versin.
Kiçüünün malın bersin,	Küçüklerin malından versin,
Bakaydın ömürün bersin.	Bakay'ın ömründen versin.
Er Ağıştın köñülün bersin,	Er Ağış'ın kalbinden versin,
Kanıkeydey tilektüü bol.	Kanıkey gibi iyi niyetli ol.
Almambettey uluu bol,	Almambet gibi büyük ol,
Aruukedey suluu bol.	Aruuke gibi güzel ol.
Bilektüüdön küçtüü bol,	Bileği güçlülerden de güçlü ol,
Caltraktan tüstü bol.	Parlaktan da parlak ol.
Ataluudan uluu bol,	Sülalende kıymetli ol,
Akılduudan kunduu bol.	Akıllıdan daha akıllı ol.
Enelüüdön erke bol,	Kardeşlerinin arasında şımarık ol,
El adlında serke bol.	Halkın önünde güçlü ol.

Kızıl tilden tañdayluu bol,
Irıskıdan mañdıyluu bol.
Oomiyin!

Söz söylerken söz ustası ol,
Rızk yolunda şanslı ol.
Âmin! (Akmataliyev, 2003:292).

3.2.1.1.2.2. Bebeğin Ağızına Yağ Tatlandırırken Okunan Dua (Balam Oozantuu Batası)

Kırgızlar hangi mevsimde yaşıyorlarsa yaşasınlar mutlaka ailenin mutfağında hiç olmazsa doğacak bebek için dondurulmuş tereyağı saklarlar. “Kırgızlar arasında çocuk doğmadan önce söylenen “sarı mayday saktoo (çocuğunu tereyağı gibi saklamak)” deyiminin boşuna kullanılmadığı bilinmektedir. Kırgızlarda bu işlem şöyle yapılmaktadır: İşlem sadece kadınlar tarafından yapılır. Çünkü kadın ailenin devamı sayılmaktadır. Bebeğin ağızına her gelen misafir yağ koyamaz. Bebek doğduğu gün değil evine ilk geldiği saatte, kapıdan içeriye bebeği sokmadan önce kapının önünde bu işlem yapılmaktadır. İşlemi yapmak için, ailenin büyüklerinden, babaannesi ya da mahallenin yaşlı başlı kalbi temiz ve hayatında çok mutlu olan nineler davet edilir. Kırgızlarda tereyağı ilaç gibi değerlidir; çünkü tereyağı hazırlamak için çok emek sarf edilir, tereyağı doğadan ve inek sütünden alınır. Kırgızlar sağılan sütlerden üretilen yiyeceklere de değer verirler. Kırgızlar, süt terimini “ak (beyaz)” olarak ifade ederler. Çünkü süttten yapılan yiyecekler onlar için kutsaldır, iyiliğin ve bereketin simgesidir. Bununla beraber Kırgızlarda, iyi huylu insanın yeni doğan bebeğin ağızına verdiği yağ sayesinde o kişiye benzeyeceğine inanılırken; kötü huylu insan ise yağ tatlandırma törenine yaklaştırılmaz.

Kırgızlarda tereyağını bebeğin ağızını tatlandırmasının amacı da şöyle izah edilebilir: Bebeğin gelecekteki yaşamı “mayluu-süttü bolsun (yağlı-sütlü olsun, bereketlere, rızıklarla dolu olsun)”, “cumuruna cük bolup (yediği yağ sağlığına iyi gelsin, hayatı boyunca sağlam olsun)”, “tübölökkö topuktu bolsun (hayatı boyunca ağır başlı, iyi kalpli ve her zaman bereket dolu ailenin sahibi olsun)” dualarıyla çocuğun gelecekteki hayatına ilahi anlamda yön vermek; diğer bir faydalı tarafı da bebeğin bağırsakları yağlanıp ve kabız olmayacağı düşüncesidir.

Kırgızlar nenelerin çoğuna Umay Ana ismiyle hitap ederler. Bundan dolayı bebeklerin ağızına yağ tatlandığı esnada dua okuyacak olan Umay neneler “oozantuu” duasını okurlar, bu esnada bebeğin ağızına da yağ koyarlar. Dua esnasında neneler durmadan iyi dilekler söylerler. Kırgızların ağız bozuk insana “seni bok menen, söğüü menen

oozantkan bı? (seni bok ya da, küfür sözlerle ağzını tatlandırmışlar)” diyerek kızdıkları bilinmektedir. O yüzden bebeği yağ ile tatlandırırken konuşulan iyi sözlere çok dikkat edilir. Kırgızlar yeni doğan bebek için yapılan bu uygulamalarda iyi dilek söylenmezse, iyi dua edilmezse o bebeğin hayatının ileride kötü olacağına inanırlar ve her söylenen dualar da nazımla ifade edilir. Kırgızlarda eskiden kalan sözlerden biri “Kırgız ır menen tuulup, ır menen ölot (Kırgız, şiir ile doğar, şiir ile ölür)” ifadesi burada da kendini göstermektedir (Akmataliyev, 2003: 228).

Oozantuu aytımı (yeni doğan bebeğin ağız tatlandığında okunan dua):

Bismilla!

Kaygı kuldu,

Böbök-bakit tuuldu.

Baylık nuru balbıldayt,

Kız beken ce uulbu?

Kırk cılıksıñ kız bolsoñ,

Urmatıbiz uul bolsoñ.

Kindik eneñ mına men,

Oozantayın tolgonsoñ.

Keldi böbök bakırıp,

Kalktın barın çakırıp.

Ayhay, böbök, ıylaba,

Apakeñdi kıynaba.

Oñ çengeli arıbayat,

Oomat uuçtap kelgenbi,

Sol çengeli barbayat,

Sooga uuçtap kelgenbi.

Eelegensiyt kastardı,

Közgö atar mergenbi?

Duşmandı saya turgansıyt,

Teñirim çındap bergenbi.

Özüm kesip kindigin,

Tübölükö bek tuydum.

Irıskıluu kişi bol,

Esen aman cürgünüñ.

Bismillah!

Kötülükler kovuldu,

Bebek-mutlu doğuldu.

Zenginlik hissi parlıyor,

Kız mı ya da oğlan mı?

Kırk yılıkdır kız olursan,

Onurumuzsun oğlan olursan.

Göbek annen buradadır,

Yağ koyayım kıpırdarsan.

Geldi bebek bağırıp,

Halkın hepsini çağırıp.

Hey, bebek ağlama,

Anneciğini zorlama.

Sağ avucu yumruklu,

Bereketi tutmuş getirmiş mi?

Sol avucu kocaman,

Hediye tutup getirmiş mi?

Düşmanları ele almış,

Göze vuracak avcı mı?

Düşmanını vuracak gibi,

Tanrım gerçekten vermiş mi?

Kendim kestim göbeğin,

Sonsuza dek bağladım.

Rızklı bereketli insan ol,

İyi sağlam yaşa.

Oroşon bolup oku ay,
Oy, teppegin kokuy ay.
Oozantayım emese,
Oñ uurtuña sarı may,
Cut cutagoy, çoçubay!

Baştan-başa hep oku,
Of, tekmeleme vay.
Ağzını tatlandırırım,
Sağdan olsun tereyağı,
Yut yutuver, korkmadan!
(Akmataliyev, 2003: 293).

Başka çalışmalarda Kırgızlarda bebeğin ağzını tereyağıyla tatlandırmasının sebebi, bebeğin merhametli olması, cana yakın, sağlam, akıllı insan olarak yetişmesi için olarak açıklanmaktadır. Tereyağını tatlandırırken şu duaları okumaktadır:

Oozunga may salıp turgan Umay ene;	Ağzına yağ koyan Umay ana;
Altı kuyruk aşagın.	Altı kişilik kuyruğu bitir,
Altımış aş açaşağın,	Altımış yaşın devamını da gör.
Ceti kuyruk aşagın,	Yedi kuyruğu bitir,
Cetimiş aş açaşağın.	Yetmiş yaşın da devamını gör.
Kızıl tilden tañdayluu bol,	Söz söylerken söz ustası ol,
Irıskıdan mañdayluu bol!	Rızık yolunda şanslı ol!

Kırgızların Manas destanında “Manastı törötkön ayaldar üç karın may menen oozdandırışkan (Manas’ı doğurtan kadınların karın yağı ile Manas’ın ağzlaması):

“Sandık tolo may dedi,	“Sandık dolu yağ dedi,
Salgan koşo bal dedi.	Ağzına koydu bal dedi.
Eki-üç karın may alıp,	İki üç torba yağ alıp,
Emi oozuna sal dedi.	Şimdi ağzına koy dedi.
Üç karın may alganı,	Üç torba yağ aldığı,
Üç kaytara salganı.	Üç defa ağzına koyduğı.
Üç karındın mayların,	Üç torbadaki yağları,
Üç saatka koyboy camladı”.	Üç saate kalmadan yaladı”.

Destandan anlaşıldığına göre Manas yeni doğduğunda doğum ebeleri üç tane hayvan karnında saklanan üç torba tereyağı ile Manas’ın ağzını tatlandırıdıklarını görülmektedir (Akmataliyev, 2002: 198).

3.2.1.1.2.3. Bebeğe Ad Verme Duası (Balaga At Koyu Batası)

Kırgızlarda bebeklere isim verme geleneği günümüzde de uygulanmaktadır. Çocuk yeni doğduğu gün yapılan bu uygulamada bebeğin kulağına molla tarafından ezan

okunarak bebeğin ismi verilmektedir. Kırgızlarda bebeklerin kulağına ezan okuyup isim vermesi İslam dininin kabul ettikleri tarihten itibaren uygulanmaktadır. Bebeğin kulağına “Allanın atı uluk Allo Akbar (Allahın adı büyük, Allahü Ekber)” diye seslenmesinin ardından ezan okunmaktadır. Bu ritüeller Kırgızlar tarafından çok önemsenmektedir. Kırgızlarda bebek doğduğu anda herkese haber vermek, duyuru yapmak geleneği de ezan yardımıyla duyurulmaktadır.

Kırgızlarda bebeklere isim verme görevi aile büyüklerine verilmiştir. Eskiden Kırgızlarda yeni doğacak bebek için anne babası tarafından hediyeler hazırlanmış. Hediye olarak tay ya da dana vermişlerdir. Çünkü Kırgızlar hediye verilen hayvanın özelliğine göre doğan çocukların (erkek ya da kız) çevik, sağlam, dayanıklı, güçlü bir yapıya sahip olacağı inancını taşırlar. Bununla birlikte hayvanların en bereketlisi sayılan ve çok doğum yapan dananın hediye edilmesi de çocuğumuz hanesi çoğalsın, danadan alınan ak (süt) gibi bereketlere dolu yaşasın anlamındadır. Çocuğun kulağına ezan okuyan kişi için de kuzu ya da koyun hediye edilmektedir (Akmataliyev, 2002: 198):

Allo Akbar, Allo Akbar!	Allahu Ekber, Allahu Ekber!
Alpeyim dayım saktar.	Bebeğimi her zaman koru.
Teñirim adam berdi,	Teñirim insan verdi,
Aalamga adam keldi.	Dünyaya insan geldi.
Ayıl, kalaa süyünçü!	Köy kasaba işitsin!
Arıštaar kadam keldi,	Uğurlu adım geldi.
Keñpeyilge perzent berdi,	Gönlü temiz insana evlat nasip etti.
Kasiyeti bassın cerdi,	Uğuru halkımıza yarasın,
Bereketi baksın eldi.	Bereket ve bolluğu halkımızı beslesin.
Kölökösü tapsın şerdi,	Gölgesi bulsun iyiliği,
Asan aytıp atın koyom.	İsmi Hasan koyarım
Teñir bergen zatın koyom.	Teñri veren ismi veririm.
Uul bolso coodon saktaar,	Oğlan olsa düşmandan korur,
Ene emizgen sütün aktar.	Anasını mutlu eder.
Ataandaşpay malın bagaar,	Tartışmadan hayvanlarına bakar,
Cerinaydap, danıntabaar,	Tarlasını biçer, ekmeğini bulur,
Atasının meeneti kaytar.	Babasını mutlu eder,
Aldınaduldul tartar,	Yanında bıçak taşır.

A kız bolso kırk cılkı,
Kiyizcasap, üyün cabaar,
Enesinin işin alaar,
Güldöy güldöp sayma sayar.
Uulbeken, kız beken?
Kim boldu eken?...
Uul eken! Uul eken!
Aalamğa adam keldi,
Ayıl kalaa süyünçü!
Arıštaar kadam keldi,
Kim deybiz atın?
Körüñçü bat bat!...
Apakey otun keldi!
Emese atın koyom:
Otun alıp baksın eldi!
Cariya aytam, otunçu,
Atı bolsun Otunçu.
Ayıl kalaa süyünçü!
Oo, Otunçu! Otunçu!
Atı boldu Otunçu!
Kalk sabına koşulçu!

Eğer kız olsa kırk tane yılkı gelir,
Halı yapar, evin döşer,
Anasının yolun yollar,
Gül gibi dikiş diker,
Oğlan mıdır? kız mıdır?
Hangisi doğdu acaba?
Oğlanmış Oğlan!
Dünyaya er geldi,
Köy kasaba işitsinler!
Uğurlu insan geldi,
İsmini kim diyeceğiz?
Çabuk gözük!
Anacım odun geldi!
O zaman isim veriyim:
Odun toplayıp doyursun halkımızı!
İlan ediyorum Oduncu,
İsmi olsun Oduncu.
Köy kasaba işitsin!
Oo, Oduncu! Oduncu!
İsmi oldu Oduncu!
İnsanlar sırasına katıl!
(Akmataliyev, 2010: 22).

Bahsedilen bu duadan anlaşıldığına göre ad verme sırasındabebeğe aksakal bir kişinin ezan okuduğu ve mahalleye bu ezan yardımıyla duyuru yapıldığı ve bebeğin iyi insan olup yetişmesine dair “ak bata (dualar)” söylendiği görülmekte ve bununla beraber Kırgız Türklerinde çocuklara isim verme geleneğinin çok önemli olduğu da belirtilmektedir.

3.2.1.1.2.4. Çocuk Doğduğunda Verilen Yemek Duası (Balaga Centek Bata Berüü)

Kırgız Türklerinde bebek doğduğu güneve güzel bir yemek yapılır. Ama eskiden Kırgızlar göçebe hayat yaşadıkları ve bu göçebelik esnasında hayvanlarla uğraştıkları için bebek doğacağı süre zarfında “centek bata (hayır duası)” alır. Bunun için Kırgızlar

hayvan bağırsağını kurutarak ona tereyağı saklarlar, o sakladıkları yağları hayırlı olsuna gelen komşu ve akrabalarına dağıtmaktadırlar.

Kırgızlar “Centegiñdi cegenmin, centegimdi cediñ bele (Yeni doğduğunda yapılan yemeğini yemiştin, sen de benim yemeğimi yemiş miydin)” gibi sözler söylerler. Centek duası sırasında yemek yenildikten sonra sofrada oturan büyükler tarafından sofraya dua edilir ve çocuk için dua yapılır.

3.2.1.1.2.4.1. Centek Toygo Batalar (Centek Toyda Okunan Dualar)

Ata tuugan çoğulup keldiñ,	Baba oğul birlikte geldin,
Nariste böbökkö bata berdiñ:	Yavru bebeğe dua verdin:
Altın başı aman bolsun,	Altınbaşı sağ salim olsun,
Ar baladan alıs bolsun.	Kaza beladan uzak olsun.
Bak döölötü toodoy bolsun,	Bahtı dağ gibi yüksek olsun,
Altın sandıkka cık tolsun.	Altın sandığa dolsun.
Bayterektey biyik bolsun,	Bayterek gibi uzun olsun,
Cölöşkögö korgon bolsun.	Dileyene saray olsun.
Col baştagan kösöm bolsun,	Yol gösteren kıymetli olsun,
Üşügöngö kün bolsun.	Üşüyene güneş olsun.
Duşmanına kılıç bolsun,	Düşmanına kılıç olsun,
Tuuşuna tuşun saktap,	Kardeşlerine karşı olanları saklasın.
Çıkkın kündöy carık bolsun.	Güneş gibi parlak olsun,
Dosko cumşak, kasına katuu bolsun,	Arkadaşına saygılı, düşmanına sert olsun.
Baksañ ceri ayan bolsun,	Yürüdüğü yolları aydın olsun,
Arstanday ayar bolsun.	Arslan gibi dikkatli olsun.
Coluna kutu dayar bolsun,	Yoluna her zaman kut dolsun,
Kıdır ata koldosun, Oomiyn!	Hızır baba korusun, Amin!
O, caratkanım!	Ey Allah'ım!
Böbök canga ıyman bergen,	Bebek cana iman getiren,
Ildıyda cölök,	Yerde direğimiz,
Öödödö öbök bolsun.	Yukarıda desteğimiz olsun.
Imırkay ırıstuu bolsun,	Bebek rızıklı olsun,
Kesepettüünün sözünön,	Kötü insanın sözünden,

İçi tarın közünön sakta.
Cakşıga canaştır,
Camandan adaştır.
Ata eneñe kayırmduu,
El içinde kepke alımduu,
Ömürün uzun bolsun,
Örüşün kenen bolsun,
Kudayım tilekti bersin. Oomiyn!
O, Umay ene,
Naristege külkü ber.
Kündün carıgın ber,
Enenin tilegin ber,
Akılmandın batasın ber,
Sunun tazalığın ber.
Bulbuldun ünün ber,
Güldün nazigin ber.
Erdin tilegin ber,
Elinin tilegin ber.
Colborstun cürögün ber.
Toonun biyigin ber,
Uzak ömür ber.
Ömürün uzak koldoy kör, Oomiyn!
O, Kudret Teñirim,
Dünüyögö kelgen beregi caş
böböktün,
Ömürün uzak, baktılıukıl,
Ata-enesin, el-curtun esen kıl.
Akıl estüü, eline kerek uul kıl.
Keñ peyil akılman kıl,
Kedeyge kayırmduu,
Tuuganga süykümdüü kıl.
Bak-döölöt, ırıskısın bekem kıl,

Kıskanç insanın gözünden kuru.
İyiye yaklaştır,
Kötüden uzaklaştır.
Anne babasına merhametli,
Halk arasında söze hazır,
Ömrü uzun olsun,
Yaptığı emekleri bereketlere dolu olsun,
Allahım dilediğimizi kabul etsin. Amin!
Ey, Umay ana,
Bebeğemize sevincini esirgeme.
Güneşin parlaklığından ver,
Analarımızın arzusunu ver.
Akıllıların duasından ver,
Suların temizliğinden ver.
Bülbüllerin sesinden ver,
Güllerin nazikliğini ver.
Yiğitlerin arzusundan ver,
Milletinin arzusunu ver.
Kaplanların yüreğinden ver,
Dağların yüksekliğinden ver.
Uzun ömür ver,
Ömrünü kuru, Amin!
Ey, Kudretli Tanrım,
Yeni doğan bebeğin,
Ömrünü uzun, mutlu yap,
Anne babasına, yurduna milletine sağ salım
yap.
Akıllı ve milletine yarayan oğlan yap.
Cömert, bilgeli akıllı yap.
Yoksullara merhametli,
Kardeşlere sevimli yap.
Mutlu hayatını, rızkını sağlam yap,

Daracasın biyik, mingenin tulparkıl.
Kolunda oñdurgan şumkar kıl.
Koldogonun kırk çitlen kıl,
Kelgen Kıdırdı ketpes kıl, Oomiyn!
Nariste boosu bek bolsun,
Ata-enesine şerik bolsun.
Azamat bolup er cetsin,
Aksakal bolup törgö ötsün.
Azamat bolsun körktüü,
Ömürü bolsun börktü.
Kanat-butagı cayılıp,
Artı bolsun şeriktüü.
Azamat bolsun ardaktuu,
Münözü bolsun salmaktuu.
Ömürü bolsun cancaktuu,
Uşul aytkandarıbizdın barı kelip,
Teñirim bersin zor baktı. Oomiyn!
Uşul bala, törölör menen teñ bolsun,

Peyli kenen, keñ bolsun.
Soolubaganköl bolsun.
Eline askar bolsun,
Beldin belin mayıştırıp,
Örüşünö mal tolsun,
Özünön tuulgan baldarı,
Ceke-ceke el bolsun. Oomiyn!

Mertebesini yüksek, bindiği yürük at olsun,
Eline şahin kuşunu kondur,
Koruyanını kırk çitlen yap,
Gelen Hızır'ı gitmeyecek yap, Amin!
Bebeğin bahtı açılsın,
Anne babasına yoldaş olsun.
Yiğit olup er yetsin,
Yaşlı olup kıymete layık olsun.
Zarif bir cesur olsun,
Ömrü olsun mutlu.
Kanat dalı açılıp,
Devamı olsun hayırlı.
Zarif bir cesur olsun kıymetli,
Ağır başlı olsun.
İki taraftan da ömrünü versin,
Burada dediklerimizi hepsi gerçeğe dönüşün,
Tanrım nasip etsin güzel bahtını. Amin!
Bu çocuk doğduğu andan itibaren bu sözlere
layık olsun,
Huyu, aklı geniş olsun.
Kurumayan göl olsun,
Yurduna milletine dağ gibi kemer olsun,
Çok emek gösteren,
Tarlasına bereket versin,
Kendi evlatları,
Tek-tek ayrı ayrı aile kursun. Amin!
(Akmataliyev, 2003: 296).

3.2.1.1.2.5. Süyünçü (Müjde)

Kırgızlarda ailede bebeğin doğduğu gün, çocuklar doğum yapılan ailenin yakınlarına müjde verirler. Bebeğin babası ya da babasının yakın arkadaşları, dayı ve amcaları tarafından müjdecı olan küçük çocuklara hediyeler verilir. Çocuklara da hediye olarak genellikle para, şeker ve oyuncak verilmektedir. Bebeğin göbeğini kesen ebe bebeğin

ikinci annesi sayılmaktadır. Bebeği hayırlı olsun gelen büyüklere ise sofraya hazırlanır ve küçük tören yapılır (Akmataliyev, 2003: 16).

3.2.1.1.2.6. Bebeği Beşiğe Beleme Duası (Balanı Beşikke Saluu Batası)

Çocuğu beşiğe beleme geleneği Kırgızlarda geçmişten günümüze kadar devam etmektedir. Beşiği olan aileye Kırgızlar çok saygı göstermektedirler. Beşiğin ustalar tarafından çeşitli şekillerde yapıldığı bilinmektedir. Eskiden Kırgızlarda ailenin varlığına göre beşik yapmaktaydı. Varlıklı ailenin beşiği altından, gümüşlendi. Beşik göçebe hayata uygun olduğu için atlar ve develerin üzerine atılarak göç etmişlerdir. Çocuğu beşiğe beleme görevi kadınlara aittir. Bu törende büyükler tarafından çocuğa ve sofraya dua edilmektedir. Beşiğe çocuğu yatırdıkları andan itibaren işlem bitinceye kadar yaşlı neneler duaya devam etmektedirler.

3.2.1.1.2.7. Kırklama Duası (Balanın Kırkın Çıgarıp, Kirintüü Batası)

Kırgızlarda bebeğin doğumunun üzerinden kırk gün geçtiğinde “balanı kirintüü (bebeği yıkama/kırkını çıkarma)” geleneği uygulanmaktadır. Bebeği yıkama görevi her zaman annesi ya da nineleri tarafından yapılmaktadır. Yıkama işlemi şu şekilde gerçekleşmektedir: Bebeği yıkamak için öncelikle kırk kâse ılık su hazırlanır, içine de bir yemek kaşığı tuz atılır. Hazırlanan bu suyu vücuduna dökerken “suuday taza, nurday sulu bol (su gibi temiz, nur gibi parlak ol)” ifadeleri kullanılır. Bebeğin üzerine kırk kâse su döküldükten sonra bebek annesinin kucağına verilir. Kırgızlarda bebeği o kırk kâse suda yıkadıkları günden itibaren o çocuğun doğaya yaklaştığına inanırlar vebu durumu “tabiyat enesin taanıdı (tabiat annesiyle tanıştı)” şeklinde ifade ederler. Böyle uygulamalarla diğer Türk boylarında ve Moğollarda da karşılaşılmaktadır. Kırgız Türklerinde bebeğin üzerine su dökerken şöyle dualar okunmaktadır:

“Kırk” atañdın cörölgösü,
Ata eneñdin öbölgösü.
Kırk uruu Kırgız içken suu,
Kırk atabız keçken suu.
Kırk aşuunu aşkan suu,
Kırk tomolonup kelgen suu.

Kırk babanın töreni,
Anne babanın yardımıyla.
Kırk boy Kırgız içen su,
Kırk babamız geçen su.
Kırk tepeliklerden geçen su,
Kırk domalana gelen su.

Kırk taştardı kırkan suu,
Kızır atam tatkan suu.
Suuday taza bol,
Nurday suluu bol. Oomiyn!

Kırk taşları kesen su,
Hızır babam tadına bakan su.
Su gibi temiz ol,
Nur gibi parlak ol, Amin!
(Akmataliyev, 2010:26).

3.2.1.1.2.8. Köstek Kesme Duası (Balanın Tuşamışın Kesüü Batası)

Kırgızlarda “balanın tuşamışın kesüü batası (köstek kesme duası)” çocuk ilk adımını atmaya başladığı zamanlarda yapılan bir gelenektir. Bu geleneği Kırgızlar “tuşoo kesüü (duşşak/duşak kesme)” şeklinde adlandırır. Kırgızlarda çocuk ilk adımlarını attığında “kaz-kaz” yani kaz gibi adım attı, yürüdü, derler. Bunu yapmaları çocuk erkenden yürümesi ve adımlarını hızlı atması maksatlıdır. Bu uygulamanın yapılma işlemi şöyledir: Anne baba çocuğunun ayağına çapraz halinde kalın ip bağlarlar ve mahalledeki yedi yaşından on iki yaşına kadar çocukları çağırırlar. Ayağı bağlanan çocuk bahçede uzakta bekler ve iştirak eden çocuklar çocuğun ayağındaki ipi kesmek için koşarlar. Orada yere konan bıçağın yardımıyla ip kesilir. İpi ilk kesen çocuğa özel bir hediye verilir. Diğer çocuklara da şeker dağıtılır. Bu sırada dualar da okunur. Tuşoo kesüü işlemi sırasında dedeler ve neneler tarafından okunan dualar şöyledir:

Bismilla rahman ırayım,
Tuşamış kesildi, cıgılba.
Tizeñdi ayırıp ıylaba,
Kulunday tuylap cürgünçö,
Kanekey özüñdü sina da.
Cügürsöñ tüzdön sürüñbö,
Biyikke çıksañ bügülbö.
Kabırğañ katıp bolottoy.
Ot oynosun tügüñdö.
Şattıktan taşıp köñülüñ,
Carkırap ötsün küñdörüñ.
Carkıldap şamşar tebingin,
Car bolosun köktö Teñirim. Oomiyn

Bismillahirrahmanirrahim,
Bağlanan ipin kesildi ağlama.
Dizlerini açarak ağlama,
Yavru gibi yavaş yürmekte,ense,
Hadi kendini göster.
Yükseğe tırmanırsan eğilme,
Kaburgan sert olmasın Polat gibi.
Ateş alevlensin alında,
Sevinçten uçsun gönlün,
Parlak geçsin hayatın.
Cesur gibi aydınlıkta yürü,
Arkadaşın olsun gök yüzünde Tanrım,
Amin!
(Akmataliyev, 2003: 19).

3.2.1.1.2.9. Çocukları Taya Bindirdikleri Zaman Okunan Dua (Balanı Tayga Mingizüü Batası)

Kırgızlarda çocuklara verilen duaların arasında özel dualardan biride “balanı tayga mingizüü batası (çocukları taya bindirdikleri zaman okunan dua)” duasıdır. Kırgızlarda halk arasında söylenen deyimlerden biride “at erdin kanatı (at yiğidin kanadı)” deyimidir. Bu deymi benimseyen Kırgızlar “attantuu, tayga mingizüü, eerge oturguzuu (atla bindirme, taya bindirme, eyere oturtma)” gibi sünnet törenlerinde çocukları ata bindirme geleneklerini unutmamışlardır. Kırgızlar çocukları ilk defa ata bindirirken güzel sözler söylerler ve dilek tutarlar. Bu esnada çocuklara atın dizginini tutturarak şu duayı okurlar:

Mobul eer babalardıkı,	Bu eyer çocuklarıdır,
Neçen door, zaman baskan.	Birçok dönemleri yaşayan.
Bek otur, balam,	Sıkı otur, oğlum,
Eliñe bol karan.	Milletin önünde her an,
Saparıñ uzak bolsun,	Yolun uzak olsun.
Babalardın kasiyeti koldosun,	Babaların ruhu yardım etsin,
Atağın Misirge cetsin,	Adın Mısır’a ulaşsın.
Atıñ alıstan keptesin.	Adın uzaklardan gitmesin,
Çılbırınıñ uuluñ cetelesin,	Dizginini oğlun tutsun.
Zıynatıñ elge cetsin,	Malın millete ulaşsın,
Kabarıñ Kırımga cetsin.	Haberi Kırım’a kadar ulaşsın.
Dañkınıñ Urumdu carsın,	Adın Urumçı’yiarsın,
Dankanıñ kılımga kalsın.	Adın asırlara kalsın.
Ata narkı öçpösün,	Baba kıymeti kaybolmasın,
Ömürlü bol uulum.	Ömrün uzun olsun oğlum.
Bek bolsun tuuruñ,	Sağlam olsun kurduğun hayat,
Teñir bolsun uluguñ,	Tanrı olsun büyüğün,
Oomiyn!	Amin!

(Akmataliyev, 2003:27).

3.2.2. Balaga At Koyuu (Çocuklara Ad Verme)

Kırgızlarda ailede yaşayan büyüklerin isimlerinin miras kalması için yeni doğan çocuğa verilmesi bir gelenek olarak geçmişten günümüze kadar devam etmektedir.

Kırgız Türklerinde çocuğun doğması çok heyecan verici ve çok sevindirici olaylardan olduğu gibi çocuklarına isim vermekte o kadar önemli konulardan biridir. Kırgızlar çocuğa verilen isim onun kanıyla canıyla beraber öldükten sonra da göç eder, uçup gider inancına sahiptir. Kırgızlarda çocuğa isim verdikleri zaman “Atına zatına caraşa bala bolsun (İsmi kişiliğine yakışan çocuk olsun)” diyerek dua edilmektedir.

Kırgız Türklerinde çocuklara isim verme görevi ailenin büyüklerine, mahallenin saygılı kişilerine, kulağına ezan okuyan mollaya, göbeğini kesen kadına (göbek anası) aittir. Kırgız Türklerinde çocuğa isim verme merasimi eğlenceli şekilde geçmektedir. Kırgızlarda ad verme ailenin maddi durumuna göre ve geçmiş kültürel yaşantısına yönelik olarak iki şekle ayrılmaktadır. Çünkü çocuğun ismi miras olarak anne babanın dedelerinin isimlerinin taşınması onun geleceğine, büyüüp yetişmesine ve annesinin sağlığına etki edeceğine inandıkları için çocuğuna miras ismi “Kim verir? Ne zaman verir? Nasıl bir isim verir? Ne diye isim verirler? Neden o ismi verir?” gibisorulara cevap bulmak için aile kendi aralarında münakaşa etmektedirler (Caparov, 2009:20).

3.2.3. Kırgızlarda Ad Verme Geleneği

Kırgızlar çocuklarına ad verirken ailenin maddi ve manevi zenginliğine göre ad verdikleri için ad vermenin sebebi de buradan kaynaklanmaktadır. Kırgızlarda “Atıñdan da zatiñdan da aylanayın balam: *Adına da şahsına da kurban olayım çocuğum*” sözü bu açıdan önemlidir. Hatta Kırgızlarda biriyle tanıştıkları zaman şu soruları sıkça sorarlar: “Kimsin? Kimlerdensin? Kimin çocuğusun?” (Caparov, 2009: 28-29). Bu bakımdan Kırgızlar ailenin şanına yakışan bir isim vermeye özen gösterirler.

Kırgız kahramanlık destanlarında ad verme motifi önemli motiflerden sayılmaktadır. Örneğin: “Er Töştük” destanında babası Elaman oğluna halktan ad vermesini ister ve o esnada aksakallı yaşlı adam çıkar ve Er Töştük adını verir. Diğer kahramanlık destanlarından biri “Canış, Bayış” destanında da bu ikiz çocukların adını da Hızır İlyas vererek kaybolduğu dile getirilir. Kırgızlarda Hızır İlyas’ın mutluluk ve rızkın iyisi olduğuna inanırlar.

Kırgızlarda ikiz bebek doğduğunda aileden birine boz renkte ata binmiş yaşlı dede, beyaz at ya da heybe taşıyan dilenciye benzeyen Hızır gözüdürse “Kızır cıloolodu (Hızır bu ikizlerin başını okşadı, bebekten haber aldı başına baht kuşu kondu, uğurlu bebek oldu)” inancıyla hareket edilir. Bazı durumlarda Kırgızların çocuklara iki ad

verdikleride görülmektedir. Bu tür adlara Kırgız Türklerinde “erkeletüü (övmek)” denilmektedir. Genel olarak sözlü eserlerde çocuklara iki ad vermek çok yaygındır. Örneğin: Manas’ın çocukluğunda verilen ikinci adı da “çoñ cindi (aşırı deli/çılgin)” olarak destanda anlatılmaktadır. Sayakbay Karalayev’in varyantında “Manasın babası Cakıp’ın rüyasında Hızır Alayhiselamı görür ve Hızır ona düşmanlarına Manas ismi yerine “çoñ cindi” diye seslenir. Eğer Cakıp oğlu Manas’ın gerçek adının söylenirse çocuğunun düşmanları tarafından öldürüleceğine inanmaktadır. Bundan dolayı nazar değer düşüncesiyle Manas’ın doğumu “çoñ cindi” diyerek duyuru yapılır (Akmataliyev, 2010: 1-23).

Manas Destanının Sagımbay Orozbekov varyantında Manas’a isim verirken, Manas’ın babası Cakıp eteğine bebeğini koyar ve halkın önüne çıkar. Ardından annesi çocuğuna isim veren kişiye hediye olarak erkeklerin giydiği kıymetli kürkle çadırdan çıkar ve bu kürkü onu isim veren “dubanaga (dervişe)” giydirir. Destanda çocuğa kimse ad vermeye cesaret edemez. Hz. Hızır, derviş kılığında gelerek çocuğa şöyle ad verir:

Baş cagina mem kelsin	Baş tarafına mim gelsin,
Baygambardın sürötü.	Peygamberlerin sureti.
Ortosuna nun kelsin,	Ortasına nun gelsin,
Oluyanın sürötü.	Evliyanın sureti.
Ayagina sen kelsin,	Sonuna sin gelsin,
Arstandardın borumu.	Aslanların parçası.
Artı kayda ketti eken,	Sonunda nerede kalmış,
Al üçönün orunu?	Bu üçünün yeri yurdu.

Günümüzde de Kırgızların çocuklara isim verme törenlerinde bu tür olayların tekrarlandığı görülmektedir (Caparov, 2009: 27). Bazı araştırmacılara göre Kırgız Türklerinde çocuklara isim verilirken kulağına ya ezan ya da dua okunduğunu anlatmaktadır (Karadavut vd. 2005:9).

3.2.3.1. Kırgızlarda Çocuklara Ad Vermesi Gereken Kişiler

Çocuklara miras isimleri vermek için tarihi etnografik biliminde dayanarak cevap vermek zordur, çünkü yazılı eserler çok fazla bulunmamaktadır. Örneğin Orhon-Yenisey yazıtlarında ve orta asırlarda ve 15-19. Yüzyıllarda bulunan yazılarda da bu konuya dair önemli bilgiler yoktur. Bu nedenle miras isimleri verme konusunda araştırmacılar sözlü edebiyata dayanarak yola çıktıklarını söylemektedirler. Buna

örnek olarak Kırgızların Manas destanında, Manas’a isim verilmesi olayını ünlü Manas destanını anlatıcılarından biri Sagımbay Orozbekov şu şekilde sıralandırmaktadır.

Örneğin: Sagımbay Orozbekov anlatmasında 1984 yılında Moskova şehrinde “Vostoçnaya Literatura (Doğu Edebiyatı)” yayınında basılan “Manas”ın I. Bölümünün 66-68 sayfalarında Manas’a isim verme töreninde söylenen destandan anlatmıştır.

“Karıganda bir mersent,
Bay Cakıp bala körüptür.
At koyucu kezi bar”

“Bay Cakıp balanı alıptır,
Eteğine salıptır, eerçiy basıp Çıyırdı,
Eki kımkap alıptır.

Elüü dilde kızıl pul,
Koluna karmap salıptır.

“At koyuñar!”-dep, aytıp,
Aksakal Cakıp kep aytıp.

Köptün keldi kaşına,
“At asmandan deçüü ele,

Cakşı at koyorbeken-dep,
Közün salıp bay Cakıp.

Ayak menen başına,
Olturgan elder degdedi.

Oozuna bir at kelbedi,
At koyo albay aldırıp,

Akılmandın baarısı.
Karap turdu calldırıp.

Ak külöölüüdubana,
Asası koldo şaldırıp,

Kaydan keldi can bilbeyt,
Payda boldu dubana”

“At koyup berseñ balaga alar eleñ,
dubanam,

“Yaşlandığında bir evlet,
Zengin Cakıp’ın oğlu olmuş.
İsim vermenin zamanı var”

“Bay Cakıp bebeğini kucağına almış,
Eteğine koymuş, arkasından Çıyırdı,
İki büyük çuvalı almış.

Elliden fazla kızıl parayı,
Avucuyla tutarak koymuş.

“İsim verniz!”- diye, söyleyip,
Aksakal Cakıp söz başlamış.

Kalabalık insanların karşısına diklerek,
“İsim gökte derlerdi,

İyi bir isim verirler mi diye,
Gözüne bakmış Cakıp herkesin.

Baştan sona kadar,
Oturun insanlar fısıldadı.

Ağzına isim gelmedi,
İsim bulamadıklarına üzüldü,

Akıllıların hepsi.
Baka kaldı hepsi,

Beyazsarıklıdervişe,
Bastonuyla birlikte

Nerden geldiğini kimse fark etmedi,
Dilenci çıktı ortaya”

“Eğer isim verirsen çocuğa, alırdın
bizden müjdeni dervişim,

Bul adamdın soobun Babası Bakır kan dedi,
Cakıp degen bu kişi Balasız cürgön can- dedi.
Cerge sıybayt malı köp,
Koyup berseñ bir cakşı at Kubanganday asman-kök”
”Bergen bolsoñ uruksat, men koyoyun atın”- dep,
Dubana süylöp kalganı.
“At koyuñuz akır dep”
Adamdın barı çuu etti.
“Baş cagına “mem” kelsin,
Baygambardın sürötü,
Ortosuna “nun” kelsin,
Okuyanın sürötü,
Ayagina “sen”kelsin.
Arstandardın borumu.
Artı kayda ketti eken
Al üçöönün orunu?”
Okup bildi “Manas” – dep,
Oozuna keldi şondoy kep.
At koyuldu “Manas” dep.
Bata kıldı barısı,
Caşı menen karısı.
Atı cakşı boldu - dep,
Aytkanda koñül toldu” – dep,
Ata-enesi kubandı”

Babası Bakır han dedi. Bu kişinin sevabını alırdın sen derviş,
Cakıp adlı bu adam Evlatsız olan biriydi.
Çok zengin biriydi,
Eğer verirsen çocuğa iyi bir isim, sevinirdi hatta gök”
“İzin verdiyseniz eğer, ben veriyim ismini”-diye,
Derviş hemen anında şu şekilde anlattı
“Ad ver diye sonunda
Bekleyenlerin hepsi seslendi.
“İlk baş harfi “mem” ile başlasın,
- Peygamberin siması,
Ortasına “nun” gelsin,
- Evliyanınsıması,
Sonuna da “sen” gelsin.
- Aslanların parçası,
Devamı nereye gitmiş ki?
O üçünün yerini
Okuyup bildi “Manas” diye
Diline gelen bu sözü,
Ad koyuldu bebeğe “Manas” diye.
Dua etti hepsi,
Gençi ve yaşlısı.
İsmi güzel oldu-diye,
Gönlüne göre oldu diye,
Anne babası sevindi”
(Caparov, 2009: 21-23).

Günümüzde de Kırgız geleneklerinde çocuklara isim vermesi büyük oranda çocuğun dedesi, anne babası, göbek annesi, molla tarafından gerçekleştirilmektedir.

3.2.3.2. Kırgızlarda Çocuklara Ad Verme Zamanı

Kırgızlarda çocuklara isim verme geleneği günümüzde de güçlü bir şekilde devam ettirilir. Öncelikle bu geleneğin ilk aşaması bebeğe gösterilen büyük saygı ve sevgide kendini gösterir. Bebeğin doğumu bütün mahalleye, akrabara müjdelendir. Merasimle kulağına ailenin büyüklerine ya da saygı duyulan kişilere ezan ve dua okutularak ismi verilir. Bazı sözlü kaynaklarda çocuğun kendi ismiyle doğduğu inancı görülür (Caparov, 2009: 25-26). Ama günümüzde bebek doğduktan beş gün ya da yedi günden sonra doktordayken isim vermektedirler. Kırgızlarda eğer bebek ölü doğarsa ya da doğduktan sonra isim verilmeden ölürse o bebeğin kulağına ezan okuyarak isim vermeden gömmezler.

3.2.3.3. Kırgızlarda Çocuklara Verilen Adlar

Kırgız Türklerinde “cakşı at (iyi isim)”, “caman at (kötü isim)”, “ceñil at (hafif isim)”, “oor at (ağır isim)”, “caşırın at (saklı isim)”, “kötörümdü at (kaldırabilecek isim)”, “öz atı menen özü törölgön (Allah kendi ismiyle yaratmış)” denilen isimlerin türleri vardır. Eskiden Kırgızlarda çocukları koruyaniyi ruhlara yardımcı olur yada çocuklara gelen şeytanlardan, kötü nazarlardan, cinlerden, azrailden korur düşüncesiyle çocukları çok yaşamayan kadınların çocuklarına anlam bakımından kötü olan isimleri vermişlerdir. Bunlar “Bokkötön, Kötön, Maykötön, Mayköt, Sasık, Sasındı, İtemgen, Bokçu, Bokçubay vs.” isimlerden oluşmaktadır. Bu tür isimlerle adlandırılan çocuklara nazar değmeyeceğine ve Tanrının o çocuklara uzun ömür vereceğine inanılır. Diğer taraftan ise “cakşı at (iyi isim)” verildiğinde hitap edilmesi kısa ama kulağa hoş gelen isimlerdir: Abaz, Aktay, Colon, Nurak, Ozur, Toytuk, Ubay; Ayday, Batıy, Burak, Cayna, Kanzat, Meerim, Oñol, Çırmal, Şaygül, Inak, Erke gibi isimlerden oluşmaktadır (Caparov, 2009: 28-29).

Buna benzer diğer araştırmalarda Kırgızlar çocuklarına isim verdikleri zaman o dönemin yaşam şartları dikkate alınarak doğadaki varlıklardan isimler verdikleri görülmektedir. Ailede anne peşpeşe kız çocuğu doğuruyorsa “Uulbol (Oğlanol)”, “Burul (Dön)”, “Cañıl (Yanıl)” isimlerini vermiştir. Eğer bebekleri sürekli ölüyorsa “Toktosun (Dursun)” ve Allaha yalvararak yakararak “Teñirberdi (Allahverdi)”, “Kudayberdi (Hüdaverdi)” gibi isimler verilmektedir. Eskiden Kırgızlarda ve Kazaklarda çocuk ölüyorsa son doğan bebeğini yedi kadının ayağının altından

geçirerek “Cetimişbay” (Yetmişbey) isimini vermişlerdir. Çocuklarının ölmesini engellemek için yeni doğan bebeğini mahallede çok çocuk doğuran ailelerin birine verirler ve onlardan bebeğini satın alırlar. Bu gibi durumlarda çoğunlukla “Satıbaldı (Satındı)”, “Satılğan (Satılan)” gibi isimler verdiklerini anlatılmaktadır (Akmataliyev, 2010: 22).

3.2.4. Beşik Toyu

Kriz dönemi olarak adlandırılabilir olan “geçiş törenleri” toplumların ritüellerinin sürekliliğini sağlayan zengin inançsal kurumlardır. Bu törenlerde bireyin bir statüden başka bir statüye, sağlıklı olarak geçişi amaçlanır. Bu amaç için toplumlar birtakım inanç ve uygulamalar gerçekleştirerek “krizi” yönetmeye çalışırlar. Böylece bireye dışarıdan gelebilecek zararlar engellendiği gibi, bireyin kazanması gereken yeni statüye geçişi de kolaylaştırılmış ve kutsanmış olur (Aça, 2016:435).

Türk toplum hayatında doğum, ölüm, evlenme, sünnet gibi gelenekler etrafında şekillenen geçiş inanç ve uygulamaları, insan hayatına doğrudan etki etmesi nedeniyle giderek zenginleşmiş, uygulamada işlevini devam ettirdiği için sürekliliğini de korumuştur. Geçiş törenleri içinde özellikle doğum törenleri, topluma katılan yeni bireyin kötülüklerden korunması ve yeni statüsü içinde varlığını devam ettirmesine olanak sağlama düşüncesine hizmet etmektedir. Bu bağlamda doğum anından başlamak üzere bebeği/çocuğu ve anneyi merkeze alan birtakım pratiklere ihtiyaç duyulmuştur. Anne karnında başlayan bu süreç doğumdan sonra da hatta ölümüne kadar devam eden geçişleri sağlamaya yöneliktir. Bunlar içerisinde Kırgızlar arasında en çok dikkati çeken ritüellerden biri de “beşik toyu” olarak bilinen pratiklerdir. Bu çalışmada Kırgızlar arasında doğum törenlerinin bir parçası olan “beşik toyu” ele alınacak, toyun zamanı, icracılar-izleyiciler, yapılan iş ve işlemler, sözler, inançlar gibi unsurlar çalışmada tespit ve tahlil edilecektir (Aça, 2016:441).

Kırgızlar, Orta Asya kültür dokusu içinde geleneksel yapıyı en iyi koruyan ve yaşatan boylardan biridir. Kırgızlarda “beşik” terimi Türkiye Türkçesinde de beşik olarak adlandırılmaktadır. Beşiğin işlenmesinde kolay ve dayanıklı ağaçları tercih edilmekle birlikte, beşik ustaları tarafından “baka terek (kavak ağaç)” ya da “örük (kayısı)”, “cangak (ceviz)”, “arça (ardıç)” ağaçlarından yapılmaktadır. Adı geçen ağaçlardan yapılmasının nedeni ise “Beşiğin uzun müddet kullanılma ihtiyacı ve ağacın dayanıklı olması gereğidir.” Kırgızlar arasında beşik yapımı için diğer ağaçlara nazaran ardıç

ağacı daha çok tercih edilmektedir. Tercihin böyle olmasının nedeni ardıç ağacının uzun ömürlü olması ve çocuğun da uzun ömürlü olacağı inancıdır. Kırgızlar da diğer Türk boyları gibi bebeğin ilk temas ettiği nesne ve varlıklara benzeyeceği inancına sahiptir.

Kırgızlarda beşik ıyık (kutsal) kabul edilir. Çünkü Kırgızlar doğadaki her nesnenin bir özelliği ve ruhu (arbak) olduğuna inanırlar. Beşiğin kutsal olmasının sebebi de kutsal ağaç inancına dayanmasıdır. Çünkü Türk boylarının mitolojilerinde ağaç kutsal kabul edilir, beşik de bu sebepten dolayı Kırgız Türklerinde kutsal ve değerlidir. Böylece Kırgızlarda beşik, çocuklar büyüdüktan sonra “Ata babamdan kalgan taberik” (büyüklerimizden hatıra/yadigâr) diyerek anneleri tarafından saklamaktadırlar. Bununla beraber Kırgızlarda beşikle ilgili birçok ritüeller de yaşamaktadır. Herhangi bir ailede beşiğin olması “O ocağın devamcısı var/ocak sönmemiş” anlamını taşımaktadır. Kırgız Türkleri bütün Türk topluluklarında ve boylarında olduğu gibi çok eskiden beri çocuğu ailenin devamı ve aileyi ise “küçük memleket” diyerek çok önemsemişlerdir.

Beşik için çoğunlukla ardıç ağacının Arça Beşik adlı bölgeden seçildiği görülmektedir. Hatta Kırgızlar arasında beşiğin ardıç ağacından yapılmasına dair anlatılar bulunmaktadır. Kırgızlar beşiğin geçmişte hangi ağaçlardan yapıldığına büyük önem vermişlerdir. Kırgız anlatılarında Yılkıcı Tilekmat isimli söz ustası büyük oğlu doğduğunda Birnazarbey oğlu için ardıç ağacı kestirerek getirtir ve evine beşik ustasını çağırır, beşik yaptırır ve usta beşiği hazırlarken onların yanına yoldan geçen bir dilenci gelir, ağacı eline tutarak şöyle der: “Birnazar bey, bu ağaç kesilmeden önce bülbül yuva kurmuş benim bildiğime göre oğlunuz ileride ünlü söz ustası olacak”- demiş, Biynazar bey o anda çok sevinmiş dilenciyi bu sözlerinden dolayı mükâfatlandırmış. Sonradan çocuğu büyümüş dilencinin dediği gibi oğlan ünlü söz ustası olmuş ve iki dağın etrafında yaşayan halkı kazasız, belasız, düşmansız tek başına kendi aklıyla yönetmiş. Anlatıdan anlaşıldığına göre beşiğin hangi ağaçtan yapıldığı ve bebeğin beşiğinden hayatının nasıl başlayacağını anlatmaktadır (Murzakmetov, 2014: 22).

Gulbanu Koşenova'nın “Kazakistan ve Türkiye'deki Ahşap Beşiklerin Tarihi Sanatsal Özellikleri” adlı çalışmasında beşik kavramıyla ilgili açıklamaları şu şekildedir: “Beşik, Türkçe bir kelime olup: “Süt çocuklarını yatırmaya ve sallayarak uyutmaya yarayan, tahta ve demirden yapılmış sallanır bir çeşit küçük karyola” anlamına

gelmektedir. Kelime, Eski Türkçeden beri kullanılmaktadır. Mecazi olarak da: “Bir şeyin doğup geliştiği yer” manasında kullanılmaktadır (Koşenova, 2014:1).

Günümüzde Türk dünyasında yapılan folklor araştırmalarında beşiğin yapısı ve çeşitleriyle ilgili zengin terminolojinin oluştuğu, dolayısıyla Türk boylarında beşiğin önem arz ettiği görülmektedir.

3.2.4.1. Kırgız Türkçesinde Beşik Eşyalarının İsimlendirilmesi

Tirööç(dayanak/direk): Beşiğin baş tarafına konulur. Çünkü anne bebeği emzirirken kolay olması içindir.

Kültük (lazımlık/höllük): Pisliklerin akması için çocuk beşiğinin altına konulan teneke kutu, çömlek yahut bir parça keçe gibi şey.

Caa (yay): Beşiğin iki ayaklarını birbirine bağlayan yay şeklinde yapılmış tahta.

Cazdıkça (küçük yastık): Bebekler için yapılmış küçük yastık.

Olpoktor (çift yatak): Arasına ardıç ağacı kurusu konarak dikilen küçük beşik yatağıdır. Ardıç ağacı konmasının sebebi, bu ağacın kokusuna böceklerin yaklaşmamasıdır. Bu yatak çift yapılmaktadır.

Boortko (bağcık): Bebeğin göğsüne ve dizlerinin üzerine yumuşak bağlanması için yapılan yarı ip, yarısı kalın kumaş olan bağcık türüdür.

Şimök (lazımlık): Bebeklerin çişini yapması için ağaçtan yapılan nesne. Bebek yatırılmadan önce şimeğe yağ sürülmektedir. Şimek oğlan çocuğuna ayrı, kız çocuğuna ayrı yapılmaktadır.

Kol-but oroğuştar (kundak): Bebeğin eli ayağı boş olmaması için kullanılan çarşaftan yapılmış kare şeklinde kesilmiş kumaşlardır.

Cabuu (örtü): Beşiğin üzerinden örtmek için dikilen kalın güzel kumaş. Cabuular yaz kış mevsimlerine göre ayrı ayrı kumaşlardan dikilmektedir (<https://www.super.kg>. Erişim tarihi: 03.04.2018).

Kırgızlarda göçebe hayatın tabii bir neticesi olarak fert ön plana çıkmış, onu yaşatmak, yetiştirmek, büyütme ve topluma yararlı hale getirmek için birtakım ritüellere ve folklorik inanç ve uygulamalara yer verilmiştir. Bu bağlamda Kırgızlar arasında çocuk, hem edebiyatın hem de sosyal yaşamın bir parçası olarak varlığını devam ettirmiştir. Sürekli baskılara ve talanlara maruz kalan Kırgız Türkleri için çocuk, sadece neslin devamı olarak görülmemiş, o aynı zamanda milletin geleceği olarak kabul edilmiştir. Kırgız Türkçesinde kullanılan “Beşiktegi balanın bek boloorun kim

bilet (beşikteki bebeğin bey olacağını kim bilir)”, “Bala bolgondo şok bolsun, şok bolboso çok bolsun (Çocuk olduğunda yaramaz olsun, yaramaz değilse yok olsun)” atasözü Kırgızların çocuk ve çocuk yaştaki davranışlara bağlı olarak kahramanlık algısını özetlemektedir.

Gülcahon Mardonova'nın “Nur Tola Uy” kitabında yer alan beşik toyu konusunda şu bilgileri vermektedir: 11. Yüzyılın büyük âlimi Mahmud Kaşgari'nin “Divanu Lügati't- Türk” kitabında “beşik ve summak” (beşik ve sumacı) hakkında notlar kaydetmiştir. Çağatay edebiyatının en büyük şairlerinden AlishirNevai'nin “Leyli ve Mecnun” eserinde de “beşik” adama (verme), beşik getirme geleneğini “mohd” olarak ifade edildiğini görülmektedir (Mardonova, 2011:132).

Amantur Akmataliyev'in “Kaada-Salttar Ak Batalar” adlı çalışmasında, beşik toyu töreni hakkında şöyle açıklama yapmıştır: Beşik toyu, bebeğin doğumundan birkaç gün sonra bebeğin babası büyük baş hayvan keserek etrafındaki komşularını davet eder ve toy yapar. Kırgızlarda mahallenin “aksakalına (mahallenin çok yaşlı adamı)” ve köyün mollasını iyi ağırlarlar, eğer çok zengin aile ise aksakallı yaşlısına giysi giydirir (Eskiden hediye olarak aksakallı yaşlı adama at hediye edilirdi). Daha sonra yaşlı adamdan çocuğuna isim vermesini ister ve onun duasını alırlar. Davet edilen molla bebeğin kulağına ezan okur ve ismini söyler (Akmataliyev, 2003: 17).

Berdikoco Biynazarov'a göre Kırgızlarda beşik toyu şu şekildedir: “Bebek doğduktan sonra bebeğin ananesi tarafından beşik süslenerek getirilir. Bebek o beşiğe yatırılır ve davet edilen misafirler tarafından iyi dileklerle dualar söylenir. Beşik toyu her ailenin kendi durumuna göre yapılmaktadır. Örneğin aile varlıklı ise büyük baş hayvan kesilir yoksa küçükbaş koyun kesilir. Kırgızlar küçükbaş hayvan kesilen beşik toylarına “toyçuk” (küçün toy töreni) adı vermektedir. Ailenin hayvan kesmeye gücü yetmiyorsa güzel bir yemek yapılır ve sadece komşular davet edilerek ağırlanır. Böylece “Bala beşikke catkırıldı batasın aldı (Bebek beşiğine yatırıldı duasını aldı)” anlamına gelmektedir (Biynazarov, 2014: 7).

Kırgızlargeçmişten günümüze kadar ailede her yeni doğan bebeğin sevinç, iyilik, kut, bereket ve bolluk getireceği inancındadırlar. Hatta halk arasında bebekle ilgili söylenilegelen atasözleri de oldukça yaygındır. Kırgızların “Balaluu üy bazar, balasız üy mazar (Çocuklu ev pazar, çocuksuz ev mezar)” atasözü, çocuklu ailenin mutlu, evlerinin ise bereketli olacağı anlamına gelmektedir.

Kırgızlarda yeni doğan bebek için yapılan ilk geçiş törenlerinden biri beşik toyudur. Beşik toyu Kırgızların geleneksel törenleri içinde en önemlilerinden biridir. Bu törenlerin ilk basamağını “balanı beşikke bölöö saltı (bebeği beşiğe beleme geleneği)” oluşturur. Bu geleneğin yapmasının en önemli sebeplerinden biri, yeni doğan kişinin geçiş döneminde kötü ruhlardan korunmasıdır. ‘Beşikke bölöö’ geleneği başka bir amaca da hizmet etmektedir. Kırgızlar yeni doğan bebeğin hemen beşiğe yatırılarak annenin hoş sesinden ninni dinlemesini çok önemserler. Bu ninnilerde çocuğun annesiyle gönül bağı kurması ve anne şefkatinden etkilenecek iyi bir insan olması beklenir.

Aldey, böbök, ıylaba,	Ninnide yavrum, ağlama
Ata-eneñdi kıynaba.	Anne babanı zorlama.
Capkan nandın ortosu,	Pişmiş ekmeğin ortası,
Cürögümdün oltosu,	Yüreğimin merhemi.
Elin coodon korgogon,	Yurdunu düşmandan koruyan,
Batır bolor bekensiñ!?	Cesur mu olacaksın!?
El taalayın ırdagan,	Halkının iyiliğini şiir gibi okuyan,
Akın boloor bekensiñ!?	Şair mi olacaksın!?
Aldey, aldey, akböpöm,	Ninni, yavrum ninni,
Ak beşikke cat böpöm.	Temiz beşiğe yat yavrum (Kadırov, 2014: 90)

Türkiye Türkçesindeki “ninni” terimi, Kırgız Türkçesinde “aldey” ve beşik türküsü “beşik ırı” olarak geçmektedir. Kırgız halkının özellikle yeni doğan bebekler için yaptığı bu “beşik toyu” töreninde, o toplumun geleneksel inanç ve uygulamalarını en yalın haliyle görmek mümkündür.

Kırgızlarda bebeği “beşikke bölöö” geleneği, beşik toyunda büyük anneler tarafından uygulanmaktadır. Kırgızlarda yeni doğan bebeği kırk günden sonra beşiğe yatırma geleneği bugüne kadar devam etmektedir. Bebeği beşiğe her isteyen kadın yatıramaz, yaşı belli bir yaşa gelmiş yaşlı nineler tarafından bebek beşiğe konur ve şu sözler söylenir:

Beşiğe yatırırken ardıç ağacı kurusu korun içine atılır ve dumanıyla beraber beşiğin etrafında orta yaşlı anneler tarafından gezdirilerek şu ifadeleri kullanırlar:

“Alas alas ar baleden kalas” (alas alas her beladan koru)/ “Bismilla, ata-enengdin cörölgösü” (Ya Bismillah, anne babasının yatağı)/ “Meni kolum emes, Umay-Ene,

Batma-Zuuranın kolu”(Benim elim değil, Umay- Anne, Fatima- Zehra annelerimizin elidir) sözleri söylenir ve bebek beşiğe böylece yatırılır. Duman çıkan ateşe yaklaşılarak;

“Canı bekem bolsun,	Canı sağ olsun,
Ömürü uzak bolsun.	Ömrü uzun olsun.
Boosubekem bolsun,	Bahtı açık olsun,
İrıskeşiktüü bolsun”	Rızkı bol bereketle dolu olsun

Sözleri kullanıldıktan sonra: “toobo, toobo (tövbe, tövbe)” kelimeleri tekrar edilir. Kırgızlar neski inançlarına göre bebeği beşiğe yatırma geleneğinde ateşe sığınma uygulaması yapılmaktadır. Bebeği beşiğe yatırma geleneği uygulandıktan sonra beşiği orta yaşlı annelerden biri kaldırır ve üç kere sağ ve sol tarafa üç kerede ateşin etrafında dolandırır o esnada ateşe yağ atarlar. Yağ saçılırken:

“Bay bol,	Zengin ol,
Astıñdı bala bassın,	Kucağında çocuk çoğalsın,
Artıñdı mal bassın.	Ardından mal çoğalsın.
Kuday tilegiñdi bersin,	Allah ne muradın varsa erdirsin.
Köpçaşa!”	Çok yaşa!

Denilerek beşik annenin önüne konur. Daha sonra şu dualar söylenir:

“Umay-Enesi uktat,	Umay-anası uyut,
Beşik-Enesi bek karma,	Beşik anası sıkı tut,

Umay-Ene, Batma-Zuura, Balamdı sakta Umay- ana, Fatma-Zehra, bebeğimi koru Böylece bebeği beşiğe yatırma uygulaması bittikten sonra anne bebeğin beşiğini sallamaya başlar ve bu esnada şu duaları okur:

Menin kolum emes,	“Benim elim değil,
Umay Enenin kolu,	Umay- Ananın eli
Menin colum emes,	Benim yolum değil,
Umay-Enenin colu	Umay-Ananın yolu
“Baygambar sabadan kalgan,	“Peygamber, zamanından kalan,
Ata-eneñden kalgan cörölgöñ	Anne babalardan kalan,

Anne söz konusu duayı okuduktan sonra “Anne-babadan kalan yatağıdır” ifadeleriyle bebeği beşikte uyutmak için emzirir ve emzirme esansında ninni söyler (İbraimov, 2014: 35-36).

Kırgızlarda bebeği beşiğe yatırma töreni çok önemli geleneklerden biri sayılır. Bebekleri beşiğe yatırma geleneğini ailenin büyük toyu olarak görülür. Kırgızistan'ın Güney bölgesinde yaşayan yaşlı kadınlarının anlattığı bebeği beşiğe yatırma inanç uygulamaları şöyledir: Bebek doğduğu günden itibaren aradan kırk gün geçer ve “balanı beşikke bölöö” töreni yapılır. Bazı bebeklerin göbeği kırk günde iyileşir, bazıları ise yedi gün geçtikten sonra iyileşmektedir. İyileşmesinin ardından yaşlı nineler tarafından yeni bebek kıyafetleri giydirilerek bu işlemler devam etmektedir. Bebeği beşiğe yatırma görevi her kadına yaptırılmaz. Bebeği beşiğe yatırmak için o köyün büyük yaşlı ve çok çocukları olan ninelere yaptırılması uygun görülmektedir. Çünkü bebek ilk beşiğe yatıran yaşlı anne gibi mutlu, sağlam, uzun ömürlü ve çok çocuk sahibi olan biri olarak yetişir düşüncesinde görülmektedir.

Bebeği beşiğe yatırmadan önce yapılan uygulamalar şunlardır: Bu esnada bebeği getiren bebeğin anneanesi, teyzeleri, ablaları tarafından şeker ve para saçılır. Boş beşiğin içine “oñ-sol çükölör (sağ ve sol koyun kemiği)” konularak beşiğin baş tarafından tutulur ve “bar bol (var ol)”, “oñ bol (sağ ol/düzgün ol)”, “oñ-oñ (sağ-sağ)” diyerek beşik aşağıya doğru kaydırılır içindeki konulan aşık ve şekerler bozuk paralar şıkırşıkır seslerle yere düşer. Bu uygulamaları izlemeye gelen çocuklar o şeker, para, aşıkları (koyun kemiği) toplarlar. Beşiğin yatakları serilir ve bebek yatırılır. Bebeği bağlayan kadınlar ağızlarına “boorsok (bir ekmek türü)” ısırarak bağlarlar. Boorsok ağzından düşürmeden yapılır. Boorsok ısırmasının sebebi; bebek çok ağlayan biri olmasın anlamında yapılmaktadır. Beşiğe ardıç ağacı kurusu yakarlar ve dumanını beşiğin etrafında gezdirirler. Bebek oğlan ise yastığının altına “balta” ya da birkaç tane “çükö (aşık)” konur, eğer bebek kız çocuğu ise, yastığının altına altından yapılmış takılar konur. Bu eşyaların koyma sebebidir; oğlanın balta gibi keskin ve demir gibi güçlü olarak yetişeceğine inanırlar. Kız çocuğunun ise altın gibi kıymetli ve sonraki hayatında zengin ailenin gelini olacağına inanmaktadırlar.

Bu eşyalar konduktan sonra beşiğe bebek yatırılır ve hafif sallayarak “oñbu? (sağ mı?)” diye seslenilir. Bebeği beşiğe yatırdıktan sonra onu bağlama görevi bebeğin anne ve babası tarafından yaşlı kadınlar görevlendirilir. Bebeği bağlarken biri sağ tarafında bir sol tarafında oturarak bu işlemi ağızlarına “boorsok (ekmek türü)” ısırarak yaparlar. Bebek beşiğe yatırıldıktan sonra uyuyuncaya kadar annesi tarafından “aldey” adı verilen ninni söylenmektedir (<http://www.turmush.kg/news> erişim tarihi: 03.04.2018).

Bu konuda anlatılanların dışında genel olarak şunlar söylenebilir; bebeğin beşiğe yatırılması ve büyükler tarafından bebeğe isim verilmesi ve dua edilmesi Kırgız Türklerinde çok önemli bir geleneklerden biridir. Aslında Kırgız Türklerinde isim verme geleneği ayrı bir önem arz etmektedir. Kırgızlar İslamiyet'ten sonra bebeğin kulağına ezan okutma, isim verme görevini yaşlı dedelere okutulduğu söylenmektedir. İslamiyet'ten sonra ise kendileri isim verir ya da yaşlı dedelerinden isim vermesini isteyerek mollalara ezan okutarak bebeğin kulağına isim söyletmektedirler.

Eskiden Kırgızlarda aksakal kişi ezan okurken, aynı zamanda çocuğun doğum haberini o yapmıştır. Bebeğin iyi insan olup yetişmesine dair “ak bata” iyi dilekli dualar da söylemiştir. Kırgızlarda beşik ile ilgili yapılan inanış uygulamalarından söz etmek gerektiğinde kısaca şunları söylemek mümkündür. Kırgızlarda bazı inançlara göre, bebeği ilk beşiğe yatırırken gelen misafirlerin hiçbiri bebek uyumadan önce dışarıya çıkamaz. Çünkü gidenlerin bebeğin uykusunu beraber götüreceklerine inanılmaktadır. Beşik anneler tarafından temiz yerde saklanmaktadır; çünkü beşik saklanan ailede çok çocuk doğacağına inanılır. Kırgızlarda beşik tekmelenmez, beşik kutsal sayılır ve tekmelendiğinde evlatsız kalacağına inanılır. Kırgızlarda beşiğin üstünden atlanılmaz; çünkü o beşikte o ailenin sülalesi büyümüştür, bu saygısızlık kabul edilir. Kırgızlarda beşikte bebek uyurken bahçeye çıkartmak istenirse ilk önce baş tarafının kapıdan çıkartılması lazımdır, sadece ölen insan mezara götürülürken ayak tarafından çıkarılır inancı hakimdir (Murzakmetov, 2014:21-22).

Bebek uyuduktan sonra, beşiğin üzerine uykucu çocukların kıyafetlerinden asılır, böylece bebeğin çok uyuyan sakin çocuk olacağına inanılmaktadır. Kırgızistan'ın bazı bölgelerinde ise beşiğin üzerine ağır kumaştan yapılmış sebze buğday torbaları asılır, bu da bebeğin derin uyuyacağına inandıklarını anlatmaktadır. Bebeği nazarlardan korumak için “köz monçok (nazar boncuğu)” ve “kurma danegi (hurma çekirdeği)” ipe dizilir, beşiğin baş tarafına takılır. Kırgızlarda beşiği boş sallamak iyi karşılanmaz çünkü beşiği boş sallayan insanın ileride evladı olmayacağına inanılır. Beşiği aynı anda iki kişi kaldırmaz, taşımaz, bu da o ailede biri ölür ve tabut taşınacağına işaret olarak kabul edilir (<http://www.turmush.kg/newserişim> tarihi: 04.04.2018).

Kırgızlarda beşiği ve beşiğin eşyalarını güneş görsün diye dışarıya koymak âdettir ama Kırgızlar Türkiye'de olduğu gibi akşam olmadan elbiseleri toplarlar. Kırgızlar elbise eğer karanlıkta kalırsa beşiğe şeytanın yattığına, bebeği yatırırca gece

uyuyamayacağına, kötü rüya göreceğine ve çok ağlayacağına inanırlar. Kırgızlarda beşik toyu törenine çocuk doğurmayan kadının gelmesi hoş karşılanmaz ve beşiği ona tutturmazlar. Bunun anlamı uğursuzluğun yeni doğan bebeğe de geçeceği düşüncesidir. Kırgızlarda çok çocuk doğuran ailenin beşiği niyet edilerek bebeği durmayan anneye verilmektedir, Kırgızlar beşiği aldıktan sonra bebeği ona yatırırsa çok çocukları olacağına inanırlar. Kırgızlarda beşik satın alırken parası eksik verilmez. Çünkü beşik iyi niyetle satın alınır. Gündüz uyuyup gece uyuyamayan bebeklerin beşiğine, bebeğin üst kıyafeti yıkanır ve yakasını aşağıya sarkıtarak ters asılır, bu da bebeğin uykusu düzeleceği anlamına gelir (Karimov, 2011: 378).

3.2.4.2. Bebeği Beşiğe Yatırma Geleneği (Balanı Beşike CatkırUU Saltı)

İbraimov Kubat'ın "Eldik OozekiÇıgarmaçılık" adlı derslik kitabında "Balanı beşikke saluu saltı" (bebekleri beşiğe koymak geleneği) konusunda genel bilgiler vermiştir; Kırgızlarda yeni doğan bebeği yedi günden sonra beşiğe yatırma geleneği bugüne kadar devam etmektedir. Beşiği bebeğin anneannesi süsleyerek getirir. Bebeği beşiğe her isteyen kadın yatırılmaz, belli bir yaşa gelmiş yaşlı nineler yatırır. Beşiğe yatırırken ardıç ağacı yakılır, dumanını beşiğin etrafında orta yaşlı anneler tarafından gezdirilir ve

"Alasalas,

Ar baleden kalas"

Diyerek bebeği beşiğe yatırırken "Bismilla, ata-eneñdincörölgösü (Bismillah, anne ve babanın yatağı)" ifadelerini kullanarak:

Meni kolum emes,

Benim elim değıl,

Umay-Ene Batma-Zuuranın kolu"

Ateşeyaklaşarak:

"Canı bekem bolsun,

Ömrü uzak bolsun.

Boosubekem bolsun,

İris keşik bolsun"-

"Alasalas,

Her beladan koru"

Umay-Ene, Fatima-Zehra annelerimizin

kolu

"Canı sağ olsun,

Ömrü uzun olsun.

Bahtı açık olsun,

Rızkı bereketle dolu olsun"-

Duaları edildikten sonra birkaç kere "toobo, toobo (tövbe tövbe)" sözlerini tekrarlarlar. Bebeği beşiğe yatırma geleneğinde ateşe sığınma anı kullanılır: bebeği beşiğe yatırdıktan sonra beşiği orta yaşlı annelerden biri beşiği kaldırır ve sağ ve sol tarafa üç

kere ateşin etrafında dolanır ve o esnada ateşe yağ atar. Yağ attığı anda şu ifadeleri kullanmaktadırlar:

Bay bol!,	Zengin ol!
Astındı bala bassın.	Altında çocuk çoğalsın.
Artındı mal bassın.	Ardında mal çoğalsın.
Kuday tileğindibersin	Allah ne muradın varsa versin.
Köp çaşa	Çok yaşa

Sonra bu ifadeleri söyleyen kadın, Umay-Anaya döner:

“Umay-Enesiuktat,	“Umay-Anası uyut,
Beşik enesi bek karma”	Beşik anası sıkı tut

Ya da:

“Umay-Ene, Batma-Zuura,	“Umay-Ana, Fatima-Zehra,
Balamdı sakta”	Bebeğimi koru”

Şeklindeki sözlerle bebeği bebeğini kucağına alır ve...

Menin kolum emes,	“Benim elim değil,
Umay-Enenin kolu.	Umay-Ananın eli.
Menin columemes,	Benim yolum değil,
Umay-Enenin colu”	Umay-Ananinyolu”

Dedikten sonra:

“Baygambar, sabadan kalgan,	“Peygamber, sahibeden kalan,
Batma-Enebizdenkalgan,	Fatma-Zehra annemizden kalan,
Ata-enedenkalgan cörölgön”	Anne-Babadan kalan yatağıdır”

İfadeleriyle bebeği beşikte uyutmak için anne emzirir ve ninni söyler (İbraimov, 2014: 35-36).

Kırgızlar çocuk büyüdüğünde toparağı seven ve demir gibi güçlü çalışkan bir insan olsun diyerek yedi emek kurallarını (iş aletini) bebeğin yatağının altına koyarlar. Bunlar ketmen (bel), balta (balta), orok (orak), teşe (keser)’dir. Bunlar yatağına altına koyularak beşiğe bebeği belediklerinde şu ninniyi okurlar:

Öböy, öböy ak bala,	Ninni yavrum ak bebek,
Ak beşikke cat bala.	Ak beşiğe yat bebek.
Beşiğin keptüü bolsun,	Beşiğin değerli olsun,
Ata-eneñ eptüü bolsun	Anne baban becerikli olsun

(Akmataliyev: 2002: 14-67).

3.2.5. Saç Kesme, Bebeğin Göbek Saçını Kazmak (Çaç Aluu, İmirkaydın Karın Çaçın Aluu)

Berdikoco Biynazarov'ın “Kırgızdın Kööröngölüü Murastarı” adlı kitabının muhtevasında “ımirkaydın karın çaçın aluu (yeni doğan sabinin ilk saçını kesmek)” konusunda şöyle açıklama yapılmıştır: Sabinin saçı uzayıp, gözünün üstüne geldiği zaman saçı kesilir. Eskiden Kırgızlar, saç kesme geleneğine de çok özen göstermişlerdir. Saç kesim merasimi başlamadan önce bebeğin anne babası törene katılması gereken kişileri davet ederler. Davet edilecek olan kişiler kesinlikle yaşı belli bir yaşa gelmiş, hayatında kötülük yaşamamış, “booru bütün, başı esen (derdi kaygısı olmayan insan)” kişiler olmak zorundadır. Tören sırasında kız çocuğunun saçını yaşlı nineler keser, erkek çocuğunun saçı ise yaşlı dedeler tarafından kesilmektedir. Yaşlı insanlara kestirmenin amacı, çocuğun bu insanlar gibi kaygısız, dertsiz, sağlam insan olarak büyümesi, ömürlerinin uzun olması ve çok yaşamasıdır. Bu işlemi yapan insanların eli boş gitmez. Örneğin: para, gömlek, elbise şeker, ekmek gibi bir şeyler vererek gönderilir (Biynazarov, 2014: 5).

Mırzahalim Karimov'a göre Kırgızlarda saç kestirme töreni çoğunlukla erkek çocuklara aittir. Saç kestirme töreni anne baba önderliğinde gerçekleşir ve misafirler anne ve baba tarafından ağırlanır. Saçma kesme işlemi Kırgızlar genellikle bu işi bilen birine ya da içinden yapmak isteyen birine yaptırırlar. Bu işlemi yapanlar kişiler Kırgızlarda kıyafet, ya da herhangi bir eşya, yiyecek şeyler vererek evden boş gönderilmez. Eskiden Kırgızlarda saçı kesilecek olan çocuğa, dayıları tarafından büyük baş hayvan hediye edilmekte imiş. Kırgızlarda çocuğun saçını kesme işlemi şöyle yapılmaktadır: “Balanın çaçı alındı (Çocuğun saçı kesildi)” ifadesini o törende katılan katılımcılara duyurmuş olarak, makas ve traş bıçağını saçının arasından gezdirir ve bununla beraber saç kestirme töreni yapılmış sayılır (Karimov, 2011: 44). Yeni doğmuş bebeğin doğmasına kırk gün olduğunda akrabalarını, komşularını çağırarak küçük bir tören yapılır. O gün bebeğin “it köynöğü (köpek kıyafeti)” çıkartılır “karın çaçın (göbek saçı kazılır)” ve bebeğin saçı annesi tarafından saklanır. Bebeği yıkamak için kırk kâse ılık su hazırlanır ve bebeğin üzerine dökülür, bebeğe kırk renkli kumaştan dikilmiş “kırk köynöğü (kırk günü için hazırlanan özel kıyafet)” giydirilir. Bu esnada bebeğin saçını kesen adama yeni kıyafetler giydirilir ve o adam bebeğe adak adar, söz verir. Kırgızların geleneğine göre bu görevlerin hepsi dayıları

tarafından yapılır. Kazaklarda ise “it köynöktü” çıkardıktan sonra, o gömleğin arasına şeker koyulur ve gömlek köpeğin boynuna bağlanır. Mahallenin çocukları köpeği kovalar ve boynundaki gömleği çıkarır ve şekeri paylaşırlar. “İt gömleğini” ise bebeği olmayan kadına hediye ederler (Akmataliyev, 2002: 215).

Bebeklerin saçını kesme uygulaması sadece Kırgızlarda değil Türk dünyasının çoğu yerlerinde uygulanmaktadır. Örneğin: Özbeklerde çocuğun saçını kesme esnasında yapılan bir takım ritüeller mevcuttur. Çocuğun anne karnındayken büyüyen saçına “karın saçı” denilmektedir. Karın saçını kesilmesinde de birtakım merasimler mevcuttur. Özbeklerde bu esnada “akika” adı verilen merasim gerçekleşir. Saç kestirme merasiminde kesilen saç çocuğun ailesi tarafından hatıra olarak saklanır. Burada oğlu olup da kızı olmayan ailelerin bu saçları özellikle sakladıkları bilinmektedir. Yine çocuğun karın saçının bir kısmı kesilip bir kısmı kesilmeyip dik şekilde bırakılması söz konusudur. Bırakılan bu saçlara “kakıl” veya “haydar” adı verilmektedir. Saklanan ve bırakılan saç bazen çocukların sünnet toyuna kadar kesilmez. Bu saçlar daha sonra duvar kâğıdında ya da kutsal addedilen türbe gibi ziyaretgâhlarda kesilmektedir (Keskin,2009: 142).

3.2.6. İlk Adım ve Çocukları Şımartmak-Övmek (Tuşoo Kesüücana Balanı Erkeletüü)

Genel olarak Kırgız çocuk folkloru kelime zenginliğinin oldukça fazla olduğu “aytımsözdör (söylenegelen sözler)”, şiirler, hikâye ve rivayetlerden oluşmaktadır. Bu sebeple çocuk folklorundaki bu sözler üç gruba ayrılmaktadır: “alpeştöö (övme) sözleri”, “oyun aytımdarı (oyun oynarken söylenen sözler)”, “Oyundan tışkarkı aytımdar (oyunlara alakası olmayan sözler)”dir. Bunların her biri ayrı ayrı türlere ayrılmaktadır. Alpeştöö ya da Erkeletüü söyleyişleri yeni doğmuş bebeğin sağlığı ile ilgilidir. Kırgız çocuk folklorunda alpeştöö (övme), çok önemsenen konulardan sayılmaktadır. Yeni doğmuş bebeğin vücuduna, el ve ayaklarına her zaman annesi tarafından masaj yapılması lazımdır. Böyle durumlarda anne bebeğini sever, okşar, över ve iyi dileklerini de söyler. Bebek biraz büyüdükten sonra onu anne ve babası, abla ve abileri gibi insanlar tarafından överek oyun oynatılırken bebekler için söylenen övgü cümlelerini şu şekilde söylerler: “Aylanayın böbögüm (kurban olayım

bebeğim)”, “sadagañbolupketeyin kozum (senin kulun olayım kuzum)”, “apasınınerketayı (annesinin şımarığı)”, “kagılayın balam (sana kurban olayım oğlum)” (İbraimov, 2014: 53-54).

Kırgızların hayatında çocuklarının ilk adımını atmasına da çok önem verdiği görülmektedir. Kırgızlar çocuğun bahtı için taş tölgöö (taş falı) denilen bir fala baktırırlar. Kırgız topluluğunda çocuğun ilk adımını atması “kaz-kaz turguzuu (kaz gibi adım attı)”, “tay-tay bastı (yavaş-yavaş adım attı)” sözleriyle ifade edilmektedir. Kırgızlarda çocuğunun ilk adımının atmasına dair şu inançlar da vardır: Kırgızlar çocuk ilk adımını atarken sağ ayağını atarsa o ailede bolluk bereket ve iyi işler, iyi olaylar, mutluluk, gerçekleşeceği inandırlar. Eğer çocuk sol ayağıyla ilk adımını atarsa-pişmanlık, kötülük, uğursuzluk yaşanacağına inanırlar. Yukarıda bahsettiğimiz “tölgö taşına baktıklarında şu sözleri kullanmaktadırlar:

Oomat bizde bek bolso,	Şans bizim kapımızdan gitmeyecekse,
Oñ butuñdu kötörgün!	Sağayağını kaldır!
Olorgo ooso ak süylöp,	Eğer dediklerim olmayacaksa,
Sol butuñdu kötörgün!	Sol ayağını kaldır!
Oomat bizde turbaybı,	Şanslar hepsi bizdeymiş,
Oñ cak butun kötördü.	Sağ ayağını kaldırdı.
“Caşı Birge çıkanda	Yaşı bire gelince,
Emgek tize cırtkanda.	Çalışarak dizlerini yırtanda.
Tuşap turup tuşoosun,	Bağladığım ayağını,
Bıçak menen kırkanda.	Bıçak ile kestiğimde.
Caraştırıp baldardı,	Elele tutuşturup çocukları,
Kaliye kılıp kartardı.	Başçı yaparak yaşlıları.
Dañazalap toy beret,	İhtişamlı toy verir,
Çıkkana koy beret.	Karşısına çıkan herkese koyun hediye eder (Akmataliyev, 2003: 23).

Geçmişten günümüze kadar Kırgızlar canlı cansız bütün varlıkların sahibi olduğuna inanmışlardır. Çocuklarının yürümesine engel olan kötü ruhları yok etme düşüncesindedirler. Böylelikle Kırgızlarda çocuk için “tuşoo kesüü” toyu gerçekleştirilmektedir. Tuşoo kesüü toyu çocuğun ilk adım atmasında yapılan uygulamalardır. Tuşoo kesüü törenine çocuğun anne babası tarafından, akrabaları, kardeşleri, komşuları ve küçük yaştaki çocuklar davet edilmektedir. Bu törende çocuğa

yeni kıyafetler giydirilir. Yaşlı nineleri ve dedeleri tarafından övgü sözleri söylenerek yeni kıyafetler giydirilir. Bu sözlere örnek verilecek olursa şu şekilde belirtilebilir: “Koynogüñ mort bolsun, canıñ bek bolsun (gömleğin dayanıklı olsun, canın sağ olsun)”, “kiyimiñ erteñ ele cırtılsın (gömleğini yarına bırakmadan yırt, yani çok yaramaz güçlü çocuk ol” manasında söylenmektedir. Törende çocuk için yaşlı neneler ve dedeler tarafından söylenen maniler:

İtke cabuu, bitke cabuu,	İtlere yorgan, bitlere yorgan,
Kiyimiñ küzgö cetsin,	Kıyafetin sonbahara ulaşsın!
Ömürüñ cüzgö cetsin!	Ömürün yüzü görsün!

“Maktoo, koştoo (övgü, alkış)” şiirleri insanın iyi tarafını söyleyerek övmektir. Geçmişte Kırgızşairleri zenginlerin kötü taraflarını bile överek onların zenginliklerinden faydalanmıştır. Böylece onlar kendi görevini yapmış sayılmıştır. Maktoo şiirlerinde her insanın iyi tarafını anlatarak övmek ön plana çıkmıştır (Akmataliyev, 2004: 131).

Sımbatı suluu çüröktöy,	Görünümü güzel kız gibi,
Suyulup çaçıñ cibektey,	Saçları güzel kız gibi,
Sozula çıktıñ carıştan,	Nefisce geldin yarıştan,
Suluuluğuñ canga sürötpöy.	Güzelliğin cana bellietmeden.
Erdigi candın bilinbey,	Cesurluğunu kimseye bellietmeden.
Emgeke katuu kirişpey.	İşe güçle başlamadan (Akmataliyev, 2004: 132).

3.2.7. Çocukları Terbiye Etmek İçin Uygulanan Örf Adetler ve Gelenekler (Baldardı Tarbiyalogo Koldonup Üyrötüüçü Ürp-Adattar, Salttar)

3.2.7.1. Misafir Ağırlamak, Dua Almak (Meyman tosuu, Bata Aluu)

Kırgızlarda geçmişten günümüze kadar eve gelen misafire çok özen gösterirler ve çok misafirperdirler. Kırgızların değişimlerinde “eesin sıylasañ, itine söök sal (sahibine saygı gösteriyorsan, köpeğine de kemik ver)” diyerek gelen misafirin köpeğine kadar saygı göstermektedirler ve bu yüzden Kırgızlar misafirperver halktır adını almışlardır. Kırgızlarda sadece davet edilenler değil yoldan geçerken uğrayanselam veren her kişi misafir sayılmıştır ağırlanmıştır. Bunun sebebi de Kırgızların “bata aluu (dua almak)”, “bataşı tiysin (duası yarasın, dua etsinler)” eğer gelen misafirler kim olursa olsun

duada bulunurlarsa o evin sofrasına, ailesine, birlik beraberliğine, rızıkına, işinesadece Tanrı tarafından bereket geleceğine inanmaktadırlar.

A.A. Divaev “Tarih ve Etnoğrafya” adlı çalışmasında Kırgızlar'ın Etnoğrafik Özellikleri hakkında şu bilgilere yer vermiştir: Kırgızlar çok misafirperverdirler. Misafirler "Tanrı'nın misafiridir (Kuday-konok)" ve onları ağırlamakta kusur etmek, asırlardan beri gelen kutsal iyi niyeti zedelemek ve aynı obada oturanlar tarafından dışlanmak demektir. Kırgızlar der ki "konoksuz üydö kut bolbos". Bunun anlamı şöyledir: misafir gelmeyen evde bereket olmaz. Kırgızlar'ın çadırları her zaman gelen misafirlere açıktır ve yabancıların konaklaması ve dinlenmesi için çok müsaittir. Gelen yabancılara yemek vermek ve rahatlık sağlamak sadece vazife değil, Kırgızlar için bir şeref meselesidir. "Kimin evinde bir gün ekmek, tuz yediysen, ona kırk gün boyun eğilir", diyor bir Kırgız atasözü. Kırgızlar misafir ağırlamaya o kadar alışmışlar ki, bunu normal bir olay olarak kabul ediyorlar. Misafir çadıra yaklaştığı zaman ev sahibi, çocukları ve komşuları çıkıyor ve "selam aleyküm" kelimeleri ile onu karşılıyorlar (merhabalar, barış için gelin anlamında). Cevap ise "Aleyküm esselam (assalom)" oluyor, yani (sizde barış içinde sağlıklı olun). Daha sonra misafirler atlarından iniyor, ev sahipleri yardım ediyor ve ellerini uzatarak kucaklaşıyorlar: önce sol sonra sağ omuzlarını tokuşturuyorlar. Kadınlar ise misafirleri yere oturup boyun eğerek selamlıyorlar. En saygın misafir çadırın (topun) ortasına oturuyor, arkasına da saygınlık derecesine göre diğer misafirler oturuyorlar. Misafirler yerleştikten sonra güncel konular konuşulmaya başlanır: "mal, canınız aman ba? veya esenbi? (Hayvanların ve sizin sağlığını iyimi? "ne işitip, nebildiniz?" (yeni haberler ne?) şeklinde çok sıcak ve heyecanlı konuşmalar başlıyor, kime hangi haberi ilk öğrenmek nasip olmuş v.s. Birkaç vakit geçtikten sonra ev sahibi veya oğullarından biri çadırın içine yemek için seçilmiş koyunu getiriyor, yatırıyor ve boynundan tutuyor dua (bata) etmeye başlıyorlar. "Allaga oomiyn/ Allaha amin" (Tanrı gerçektir) diyorlar. O zaman misafirlerin içinden en büyük olanı elbisenin kollarını çekip, ellerini yukarıya doğru açıp dua (bata) etmeye başlıyor. Duadan sonra koyun (koç) kesiliyor (Divaev, 1995: 31-32).

Kırgızlar misafiri “sıy konok, uyattuu meyman, aziz meyman, uluk meyman, kudayı konok, mildettüü konok, aç kalıp-keç kalgan konok, colooçu konok, aş üstünön çıguuçu konok” vs ifadelerle adlandırarak o misafirleri nerde nasıl ağırlayacaklarına önem vermişlerdir.

3.2.7.1.1. İtibarlı/Kıymetli Misafir (Sıy Konok)

Özellikle davet edilen misafirdir ve ağırlamak için kendi aile durumlarına göre at, yada koyun kesmektedirler.

3.2.7.1.2. Tanrı Misafiri (Kuday Konok)

Aniden gelen davetsiz misafirlere denir. Bu tür misafire evinin “töründön” başköşesinden yer vermişlerdir ve aile kendi durumlarına göre hayvan kesmektedirler (Karimov, 2011: 57).

3.2.7.1.3. Zorunlu Misafir (Mildettü Konok)

Düğün ve merasimlerde gelen misafirlerdir. Kırgızlar bu tür misafirleri için komşularına ve köy ahalisine koyun dağıtırlar. Bu misafirlikte üç kişiye tek kuzu, beş kişilik misafire toklu koyun, misafiryedi kişiden fazla olursa büyük koyun kestirmişlerdir ve misafir sayısı Kırgızlarda on iki kişiden fazla olmamalıdır. Çünkü kesilen koyun eti sadece on iki parçaya ayrılmaktadır.

Kırgızlar misafir için kesilecek hayvana “soyuşka bata” (kesilecekolan hayvana dua) okurlar. Kırgızlarda “soyuşka bata” ifadesini misafir ağırlarken kullanırlar. Kesilecek hayvan için öncelikle misafirlerin aksakallılardan (yaşlı dedeler) dua almadan kesmezler. Dua edilen hayvan hiçbir zaman kesilmeden kalmamıştır. Kesilen hayvanın etleri yenildikten sonra sofraya toplanmadan önce sofraya dua etmişlerdir. Bu tür dualar ailenin çocuklarına evlatlarına çok faydalı olacağına inanmaktadırlar. Kırgızlarda dua almadan kesilen hayvan etinin kötülük getireceğine inanırlar. Kırgızların günlük hayatında da ailede kaç kere sofraya açılırsa kendileride dua etmeden kalkmazlar (Akmataliyev, 2003:303). Bahsedilen bu geleneksel ritüeller Kırgızlarda çocuklarının gelecekte aileyi nasıl yöneteceği ve misafir ağırlama kültürünün nasıl olacağı hakkında da eğitim verme amacı gütmektedir.

Soyuşka Bata (kesilecek olan hayvana dua):

Oydo koyuñ cayılsın,

Omurtka menen kuyruk ce.

Kırda cılkıñ cayılsın,

Kazı menen karta ce.

Tepeliklerde koyunların yayılsın,

Omurga eti ile kuyruk ye.

Dağda yılkıların yayılsın,

Kazı ile karta ye.

Baytal beeñ kulundap,
Keñ cayloodo tuylasın.
Kunacınıñ muzoolop,
Keñ talaaga sıybasın. Oomiyn!
Telegeyiñ tegiz bolsun,
Örüşüñ semiz bolsun.
Tubar malıñ egiz bolsun,
Soygon koyuñ semiz bolsun,
Aydan, cıldan aman çıkan,
Elge-curtka cakkın.
Dastorkon menen beyiliñden,
Şıbaga, ırıs tapkın. Oomiyin!

Batyal yılkın yavrulayıp,
Geniz yaylada gezsın.
İneklerin möleyip,
Tarlalara sığmasın. Amin!
Her şeyin mükemmel olsun,
Emeğin çok bereketli olsun.
Doğuracak ineğin ikiz olsun,
Kesecek koyun kilolu olsun.
Ay ve seneleri sağ salım yaşayan,
Halkına milletine yakın ol.
Bu bereketli sofranın arkasından,
Yaşayacak ev bul, rızık bulç Amin!
(Akmataliyev, 2003:309).

3.2.7.1.4. Yemek Esnasında Selam Verilirken İfade Edilen Sözler (Tamak Üstündö Salam Aytkanda Aytılğan Sözdör)

Tamagiñar tattuu bolsun: Rahmat (Afiyet olsun: Teşekkürler).

Cay olturup, cakşı tamaktangıla: Rahmat (Yavaş oturun iyi yemek yiyin: Teşekkürler).

Tamagiñar aş bolsun: aytkanıñız bolsun (Yemeğiniz afiyet olsun: dedikleriniz gerçekleşsin)

Aşıñarga bereket bolsun: bereketine ortok boluñuz (Yemeğiniz bereketli olsun: bereketimize ortak olun)

Tartınbay cep içiñizder (Çekinmeden yiyin için)

Öz üyüñüzdördöy tamaktanıñızdar (Kendi evinizdeymiş gibi yemek yiyin)

Kanakey dastorkoñgo karañızdar (Hadi sofraya)

Ilayım öz koluñuzdardan öz oozuñuzdarga aş tiysin: Oomiyin (İnşallah kendi ellerinizle yaptığımız yemekleri kendi ağzınızla yemek nasip etsin: Amin gibi güzel ifadeleri sofrada bahs etmektedirler (Akmataliyev, 2003: 304).

3.2.7.1.5. Sofra Duaları

“Amin, yemeğinize bereket, başınıza zenginlik versin. Çocuklarınızın hayrını görün. Hiçbirşeyden eksik olmayın, amin! Amin, gösterdiğiniz saygının iki katını göstereyin!”

Sofranıza bereket versin. Malınız canınız sağ salim olsun, amin! Sofranız dolsun, oğlunuzdan saygı gelsin, kızınızın emeğini göstereyin, amin! Sülaleniz çoğalsın, adınız herkesin ağzında olsun, oğlunuz Urumçu'ya duyulsun, Kızınız Kırım'a duyulsun, amin! Altın canınız sağ salim olsun. Dileğiniz kabul olsun, amin!) (*Oomiyin, aşka bereke, başka döölöt bersin. Bala bakırañardın küñü-küçün körgülö. Eç nersedem kem bolbogula, oomiyin! Oomiyin, sıyıñar sıy menen kaytsın! Dastorkonuñarga bereke bersin, Mal-canıñar aman bolsun, oomiyin! Dastorkonuñar tolsun, Uuluñardın urmatın körgülö, Kızıñardın kızmatın körgülö, oomiyin! Uuçıñar uzarsın, kulaçıñar cayılsın, Uuluñar urum bolsun, kızıñar kırım bolsun, oomiyin! Altın başıñar aman bolsun. Tilegiñer kabul bolsun, oomiyin!*)” (Akmataliyev, 2003: 307).

Misafir ağırlandığında onların eline su dökerken büyükler tarafından çocuklara verilen dualar (*Baldardın konok kelgende kolgo suu kuyup ululardan algan cakşı tilekteri cana bataları*): Çoğunlukla sofrada verilen dualar çocuklara ait ifadelerden oluşmaktadır diyebiliriz. Çünkü Kırgızlarda gelen misafirin eline su dökme geleneği yaygındır. Su dökme görevi evin erkek çocuklarına aittir. Aşağıda anlatılacak olan ifadelerin çoğunda çocuklar için söylenen güzel dualardan ibarettir.

Kırgızlarda misafir geldiğinde misafirin eline su dökmek için ailenin çocukları görevlendirilir. Kırgızlarda çocukları aile büyüklerine ve geleneklerine saygılı olsun düşüncesiyle büyüklerin eline su döktürme geleneği bulunmaktadır. Kırgızlarda büyüklerin eline su dökme geleneği bir iş olarak değil de çok önemli geleneksel uygulama olarak görmektedirler. Çocukların gelen misafirin ve aile büyüklerinin eline su dökmesinin de kendine has kuralları vardır. İlk önce ailenin büyük çocuğu kendi ailesindeki büyüklerin eline su döker ve devamını da kardeşleri getirir, böylece bu gelenek Kırgızlarda bugüne kadar çocuklar arasında yaşamaktadır. O esnada söylenen dualar ve kısa dilek sözleri:

Çok yaşa, dileğini versin, mutlu ol, baht versin, büyük adam ol, ömrün uzun olsun, Allah yardımcın olsun, hiçbirşeyden eksik olma, ne muradın varsa erdirsin, yıldızın başından söznmesin, delikanlı yiğit ol (*Köp çaşa, tilegiñdi bersin, baktıluu bol, bak bersin, çoñ kişi bol, ömürüñ uzun bolsun. Kuday calgasın, eç nersedem kem bolbo, tilegiñ işke aşsın, cıldızıñ töböñdön öçböñsün, çoñ cigit bol*).

Erkek çocuklarasöylenen alkış:

Cortkondo coluñ bolsun (Her zaman yolun açık olsun)

Kaltañ akçağa tolsun (Cebin paraya dolsun)

Ömür caşñ uzak bolsun (Ömrün uzun olsun)

Katardan ozgon eren bol (Her zaman her kesten ileride ol)

Köl tübüdüy tereñ bol, Oomin! (Göl gibi derin ol. Amin!)

Kızlara söylenen alkış:

Koluma suukuygan kızım cüzün nurday tunuk bolsun. (Elime su döken kızım yüzün nur gibi parlak olsun).

Neetiñ suuday taza bolsun (Dileğın su gibi temiz olsun).

Ömürüñ suuday uzun bolsun (Ömrün su gibi uzun olsun).

Döölöt başıngdan keptesin (Devlet üzerinden kaçmasın).

Maksatıña cetip baktıluu bol aylanayın oomin! (Ne muradın varsa erdirsin. Amin!)

(Akmataliyev, 2003: 241).

3.2.8. Kıyafet Giydırme Geleneğı (Sarpay Kıyırüü)

Kırğızlar da olduğı gibi Özbek Türklerinde de bebelere elbise giydırme merasiminde uygulanan ritüeller yer almaktadır. Onlardan biri de bebelere verilen dualardır: “İlahı amin, kötardık biz bilakni, Allah bersin tilakni. Yegan-içgan, tökilganlarning savobini, şu yerda ötgan yer egalariga, mülk egalariga, suv egalariga, kolaversa yetti puşti, otanasiga, acdodu-avlotlariniñ ruhiga bahşida kildik. Ollohu akbar hudo oziñ kabul etgin (Allah’aamin, biz bileklerimizı duaya kaldırdık, Allah kabul etsin dileğini. Yenilip içilen, dökülüp-saçılanın sevabını burada bulunan yer iyelerine, mülk iyelerine, su iyelerine, gelirse atasına, babasına, ecdadı-evladının ruhlarına bağışladık. Allahu Ekber, Allah kabul etsin) (Keskin, 2009: 146).

3.2.9. Sünnet Düğünü (Erkek Balanı Sünnötkö Oturguzuu cana Sünnöt Toyu)

Sünnet Arapça bir kelimedir ve Kuran’a has bir tabirdir. “Allah’ın sünneti, Allah’ın nizamı” manasını taşır (Bozkurt, 2006: 159).

Kırğızlar yaşam hayatlarında bütün hayır işleri için toy yapmaktadırlar. Genel olarak söylemek gerekirse toy kelimesi manas ensiklopedisinde şöyle açıklanmıştır: “kubanıç okuyalarga arnalıp, saltanat menen ötkörülüçüü eldik ırım-cırım” (mutlu günleri hatırlamak, debdebeli görünümde uygulanan ritüellerdir) (Manas ansiklopedisi. II. 1995: 444).

Toy kavramı Kırgız Türkçesinde toy fiiline dayanmaktadır. K. Yudahin'in Kırgız Sözlüğüne baktığımızda;

1. Ziyafet, işret düğün şöleni, uul toy: sünnet düğünü.
2. Toy-doymak, bıkmak, etke toydum: ete doydum ve Kırgız deyimlerinden: “Toygo barsañ toyup bar, celke tonuñ ilip bar” (düğüne gideceksen kernını doyurarakgit, omzuna da montunu giyerek git) anlamlarını taşımaktadır (Yudahin, 2011: 752).

Kırgızlarda eskiden günümüze kadar uygulanmakta olan bu gelenek önemli ritüellerden sayılır. Kırgızlarda erkek çocukları üç, beş, ya da yedi yaşını doldurdukları zaman mutlaka çocuklarını sünnet ettirirler. Kırgız Türklerinde çocukları sünnet ettirme kavramına Kırgız Türkçesinde “balanı sünnötkö oturguzuu, balanın kolun adaldao, balanın çoçogun kestirüü, balaga sünnöt toyu casoo” “uul tou casoo” ifadelerini kullanmaktadırlar.

Kırgızlarda sünnet ettirmek geleneği ile ilgili bazı bilgilere bakacak olursak:

Durmuş Arık, Kırgızlarda Kurban Fenomeni adlı çalışmasının içeriğinde sünnet töreniyle ilgili şöyle bilgi vermiştir: Kırgız Türklerinde yapılan sünnet toyunda erkek çocuklar için üç, beş, yedi yada dokuz yaşlarında sünnet töreni yapıldığını ve Kırgızca söyleyişle “sünnötkö oturguzu”, “çoçok kestirüü”, “sünnöt toyu” adlarıyla adlandırdıklarını ve sünnet töreninde de bir hayvan kestiklerine dair bilgi verdiğini görüyoruz (Arık, 2005: 163).

Zekeriya Karadavut'a göre sünnet olan çocuğun kesilen parçası, hamile kalıp çocuk doğurması için çocuğu olmayan kadına yedirildiğini ve Kırgız Türklerinde çok çocuk sahibi olmak mutluluk kaynağı olduğundan dolayı çok çocuklu kadına daha hürmet ve saygı gösterdiklerini, sekizden fazla çocuğu olan annelere “batır ene (kahraman anne) ifadesini kullandıklarını anlatmaktadır (Karadavut, 2006: 8).

Murzahalim Karimov'un “Ata Babalar Taberigi” adlı kitabında “Bala oturguzuu” konusunda şöyle bilgi vermiştir: Kırgızlarda çocuk üç yaşına geldiğinde “kolun adaldap koyobuz (sünnet ettiririz derler)”. Kırgız Türklerinde uygulanan sünnet toyu beşik toyuna benzemektedir. Sünnet toyunun ayrı bir özelliklerinden biri “ceen tabak (yiyen aş)ı” ikram edilmesidir. Eskiden Kırgızlar çocuklarını sünnet ettirirken eli hafif becerikli ustaya bu görevi vermişlerdir. Kırgızlarda sünnet ettirdiklerinde yapılan işlemler: Sünnet ettirilecek çocuğa güzel kıyafetler giydirilir. Annesi tarafından çocuğa yatak hazırlanır ve temiz çarşaf serilir. Sünnet edilirken çocuğun etrafında dayıları bekler. Annesi küçük parmağını temiz suya batırarak dışarıda bekler. İşlem

yapıldıktan sonra ağlayan çocuğun eline dayısı “kaşka cilik” (koyun kemik eti) tutturulur. Ustanın eline hediye olarak para, ekmek, şeker ve gömlek giydirilir. Çocuğun dayıları ayrı odada ağırlanır ve “ceen tabak” (yiyen aşı) ısmarlanır (Karimov, 2011: 178) Ceen tabağın anlamıda şöyledir: büyük bir tabağa pilav etiyle beraber konur ve o tabağı düğüne gelen yiyenleri beraber yerler (Akmataliyev, 2003: 59).

Berdikoco Biynazarov, “Kırgızdın Köröngölü Murastarı” adlı eserinde “sünnötkö oturguzuu” konusunda şu bilgileri değinmiştir: Kırgızlarda erkek çocukların üç yaşından dokuz yaşına kadar yapılması gereken en önemli geleneklerden sayılır. Sünnet ettirmek Kırgızlar İslam dinini kabul etmeden önceki dönemlerde de çocuklarını sünnet ettirmişlerdir. Biynazarov bu çalışmasında “Kırgızlar çocuklarına sünnet yaptırmasından amaç nedir?” sorusunu şu şekilde cevaplamıştır. “Eski dönemlerden bugüne kadar insanlar arasında “bel oorı (bel ağrısı)” çok yaygın olan hastalıklardan biri olmuştur ve bu nedenle kadın ve erkeklerin çocukları olmamasının sebebi de oradan kaynaklandığını göstermektedir düşüncesinde oldukları için erkek çocuklarını sünnet ettirmektedirler. Kırgızlarda sünnet edilmeyen çocukla dalga geçilir ve erkekler arasında söylenilen küçümseyici ifadelerden biri de “bürük” (kapalı) lafını kullanırlar. Kırgızlarda erkek çocuğu sünnet ettirme görevi babaya düşer, eğer baba çocuğunu sünnet ettirmezse o babanın oğlunun üstünde borcu olduğu anlamına gelir (Biynazarov, 2014: 9-8).

“Bürük” kelimesinin kavramı K. Yudahin’in Kırgız Sözlüğünde: “1. hitan ameliyat yapılmamış olan zekar (penis); 2. henüz hitan ameliyat görmemiş çocuk anlamındadır (Yudahin, 2011:156).

Ismayıl Kadırov’a göre Kırgızlarda erkek çocukları sünnet yaptırmak “kolun adalduu (çocuğun elini helal ettirme)” denmektedir. Sünnet esnasında çocuk görmesin, korkmasın diye gözlerini eşarp yardımıyla bağlamışlardır. Çocuğun etrafında da dedeleri beklemektedir (Kadırov, 2014: 94).

Ayturgan Tileşova’nın çalışmasında sünnet ettirmek: Erkek çocuğun erkek cinsel organının ucundaki derinin etrafı kesilmesi olarak tarif edilmiştir. Buna Kırgızlarda “kol adalduu” ya da “çoçok kestirüü” denmektedir. Usta kişiye “coto cilik (koyun etinin bir parçası)” verirler ustayı razı ederler. Çocuğun gözünü bağlayıp sonra kesiş işini yapmaktadırlar. Kesilen yere sürmek için hayvan yünü yakılır ve külü kesik yere serpilir. Bunun nedeni de kan çok akmasın amacıyla yapılmaktadır. O esnada çocuk kendisi ayağa kalkana kadar kaldırılmamalıdır. Bu uygulama Müslümanlığın bir

simgesidir. Günümüzde tıp uzmanları tarafından da tavsiye edilmektedir. Kırgız geleneklerinde çocuğu sünnet ettirmek çocuğun Müslümanlar arasına katılmasıdır. Sünnet yapıldıktan sonra aile kendi durumuna göre köy ahalisi, akrabalar çağırılarak sünnet töreni yapılır (Tileşova, 2016: 41).

Kırgızlarda uygulanan herhangi bir ritüellerinde “kan çıkaruu (kan çıkarmak, adak adamak, adak kesmek)” amacıyla sünnet ettirdikleri gün ailede küçük baş hayvan kesilmesi gerekir. Sünnet ettirme törenine: komşuları, akrabaları, arkadaşları dünürleri davet edilir güzel yemekler yapılır büyükler tarafından da güzel sözler söylenerek dua edilir. Genel olarak Kırgız Türklerinde ailenin maddi durumuna göre sünnet toyu yapıldığı söylenmektedir. Aile çok varlıklı ise sünnet toyunda büyük baş hayvan olarak at kesilir ek olarak da koyun kesilmektedir. Buna Kırgız toylarında “candamay kesüü” derler. Toyda kesilen hayvanın yanında ek olarak hayvan kesme geleneği olduğu için sünnet toyunda da atın yanında koyun kesilmektedir. Eğer ailenin maddi durumu iyi değilse, evde küçük baş hayvan kesilir, komşuları akrabaları dünürleri davet edilir kesilen hayvan etinden güzel yemekler yapılır, gelen misafirler ağırlanır ve misafirler tarafından sünnet ettirilen çocuk için güzel sözlerle dualar edilir. Çünkü Kırgızların geleneğinde dua çok önemli sayılmaktadır.

3.2.9.1. Sünnet Düğününde Yapılan Uygulamalar ve İnançlar

3.2.9.1.1. Misafir Ağır lama (Konok Bölü)

Kırgızlar arasında müşahade edilen bilgilere göre, sünnet düğününden üç gün önce akraba ve yakın arkadaşlar toy yapılacak evetoplanırlar ve düğüne gelecek olan misafirleri ağırlamak için konuşurlar. Geleneğe göre göre kırk eve misafir ağırlamak için kırk tane koyun verilir. Misafirler düğünden bir gün önce ağırlanır.

3.2.9.1.2. Düğün Kurbanı (Sokum Soyu)

Kırgızlar arasında gözlemlenen bilgilere göre, sünnet düğünü yapılacağı günden bir gün önce büyük baş hayvan kesilir (dana, koyun, at) bu kesilecek hayvanlara sokum olarak adlandırmaktadırlar. Kesilen hayvan etleri pişirilir. Etlerini ertesi gün sabah gelen misafirlere aksakallara dağıtılır ağırlanır. Kesilen hayvan etlerinden pilav, çorba yemekleri hazırlanır.

3.2.9.1.3. Kiyafet Giydirme (Sarpay Kiyüü)

Kırgızlar arasında yaşanan bilgilere göre sarpay kelimesi “üst baş kıyafetleri” anlamına gelmektedir. Sünnet düğünü yapıldığı gün oğlanın anne babasına akrabalarına kardeşlerine anneannesi tarafından kıyafetler getirilir ve giydirilir. Bu gelenek, sünnet düğünü hayırlı olsun, iyilik olsun anlamı taşımaktadır. Getirilen bu kıyafetlere de sarpay adı verilir.

3.2.9.1.4. Ata Bindirme (Tayga Mindirüü)

Kırgızlar arasında müşahade edilen bilgilere göre, toyda oğlanın dayısı tay getirir ve tayın güzelce süslenmesi gerekir. Sünnet yapılacak oğlan taya bindirilir ve aksakallar tarafından dua edilir. Tay, dayısının hediyesi olarak o evde kalır. Oğlan bu şekilde sünnet edilir.

3.2.10. Bayramlarda Çocuk

3.2.10.1. Ramazan Bayramında Çocuk

Kırgızlar Sovyetler Birliği döneminde Ruslarla içiçe yaşamalarına rağmen, milli gelenek ve göreneklerini unutmayan, hatta yazılı ve sözlü olarak günümüze kadar devam ettirebilen en eski Türk boylarından biridir. Kırgızlarda çocuk, bir ailenin devamcısı sayıldığı için her Kırgız ailesinde çocuk eğitime konusunda büyüklerin söylediği sözlerden biri şöyle ifade edilmektedir: Ailede babanın oğluna yedi atasının ismini öğretmesi gelenekten sayılmaktadır. Kırgızlarda çocuklar küçük yaştan itibaren hem yedi atasını hem de hangi boydan olduğunu bilmesi önemlidir.

Bazı araştırmacılara göre, İslam dininin Kırgızlar arasında benimsenmeye başlanmasından itibaren, İslami inanç, ibadet ve ahlakla ilgili konular Kırgızdili ve edebiyatına ve bununla beraber sözlü kültürüne farklı şekillerde yansımaktadır. İslam'ın Kırgız kültüründeki en önemli folklorik yansımalarından birinin Ca Ramazan (Ya Ramazan) geleneği sayıldığını ve Ramazan ayında halkın orucunu açtıktan sonra her bir eve gidip söyledikleri maniye Kırgızların Ca Ramazan adıyla ifade ettiklerini anlatmaktadır (Kutlu, 2007: 10). Kırgızistanda Ca Ramazanın sadece çocuklar değil büyükler tarafından da söylendiğini görülmektedir. Ama çoğunlukla çocuklar tarafından eğlence için yiyecek toplama amacıyla güttüğü görülmektedir.

Kubat İbragimov Eldik Oozeki ıgarmaılık adlı çalışmasında, Ca Ramazanla ilgili genel olarak şu bilgileri göstermiştir: CaRamazan Kırgızların yaşamındaki dini bayramalardan biridir. Ca Ramazan türküsünü, Kırgız Türklerinde on iki ayda bir gelen ve bir kere okunan önemli Ramazan bayramının kutsal şiirlerinden biri olarak görürler. Kırgızlarda Ca Ramazanın söylendiği evde iyilik ve bereket getireceğine inanmaktadırlar. Ca Ramazan şiiri on iki ve on üç heceden oluşmaktadır. Örneğin: “Ca Ramazan aytıp keldim eřięiņe, Ak kokordoy bala bersin beřięiņe (Ya Ramazan okumaya geldim kapınıza, Aslanlar gibi ocuk versin beşiğinize)” gibi iyi sözlerden oluşan cmlerle ifade edilmektedir. Ca Ramazan türküsü selamlaşmayla başlanır (İbragimov, 2014: 84).

Doğan Kaya “Kırgızlarda Ca Ramazan” adlı makalesinde Ca Ramazanın dolaşma geleneği olduğunu ve bugün bütün Kırgızistan’da yaşatıldığını, “Ca Ramazan” Türkiye Türkçesinde “Ya Ramazan”dan başka bir şeyi ifade etmediğini, Kırgızlar kelime başında “y” kullanmadıklarını ve bunu “c” sesi ile karşıladıklarını açıklamıştır. Bu geleneğin isimlendirilmesinin sebebi ise kapılarda söylenen manzum sözlerin “Essalemu Aleykum Ca Ramazan” şeklinde başlatılmasından bahsetmektedir. Ca Ramazanın sekiz ve on iki yaşları arasındaki ya da en az iki kişilik ocuk grupları arasında söylendiğini ama genellikle kalabalık grupla dolaştıklarını açıklamaktadır. “Bu gelenek resmen Anadolu’daki “saya gezme” geleneğine benzemektedir. Türk soylarının yaşadığı farklı coğrafyalarda da yaygın olarak yaşatılmaktadır. Kırgızistan’da Ramazan ayında çocuklar kapı kapı dolaşıp manzum sözler syleyer. Bunlara ev sahibi tarafından para veya meyve, şeker, kuru yemiş nesnelere verilir. Onlar da bu hediyeleri Ca Ramazanı duasıyla cevaplarlar. Ev sahibi duayı sonuna kadar dinler ve çocukların ceplerini doldurmadan göndermez, çocuklarda sevinçle diğer kapıya gidip Ca Ramazan şarkısını devam ettirir (Kaya, 2004: 484).

Ca Ramazan sadece Ramazan bayramında söylenmektedir. Kırgızlar arasında önemli bir gelenek olduğu için halkın kendilerine göre kuralları vardır.

- a) Ca Ramazan söyleyen insan eğer reşit çağda ise oruç tutmalıdır.
- b) Ca Ramazan sevap için söylenmeli, başka herhangi bir menfaat gdlmemelidir.
- c) Ca Ramazan söyleyenler, ev sahibi ne veriyorsa onu/onları almalı daha çok ve iyi şeyler verilmesi için ısrarcı olmamalıdır. Topladıkları yiyecek ve hediyeleri kendi aralarında adilce paylaştıkları gibi yoksullara, fakirlere, yetimlere de verip onlardan dua almalıdır.

ç) Bir eve iki defa Ca Ramazan söylenmez. Dolayısıyla eskiden olduğu gibi kendi köyünde değil de mümkün olduğu kadar komşu köylerde söylemeye çalışmalıdır (Polat, 2005: 34).

Kemal Polat'ın "Kırgızlarda Ramazan ve Bayram Etkinlikleri" adlı çalışmasında Kırgızların İslam'ı kabul etmelerinin uzun yıllar aldığından bahsetmektedir: Kırgızlar diğer Türk topluluklarına göre daha geç Müslüman olmuşlardır. Bunda Kırgızların göçebe bir toplum olmaları, dağlık bölgelerde yaşamalarının etkisi büyüktür. Bütün bunlara rağmen günümüzde Kırgızların tamamı Müslüman'dır. Kırgızlar oruç ibadetini ve Ramazan bayramını çok değerli saymaktadır (Polat, 2005: 26).

Kemal Polat'a göre Ca Ramazan yukarıda bahsettiğimiz gibi Kırgızlar arasında İslam dini yayılmaya başladıktan sonra orta çıkan folklorik bir türdür: Ramazan ayında her ailedeki oruç tutan insanlar oruçlarını açtıktan sonra her evin kapısına giderek söylenen bu şiir ve şarkıya "Ca Ramazan" adı verilmiştir. Eskiden Ca Ramazan sadece çocuklar tarafından değil büyükler ve akınlar, kabiliyetli gençler tarafından da söylenmiştir. Ca Ramazan söylenirken şiirlerin başına din ile ilgili sözler ve sonuna da dua eklerler. Ca Ramazan söyleyenleri ev sahibi kuru göndermemek için, un, ekmek, şeker, para vb. şeyler vermektedir. Ca Ramazan söyleyenler çoğunlukla evin büyüğünü ya da küçüğünü överek şarkı söylemeyi uzatırlar. Örneğin:

Assalom aleykum caramazan	Esselam'ün aleyküm, Ca Ramazan,
On eki ayda bir kelgen oroza can	On iki ayda bir gelen Ramazancan
Orozoñuz kabıl bolsun bayekecan	Orucunuz kabul olsun Ağabeycan.
Bul oroza canı bar kaydan kelgen	Bu Ramazan canı var nerden gelmiş
Makka menen Madina caydan kelgen	Mekke ile Medine'de gelmiş (Polat, 2005: 35).

3.2.10.1.1. Ya Ramazan (Şiiri)

Assaloom aleykum, Caramazan!	Selamünaleyküm, Ya Ramazan!
On ekiayda bir kelçü, Orozo can!	On iki ayda bir gelen, Ramazan can!
Uktap atkan baldarga umay salam!	Uykudaki çocuklara Umay anadan selam!
Kulak kakkan candarga dubay salam!	Bizi dinleyen canlara selamlar var!
Caramazan ayta keldik-eşiğñizge,	Ya Ramazan okumaya geldik-kapınıza,
Kudayım uul bersin beşiğñizge.	Allah oğul versin beşiğñiz (İbragimov, 2014:84).

Selmlaşmadan geçtikten sonra Ca Ramazan okuyan kendi isteklerine geçer:
Adır adır toolordon, Yüksek yüksek tepeliklerden,
Aygır minip biz keldik. Aygır atla biz geldik.
Aygır oozun tarta albay, Aygır ağzını tutamadan,
Uşul üygö tuş keldik. Bu eve ras geldik.
Büdur büdur toolordon, küçük-küçük dağlardan,
Buka minip biz keldik, Öküze binerek biz geldik,
Buka murdun tartalbay, Öküzün burnunu çeviremeden,
Uşul üygö tuş keldik. Bu eve ras geldik.
Uşul üydün üzügü, Bu evin yüzüğü,
Ak koçkordun çuudası, Beyaz koyunun tüyü,
Uşul üydö ceñeyim, Bu evde yengecim,
Azırak uktap tındaçı! Biraz dinle sonra uyu!
Uşul üydün üzügü, Bu evin yüzüğü,
Kök koçkordun çuudası, Mavi koyunun çuudası,
Uşul üydö ceñeyim, Bu evde yengecim
Köp uktabay tındaçı Çok uyumadan dinle
(Kutlu, 2007: 25).

3.2.10.2. Mevsimlere Göre Çocuk Bayramları

3.2.10.2.1. Sonbahar Bayramında Çocuk (Küz Mayramında Baldar)

Kırgızlarda bu mevsime zenginlik ve mutluluk getirdiği için ve ağaçların yaprakları sarı renkte olduğu için “Altın küz maryamı” (Sonbahar altın bayramı) hasat zamanı diyerek, anaokullarında, liselerde, üniversite ve iş yerlerinde, şehirlerde ve hatta köy ahalilerinde de yıllık hasat festivali kutlamaktadırlar. Bu festivalde mevsime ait olan meyve ve sebzeler sergiye çıkartılmaktadır. Çoğunlukla festivalde yapılan etkinliklerde ise okul çocukları tarafından sonbahar mevsimiyle ilgili şiirler, türküler hikaye ve masallar, atasözleri-deyimler ezbere okunmaktadır (Akmatov, Bagdasaryan, 2015: 5).

Küz keldi külüp üyümö,
Körüştüm kolun bek kısıp anın.
Toltura berdi künügö,
Törümö menin tokçulukdanın.

Kürdöldü küzgö baa cetpeyt:
Köp işke coomart, cemişke coomart.
Keremet sırn baarı esteyt,
Kelbeyt al saga bergenin doolap.

Küz keldi koñul araşan,
Köp cürdük bakta çaştıktı ırdap.
Küzgö kelip karasam,
Ketiptir çaçtı agartıp sırdap

Sonbahar geldi neşe ile evime,
Elini sıkı tutarak selamlaştım onunla.
Bolluğu getirdi her gün evime,
Evimin yukarı köşesini döndürdü tokluk köşesine.

Zengin sonbahara denk gelen yoktur:
Çok işlerde cesur, yemişlerde cesurdur.
Harika mevsimi herkes hatırlar,
Gelmez hiçbir zaman borcunu isteyip.

Sonbahar geldi gönlümüz neşede,
Çok gezdik biz gençliği hatırlap.
Sonbaharda bir baktım,
Saçlarım ağarmış gençliğim kaçmış
(Bayzakov, 1976:156)

3.2.10.2.2. Yeni Yıl Bayramında Çocuk (Cañı Cıl Mayramında Baldar)

Kırgızlar yeni yıl bayramını son zamanlarda Rumi Takvime göre kutlamaktadır. Yeni yıl bayramında okullarda, büyük iş yerlerinde etkinlikler düzenlenmektedir ve anaokullarında çocuklar tarafından şiirler okunmaktadır, çocuklara hediyeler dağıtılmaktadır.

Bu bayramda herkes kendi ailesinin yıl başı bayramını kutlamaktadırlar. Bu bayramı kutlamak için söylenen ifadeler şunlardır: “Mayramıñar kuttu bolsun. cevabı: Özüñüzdün mayramıñız menen. Birge bolsun. (Bayramınız kutlu olsun. Cevabı: Sizin de bayramınız kutlu olsun. Beraber olsun)”.

3.2.10.2.3. Nevruz Bayramında Çocuk (Nooruz Mayramında Baldar)

A.A. Divaev “Tarih ve Etnoğrafya Açısından Nevruz” adlı çalışmasında Rus tarihçilerinin araştırmalarına dayanarak şöyle açıklamalar yapmıştır: “Nevruz kelimesi İslamla ilgili değildir. Nauruz kelimesi iki bölümden oluşmaktadır ve ayrı ayrı anlamları vardır: “nov”-yeni, “raz”-gün: doğrudan anlamı “yenigün”. Efsanelere göre, bu bayram ilk önce İran hükümdarı Cemşit tarafından ilkbahar gecegündüz

eşitiğinde kutlanılmıştır. El-Biruni'nin açıklamalarına göre Hz. Muhammed nevruzu beğenmiş ve Arap Halifeleri onu kendi sahip oldukları topraklara da yaymışlardır. Nevruz dünyadaki en eski bayramlardan birisidir. Bazı değerlendirmelere göre kendisi 5000 yıldan daha fazla bir zamandan beri vardır. Bu iddia şu şekilde kanıtlanmaktadır: kelimedeki “nay” yeni anlamındaki sözcük, bugünlere kadar adapte olmuş ve değişikliğe uğramış şekli sadece kullanımlarında ve Türkmen kökenli dillerde değil, tüm Avrupa milletlerinin dilinde de kullanılmaktadır. Mesela Rusca'da “novi”, Almanca'da “noye”, Latince'de “neo”, Yunanca'da “neos” ve diğer dillerde başka şekilde “nevruz” kelimesinin kökenleri Hint-Avrupa dillerinde de bulunmaktadır (Divaev, 1995: 7).

Bahsedilen bu bilgideki nevruz kelimesini açıklayacak olursak Kırgız Türklerinde “nooruz, ulustun uluu күнү”, Özbek Türklerinde “navroz, navrozu o'lam”, Kazak Türklerinde “nauruz” olarak adlandırmaktadırlar. Tüm bu deliller “Nevruz'un” daha ilkel putperest kültürlerinden gelmekte olduğu varsayımlarını kanıtlıyor. Bu kültür insanlığın başlangıç tarihlerinde zaman zaman tüm milletler için ortaktır. Bu kültürün temellerinde aynı kozmopolit zaman ve mevsim değişimi (ilkbahar ve sonbahar, gece-gündüz eşitliği, yaz ve kış mevsimlerinde güneşin açısı gibi) görüşleri yatmaktadır ve dünyadaki kıtalarda bu şekilde dağılıp bilinmektedir” (Divaev, 1995: 8).

Nevruz-Orta Asya ve Orta Doğu halklarında bahar, yeni bir gün olarak 21 Mart günü kutlanmaktadır. 21 Mart günü, gece ve gündüz fenomen hareketli ileri gelir. Bu güncellenen gün saatleri bu dönemin doğasıdır. Kırgızlarda Nevruz kutsal bayramlardan biri olarak sayılmaktadır ve bu bayramı müslümanların yeni yıl bayramı olarak karşılamaktadırlar. Yeni yılda hayat başladı Nevruz yeni bir gün- büyük bir bayram diyerek evlerin etraflarına temizlik yapılır ve ardıç ağacını kor ateşin üzerine atarlar ve yakılan ağacın dumanıyla evdeki kötü ruhları kovmak için büyük anneler tarafından “Alas alas! Ar baleeden kalas! Eski cıl ketti, cañı cıl keldi. Cer carılıp çöp çık, celin ayrılıp süt çık! (Alas alas! Her beladan koru! Eski yıl bitti, yeni yıl başladı. Yer yarılarak yeşil ot gelsin, inek memesinden süt gelsin)” şeklinde dua sözleri okunmaktadır (Kasey, Şambetova, 2015: 74).

Kırgız Türkleri nevruz bayramından hemen sonra ilkbahar ve sonbahar aylarında göç etmektedirler. İlkbaharın gelmesiyle, karların eridiği ve toprakların yeşil otlarla kaplandığı zaman, Kırgızlar göç için hazırlanmaya başlıyorlar. Akşamları obaya çadırın başında yanan ateşin etrafına toplanıyor ve kendinin ve hayvanlarının, nereye

gideceklerini kararlaştırıyorlar. Bu ocağın başında, yeşil bozkırların içinde yaşamak hayali ile soğuk ve açlık zamanının onlara verdiği zararları unutarak sohbet etmeye ve eğlenmeye başlıyorlar. Kırgızlar göç için hazırlık yaparlar. Bu "mutlu gün" (baktıluu kün), ihtiyar heyetinin kararına göre obanın tüm çadırları (bir oba birkaç çadırdan oluşur) develerin üzerine hızlı bir şekilde yüklerler. Küçük çocuklar ise "kebeceye" kutuya oturturlar, devenin yan kısmına bağlarlar ve hep beraber yola çıkarlar. Kuzuların melemesi, atların kişnemesi, çobanların sesleri tüm bunlar birbirine karışır ve bozkır derin kış uykusundan sonra yeniden hayat başlar. Hayvan sürüleri önden gider. Erkekler ve kadınlar sürüyü atların üzerinde takip ederler. Genç kız ve genç erkekler ise, en şık takımlarını giyip bozkırı atlarıyla boydan boya gezerler (Divaev, 1995: 30). Kırgızlar böylece günümüzde de göç zamanını devam ettirmektedirler.

Kırgızlar bu bayramda ilk bahar mevsiminde geleneksel ev yemeklerini hazırlayarak okul ve işyerlerinde büyük törenler düzenlemektedirler. Törende ulusal kıyafetler giyilir, sofralar açılır ve geleneksel oyunlar oynanır. Çocuklar tarafından ise şiirler, türküler, maniler, çocuk oyunları oynanır. Sofra başında büyükler tarafından dualar okunarak nevruz bayramını karşılamaktadırlar. Günümüzde de bu bayram devam etmektedir. Örneğin: Yeni Yılı Anlamak Nevruz Duası (Cıl Acıratuu Nooruz Batası)

Alas, alas, alas,	Alas, alas, alas
Ar baladan kalas.	Her kötülüklerden uzak.
Nooruzdun uşul künündö,	Nevruzun güzel gününde,
Arça tütöp ar üydö,	Ardıçlar tütsülensin her evde
Şattı külkü cañırap,	Mutluluklar havada uçsun
Şañ cañırsın köktömdö.	Neşemiz bol olsun ilk baharda.
Urmatına nooruzdun,	Hürmetine Nevruz'un..
Seziminen koy soyduk	İsteğimizle koyun kestik,
Dastarkongo nan koyduk,	Soframıza ekmek koyduk,
Kaymak menen may koyduk,	Kaymak ile tereyağı koyduk,
Kızıl salgan çay koyduk.	Kırmızı renkli çay koyduk.
Ar türdü güldön çoğultkan,	Çeşit çeşit çiçeklerden toplayayn,
Aarı cıygan bal koyduk.	Arıların ürettiği bal koyduk.
Malbaşız köböyüp,	Hayvanlarımız çoğalıp,
Too, talaaga şañ tolsun,	Dağ, tarlada bereket mutluluk dolsun.
Ak tilekter aytilıp,	İyi dilekler söylenip,

Arzançılık mol bolsun.
Tınçtıka çaşap elibiz,
Baylıkka tolsun ceribiz.
Intımak ornop ar üygö,
Ak tañday bolsun beylibiz.
Teñirge toobo deyli biz,
Aman bolsun dilibiz.
Oomiyin!
Alas, alas, alas,
Ar baladan kalas.
Cañı cılım calgap,
Cakşılıkka canaş.
Eski cıl ketti,
Cañı cıl cetti.
Aydan aman,
Cıldan esen bololu.
Cer carılıp kök çıksın,
Celin carıp süt çıksın.
Egin-tegin bul cılı,
Eski cıldan köp çıksın.

Yurudmuzda ucuzluk olsun.
Sağ salim geçinsin halkımız,
Zenginliğe dolsun yerimiz.
Merhamet olsun her evde,
Her insanın huyu düzelsin.
Tanrıya tövbe diyelim biz,
Sağ salim olsun kalbimiz.
Amin!
Alas, alas, alas,
Her kötülükleden koru.
Yeni yılım uzaklaşıp,
İyiliğe yanaş.
Eski yıl gitti,
Yeni yıl ulaştı.
Aylarda sağlam,
Yıllarda iyi olalılm.
Yerler çatlayıp yeşillensin,
İneklerin memelerinden süt çıksın.
Tarladaki ekinlerimiz, bu sene,
Eski yıldan bol olsun.

3.2.10.2.4. Nevruzda Yapılan Geleneksel Yemek Duası

Bakıttuu baş bersin,
Uzun ömür çaş bersin.
Ulustun uluu күнүндө,
Uuluñ konsun uyaga,
Kızıñ konsun kıyaga,
Döölötüñü aşırsın,
Duşmanıñ-hınıp basınsın,
Cöölögön beli basılsın.
Menin bergen bul batam,
Uluu күngö saktap cürgün sur batam.

Mutlu bir baş versin,
Uzun ömür yaş versin.
Tanrının kutlu gününde,
Oğlun konsun yuvasına,
Kızın konsun yerine.
Zenginliğini çoğaltısın,
Duşamanların yorulsun,
Yav gelse gücü kaçınsın.
Benim yaptığım bu duam,
Gelecek seneye sakla, duamı da unutma.

Oomiyin!

Amin! ([htt.www.bizdin.kg](http://www.bizdin.kg) 23.09.2018).

3.3. Kırgız Folklorunda Çocuk Oyunları

Çocukların yaşadığı her yerde oyun vardır ve çocuk dünyanın neresinde olursa olsun onları yetişkinlerden farklı olduklarını fiziksel yapısından ve zihinsel düşüncelerinden ayırt edilir. Çünkü çocukların kendilerine ait bakış açıları büyüklere göre farklıdır ve çocuklar kendi hayalleriyle, kendilerine mahsus olan fikirleriyle önündeki olayları değerlendirebilirler. Bu bağlamda şunu açık söylemek gerekirse çocukların en temel ihtiyaçlarından biri oyundur. Çocuk oyunları insan geçmişini kanıtlayan ürünlerden sayılır ve bu bölümde Kırgız çocuk folklorunun bünyesinde önemli bir ağırlık taşıyan geleneksel çocuk oyunlarını anlatılacaktır. Kırgız Türklerinde oynanan çocuk oyunlarının çoğu o toplumun ve o dönemin kendisine ait olan gelenek ve göreneklerini yansıtmaktadır. Kırgızlarda çocuk oyunları oyun esnasında yapılan hareketlerden ibaret değildir. Örneğin oyun esnasında çocukların çeşitli ritimlerde ezbere söylenen pek çok çocuk oyun türküleri ve manileri, atışmaları, tekerlemeleri, bilmeceleri vardır. Bu esnada Kırgızlar çocuklarının türkü ve şiir eşliğinde oyun oynadıkları zaman onların ruhsal, manevi ve bilinçsel gelişimini, gelenek göreneklerinin devamcısı olduklarını ve çocuklarının olgunlaştıklarını hissettikleri için çocuk oyunları onların geleneksel unutulmaz yaşamı olarak değerlendirilmektedir.

Oyunla ilgili tanımlara bakacak olursak Kırgız Türkçesinde kullanılan “oyun” kavramı, K. Yudahin’in Kırgız Sözlüğü kitabında “oyun, eğlence, şaka” kelimeleriyle ifade edilmiştir (Yudahin, 2011:604). Sözlükte ifade edilen kelimeleri kanıtlayacak olursak, günümüzde Kırgız Türklerinde oyun kelimesi “oynoo” (oynamak), eğlenmek (oyun zook), şaka yapmak (tamaşaloo) kelimeleriyle ifade edildiği görülmektedir. Kırgız Türkçesinde “oyun, tamaşa zook kelimeleriyle açıklayarak şu örnekleri verebiliriz: “Baldar top oynop catışat (çocuklar top oynuyorlar), “Köçödö erkekter tamaşalaşıp oturuşat (sokakta erkekler şakalaşıyorlar), “Mektepte okuuçular arasında oyun zook ötkörülöt” (okulda öğrenciler arasında eğlence düzenlenecek), “Uul toydo uluttuk oyundar oynolot” (sünnet düğününde geleneksel oyunlar oynanacak) v.s. cümleler arasında kullanırlar.

Bazı Kırgız araştırmacılarına göre çocuk oyunları insan hayatında büyük rol oynadığını ve o insanın geçmişi çocuk oyunları ile ilgili bir bağlantılı yaşam süreci

geçirmemesi mümkün olmadığını hemen-hemen o dönemden kaynaklandığını açıklamışlardır (Kasimov, Kamalidin, 2010: 26).

Kambaralı Babulov'un çalışmasında Kırgızların evlenme töreninde uygulanan geleneksel oyunların çoğu yavaş-yavaş unutulmaya başladığı hakkında şu bilgileri vermiştir: "Eskiden Kırgız düğünlerinde genç kızlar ve erkek çocukları düğüne ayrı davet edilirdi ve onların geleneksel oyunlar oynamaları için salıncak kurulurdu, erkekler ve kızlar olarak iki gruba ayrılırdı ve onlar oyun oynarlarken oyun kurallarına uyum sağlardı. Onların oynadığı oyunun adı "cooluk salmay" (yağlık bırakmak), "selkinçek" (salıncak) v.s. geleneksel oyunlar çok eğlenceli geçirdi" (Babulov, 1982: 52).

3.3.1. Kırgız Çocuk Oyunlarının Tasnifi

Genel olarak çocuk oyunlarının çoğu Kırgız Türklerinde geçmişini ve büyüklerin eski mesleklerini canlandıran bir yapıya sahiptir. Örneğin: Kırgız Türklerinde sözlü kültüründe geleneksel oyunların isimlendirilmesi Kırgız Milli Oyunları adlı kitabında şu şekilde tasnif edilmiştir:

1. Cürüp oynoluuçu oyundar (Yürüyerek oynanan oyunlar)
2. Sekirip cürüp oynoluuçu oyundar (Zıplayarak oynanan oyunlar)
3. Aspaptardı atıp, taştap, ırgıtıp cana çertip oynoluuçu oyundar (Kuralları atarak, bırakarak ve parmaklarla hareket ettirerek oynanan oyunlar)
4. Kar üstündö cana muzda cılgayak teep cürüp oynoluuçu oyundar (Kış mevsiminde karın üzerinde ve buzda kaya sürme oyunu)
5. Boortoktop cılıp, carmaşıp çıgıp oynoluuçu oyundar (Emekleyerek harekete geçilen ve tırmanarak oynanan oyunlar)
6. Teñ salmaktı saktap oynoluuçu oyundar (Ağır vezinde hareket ederek oynanan oyunlar)
7. Urup cana teep oynoluuçu oyundar (Dövuşerek ve tekme atarak oynanan oyunlar)
8. Oorduktardı kötörüp cana anı bir cerden ikinci cerge alıp barıp oynoluuçu oyundar (Ağır yükleri taşıyarak ve bir yerden ikinci yere taşıyarak oynanan oyunlar)
9. Cekeme-ceke çıgıp oynoluuçu oyundar (Sadece tek iki kişiyle oynanan oyunlar)

10. Süzüp cana suu içinde oynoluuçu oyundar (Suda yüzerek oynanan oyunlar)
11. At üstündö baratıp oynoluuçu oyundar (Atın üstünde giderken oynanan oyunlar)
12. Calpı köngüüçü cana başka oyundar (Genel olarak ödev türünde oynanan oyunlar)
13. Erikkendi cazuuçu oyundar (Canı sıkıldığında rahatlamak için oynanan oyunlar)
14. Añ uuloonu tuuragan oyundar (Av avlamayı taklidini yaparak oynanan oyunlar)
15. Söz menen oyno oyundar (Kelime oyunu)
16. Emgek üstündö cana ırım-cırım oyundarı (Emek oyunları ve ırım-cırım oyunları)
17. Önörgö baylanışkan oyundar (Hünere bağlı oyunlar)
18. Deneni çıñaltuuçu oyundar (sporla alakalı oyunlar) ([htt.www.bizdin.kg](http://www.bizdin.kg) 23.09.2018).

Diğer bilgilere baktığımızda, Aymira Marat Kızı “Kırgız Ulusal Oyunları” adlı çalışmasında, Kırgız oyunları o toplumun kültürünü yaşattığını ve geleneksel yaşam tarzının bir yansıması olduğunu ya da çeşitli şekillerde bireyi yetiştirme gibi amaçlarla ortaya çıkmış olan ulusal oyunları değerlendirdiğini açıklamıştır. Örnek olarak: “korgol (keçi dışkısı), “Toguz Korgol” oyunu, Eski zamanlarda köylere saldıran kurtları kovalamak amacıyla ava çıkan Kırgız erkekleri tarafından yapıldığını ve aradan zaman geçtikçe bu avı sembolik olarak sürdürüldüğünü ya da günümüzde oynanan “kökbörü” oyunun genç çocukları ata binmeyi ve ok-yay kullanmayı öğretmek amacıyla gösterilen “kunan çabış”, “cambı atuu” gibi isimlerle adlandırdıklarını anlatmaktadır. Bu çalışmada Kırgız edebiyatçılarının belirli eserlerinden yola çıkarak şöyle tasnif ettiğini görebiliyoruz:

- a. Çocuk oyunları (5-15 yaş arası).
- b. Kız Oyunları (15yaş üzeri).
- c. Erkek Oyunları (15 yaş üzeri).
- d. Kız-Erkek Karışık oyunları (15 yaş üzeri).
- e. Zekâ Oyunları olarak tasnif edilen bu çalışmada dolayısıyla çocukların yaş ortalamaları ve oyuncu sayılarına göre ayırt etmiştir (Marat Kızı, 2010: 1).

Kırgız edebiyat ansiklopedisinde çocuk folklorunun yapısıyla ilgili şöyle bilgi vermiştir: Kırgız halk edebiyatında çocuk folklorunun sözlü anlatılarının yeri ayrıdır. Çünkü çocuk folklorunda genellikle genetik bakımından ilerlemesi ve kendine has karakteristik özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Genel olarak Kırgız çocuk folklorunda şiirsel kompozisyon, şiir ve çocuk folklor çalışmalarının türü, çocuk gelişimi koşullarını inceleme amacıyla sınıflandırmalar yapılmıştır. Ama bu tür incelemeler üzerinde sınıflandırma yapmak çok karmaşık bir konu olmasına rağmen M. Tülögabilov, M. Sulaymanov, G. Orozova, A. Sattarova gibi Kırgız araştırmacılarını tarafından şöyle inceleme yapıldığını görebiliyoruz:

Yukarıda bahsettiğimiz bu üç grubun ilk başlığı olarak çocuk oyunları oluşturmaktadır ve çocuk şiirleri yaş grubu ve anlam bakımına göre de üç gruba ayrılmaktadır.

- 1) Caş baldarga arnalgan poetikalık ıgarmalar (Küçük yaştaki çocuklara ait söylenilen şiirler).
  - a. Nariste böböktörgö arnalgan ırlar (Küçük yaştaki çocuklar için yazılmış şiirler):
    1. Alkoo, alkış, bata oyun ırları (Cañı törölgön naristege bağıştalğan) (Övme, alkış, dua, oyun şiirleri, bebeklere ait şiirler)
    2. Beşik ırı (Beşik şiiri)
    3. Erkeletüü, Soorotuu, Oyun ırları (Övmek, Avutmak Oyun şiirleri)
    4. Baldardın caman coruktarın coyu maksatında ayılğan çımçıkeyler (Çocukların kötü alışkınlıklarını yok etmek için söylenen maniler)
  - b. Testier baldardın ırları (Ergen çocukların şiirleri)
    1. Akıyneke ayıtışuu (Çocuklar arasında atışma oyunu)
    2. Canıbarlarga, caratılış kubuluştarina, cıl mezgilderine karata ıgarılğan ırlar (Hayvanlara, tabiat hadiselerine ve takvime bağılı söylenen şiirler)
    3. Uлуу Ata Mekendik soğuş mezgilindegi baldar ırları (İkinci Dünya Savaşı döneminde söylenen çocuk şiirleri)
    4. Boz baldardın aşıkıtk ırları (Genç yaştaki çocukların aşk şiirleri).
2. oñdor tarabınan caralıp, baldardın ıgarmasına aylangan ıgarmalar (Büyükler tarafından oluşturulan ve sonradan çocukların eserlerine dönüşen yapıtlar).
  - a. Comoktor (Masallar).
  - b. Epikalık ıgarmalar (Epik eserler).

c. Kalptar (Yalanlar).

d. Makal-Lakaptar (Atasözleri ve deyimler).

3. Baldar oyundarı (Çocuk oyunları).

Bu grupta yer alan çocuk oyunları iki gruptan oluşmaktadır. Gülbara Orozova, “El Adabiyatı” (Halk Edebiyatı) adlı kitap serisinin “Baldar Folkloru” (Çocuk Folkloru) adlı çalışmasında Kırgız çocuk oyunlarının ürünlerini şu şekilde iki gruba ayırmıştır:

a. Söz menen koştoluuçu oyundar (Söz eşliğinde oynanan oyunlar)

1. Tabışmaktar (Bilmeceler).

2. Cañılmaçtar (Tekerlemeler).

3. Oyun ırları (Oyun şiirleri).

b. Kıymıl menen koştolup oynluuçu oyundar (Spor eşliğinde oynanan oyunlar)

1. Baldardın dene tarbiyasın çıñdooçu oyundar kiret (Çocukları spora hazırlamak amacıyla uygulanan oyunlar).

Bu sınıflandırma doğrultusunda Kırgız çocuk folklor hazinesine ait eserleriyle çocuk oyunlarının bağlantılı olduğu, bu oyunların tarihi gelişimsüreçleri ile gelenekler yakından ve kültürel-uygulamabazından incelendiğinde malzemenin birbiriyle ilişkili olduğuanlaşılmaktadır (Asanov, Akmataliyev, 2004: 54).

Gülbanu Duman, Kırgız Çocuk Edebiyatı adlı kitabında, Kırgız sözlü edebiyatına bağlı olarak gelişen çocuk edebiyatının ve Kırgız halk edebiyatının Sovyetler Birliği’nden önce de mevcut olduğunu açıklamış; “Kırgız Baldar Adabiyatı” ve “Kırgız Baldar Adabiyatının Tarihi” adlı araştırma kitaplarında Tülögabilov’un sınıflandırılmasından yola çıkarak, çocuk folklor ürünlerini “ır, comok ve camak” olmak üzere üç gruba ayırmış ve onlar hakkında şu bilgileri vermiştir:

Türkü (Ir):

Beşik Türküleri (Beşik Irları)

Dünyayı Tanıtıcı Türküler (Düynö Taanu Cönündögü Irlar)

Tasasızlık Türküleri (Beymaral Maanaydagı Irlar)

Emek/İş Türküleri (Emgek Irları)

Nasihah Türküleri (Nasihah Irları)

Hayat Türküleri (Tiriçilik Irları)

Tarihi Türküler (Tarih Irları)

Küçük Türler (Camak/Kence Canr)

Tekerleme (Cañılmaç)

Bilmece (Tabışmak)

Abartma/Yalan (Apırtma/Kalp)

Atasözü (Makal)

Deyim (Lakap) (Duman, 2016:5).

Comok (Destan/Halk Nesri)

Efsane (Ulamış)

Biografi/Yaşanmış Hikayeler (Bolumuş)

Hikmetli Hikayeler/Fabl (Tamsil)

Masal (Cöö Comok)

Destan (Dastan/Epos)

Tülögabilov bu sınıflandırmasında her başlığın alt başlıklarını da göstermiştir (Duman, 2016:6).

Beşik ırları

- a) Aldey (Ninni)
- b) Salbilek (Bebeği beşiğe yatırırken söylenen ninni)
- c) Tay böbök (Çocuklara söylenen mani)

Dünyayı Tanıtıcı Türküler

- a) Bitkiler hakkında (Ösümdüktör cönündö)
- b) Mahlukatlar hakkında (Makuluktar cönündö)
- c) Hayvanlar hakkında (Aybanattar cönündö)
- d) Mevsim-Zaman hakkında (Mezgil-maal)
- e) Örf ve Adetler (Cörölgö)

Tasasızlık Türkülerini (Beymaral maanaydağı ırlar)

- a) Terebel
- b) Sayakattama (Gezi üzerinde)
- c) Oyun
- d) Eliktöö (Atışmalar)

Masalları (Cöö comok)

- a) Keramet konulu (Keremettüü)
- b) Hayvan konulu (Aybanattar cönündö)
- c) Yaşam konulu (Tiriçilik cönündö)

Destanları (dastan/epos)

- a) Büyük (Uluu/epopeya)
- b) Küçük (kence)

Küçük Destanları (Kence Dastan)

- a) Kahramanlık (Baatırdık)
- b) Yaşam (Turmuştuk)
- c) Tarihi (Tarihiy) diyerek alt başlıklarını tamamlamıştır (Duman, 2016: 7).

Bu sınıflandırmada Tasasızlık (Beymaral maanaydağı ırlar) başlığı altındaki sınıflandırmasını şu şekilde açıklamıştır:

- a. Terebet:** Çocukların çevreyle bağlılığını ve nasıl münasebette olduğunu anlatır.
- b. Sayakattama:** Çocukların hayalinde alemi dünyayı tanıma isteği doğrultusunda ortaya çıkan bir hayal ürünü şiirlerdir. Mesela çocukların geceleri yıldızlara bakarak söylediği “Ürkör-ürkör Top Cıldız şiiri bu konuya aittir.
- c. Oyun:** Küçük yaşdaki çocukların oynadığı oyunlar esnasında söyledikleri türkülerin hepsi bu başlık içine girmektedir.
- d. Eliktöö:** Alay, şaka kızdırma maksadıyla söylenen ağız dalaşı atışma şiirleridir. Mesela Kırgız folklorunda yer alan kordoo ırı (hiciv/taşlamaşiiri), akiynek ırı (atışmalı şiir) gibi adlar da verilmektedir (Duman, 2016: 7).

Gülbara Orozova “el adabiyatı” (halk edebiyatı) adlı kitap serisinin içeriğinde yer alan “baldar folkloru” (çocuk folkloru) adlı çalışmasının giriş kısmında şöyle açıklama yapmıştır:

Çocuk folkloru Kırgızlarda genetik ilerleme, zaman ve mekanların karakteristik özelliklerini taşımaktadır. Öyle olsa bile bazı bilim adamları tarafından çocuk folkloru çalışmaları daha derin ve belirli bir tarz şeklinde sınıflandırılarak ve sırf sözel yaratıcılığı öğrencilere derslik kitapları yardımıyla öğretilmektedir. Kırgız halk edebiyatı halk arasında genetik çalışma, anlayış için önemli kaynaklardan biridir. Örneğin: Dünyada insanlar, coğrafi, yaşam tarzı, kültür ve gelenekleri dünya

deneyimi, milli gelenek ve kimliğini yansıtan oluşumlarda her folklor ne olursa olsun ayrı felsefi sonuca dayanmaktadır. Kırgız çocuk folklor araştırmaları sözlü literatüre göre, XX. Yüzyıldan buyana kadar yapılmaktadır. Bu çalışmanın manevi zenginliği, profesyonel literatürü geliştirme fırsatını yaratmaktadır. Bütün türler ve araştırma türlerinin birçoğu halk araştırma derlemelerinde; çocuk popüler bir ağızdan sabit ve ağırlık bakımından ise eğitim değerinin nesnesi olarak kullanılmıştır. Genel olarak çocuk folkloru aynı zamanda çocukların doğal büyümesini izlemekle birlikte, çocuk folklor evi, anaokul, okul, pedagojik, etnik eğitim yerleri çocuk dünyasının ana medyası olarak görev yapacaktır. Çocuk folklor malzemelerini araştırma amacı dinamik büyüme ile toplandığını açıklayarak şu şekilde sınıflandırmaktadır:

1. Çocuk türküleri (Baldar ırları)
  1. Beşik türküsü/Ninni (Beşik ırı)
  2. Oyun Türküsü (Oyun ırı): Hitap ettiği yaş özelliklerine, kullanımına ve anlamına göre oyun türkülerini de ikiye ayırmaktadır.
1. Küçük yaştaki çocuklar için söylenen türküler
  - a. Oyun ırları (Mayda caştağı böböktörgö arnalgan oyun ırları. Sal-sal bilek, Tay-tay balam, Mancalardın oyunu vb.)
  - b. Çocukların uygunsuz hareketlerini engelleme amacıyla söylenen iğneli şiirler (çımçıkeyler)
  - c. Çevreyi tanıma, değerlendirmeye yönelik söylenen şiirler (Aylana-çöyrönü kabil aluu, baamdogo karata ayıluuçu ırlar) Uлуу Ata Mekendik soguş mezgilindegi baldar ırları.
2. Genç yaştaki çocukların oyun şiirleri (Testiyer baldardın oyun ırları)
  - II. Tekerlemeler (Cañılmaçtar)
  - III. Bilmeceler (Tabışmaktar)
  - IV. Çocuk oyunları (Baldar oyundarı)
  - V. Yalanlamalar (Kalptar)
  - VI. Atasözleri-Deyimler (Makal-Lakaptar)
  - VII. Masallar (Comoktor) (Orozova, 2002:5).

A.A. Divaev (1995) Tarih ve Etnoğrafya açısından Nevruz adlı çalışmasında Rus araştırmacısı A. A. Divaev'e dayanarak Kırgız çocuk oyunlarını şöyle gruplandırdığını görüyoruz: Kırgız düzenlerine göre 1 -7 yaş arası çocuklar küçük çocuk grubuna, 7-15 yaş arası çocuklar gençler grubuna ve 15-30 yaş grubu olanlar da genç insanlar

grubuna girerler. Böylece bu çalışmada çocukların oyunları ve gençlerin eğlenceleri arasında çok büyük fark olduğunu ve küçük çocuklara ait olan ve aşağıdaki adları taşıyanoyunlardan bahsetmiştir: sokur-teke (kör teke), tüyö-tüyö (deve-deve), kök sıyır (bozinek), üçük-üçük (küçük ev), börtük-caşırmak (kışın giyilecek olan deriden yapılmış şapka) v.s.

3.3.2. Oyunlarda Tekerleme

Kırgız Türklerinde orta ve büyük yaştaki çocuk oyunlarının faaliyetinin yarısını teşkil eden tekerleme oyunu çeşitli ritimlerle beraber şiir türünde söylenir. Tekerleme oyunu Kırgızların geleneksel törenlerinde orta yaş büyük yaştaki çocuklar arasında eğlenceli oynanan oyunlardan oluşmaktadır. Çünkü tekerleme oyunu çocukların fiziksel hareketleri ve bununla beraber fiziki-maddi gelişimleri, ruhsal-manevi, bilinçsel gelişimleri bakımından olgunlaşacağı ve büyük katkı sağlayacağı belirtilmektedir.

Koy cıyirmaga çıkpay kartayarbı?

Koyun yirmi yaşını doldurmadan yaşlar mı?

Kartaygan koydu tartaygan koyçu
kaytararbí

Yaşlanan koyunu kocaman çoban
gezdirir mi?

Bul aral-koy aral,

Bu aral-dur aral,

Kügürümdün keñ aral, el aralar

Akşam vaktidir geniş aral, el gezer.

Kırgız oyunlarındaki fiziki hareket, diğer oyunlardaki ritimlerle sıkı sıkıya çok derin anlamda güçlü bir kompozisyon içerisindedir.

Tekerleme ile ilgili birçok edebiyat kitaplarında şöyle bilgi vermektedir: Tekerleme sadece sözlü anlatımlarda değil yazılı bilgilerde de geniş araştırılan uygun folklorik konudur. Tekerleme her ülkenin edebiyatında yaygındır (Asanov, Akmataliyev, 2004: 84).

Tekerlemeler oyuncuların sayısına göre 10 kişi olması gerekir ve mekân olarak geniş bir alanda, sahnede ya da odada oynanması uygundur. Tekerleme oyununa hazırlanırken oyuna katılacak olanlar yuvarlak şekilde otururlar ve orada oyun kuralları sıralanması hakkında kendi aralarında konuşurlar. Oyun sırasında ilk baştaki kişi bir ya da birkaç kelimeyi söyleyerek etrafındaki oyuncuların tekrarlama talebinde bulunur. Örneğin:

Sarı kalem, sarı küzgü, sarı kızdı, Sarı-Çelekti sargaytsa, Sargayabı?

Sargaygandar sargaysa da, sargaybagandar sarıgıp Sargaybaylı.

Sarı uylardı saanga baylap, sarımayların saap alıp sayga aydaylı

Sarı kalem, sarı ayna, sarı kızı, Sarı-Çelek'e (yer ismi) sarartsa, sararır mı?

Sararanlar sararsa da, sararmayanlar yalvarıp sararmayalım.

Sarı inekleri sağmak için bağlayıp, sarı yağlarını sağıp bittikten sonra nehre kovalım.

Tekerleme oyunu böylece istediği saate kadar oynanmaktadır. Birbirlerinin söylediği tekerlemeyi yanılmadan tekrarlaya bilen katılımcı kazanmış sayılır. Oyun esnasında fısıldamaya, yanındaki oyuncuya yardım etmeye, soru sorarak yanılmaya olmaz (Anarkulov, 1981: 112).

3.3.3. Oyunlarda Sözler ve Oyunlarda Kişiler

Kırgız çocuk folklorunda “aytım sözdör (oyun sözleri)” yüksek sesli kelimelerden, konuşur gibi okunan sözlerden ve ezbere söylenen ifadelerden, şiirlerden, hikâye ve öykülerden oluşmaktadır. Kırgız folklorunda çocuk “oyun aytımdarı (oyun sözleri)” oyunlar esnasında yapılan hareketler ve ifadelerini sözlü edebiyatın başlangıcı olduğu söylenebilir. Bu tür ifadeler oyun başlamadan ya da oynanan oyunun sonunda oyun kurallarına göre çocuklar tarafından ifade edilmektedir ve oyun kurallarını oyunculara anlatabilme amacıyla kullanılmaktadır. Çoğunlukla oyun kurallarına göre oyun başlamadan çocukları iki gruba ayırmak, grup kaptanlarını hazırlamak, oyuncuları sıraya dizmek ve bu oyuna katılacak olan çocukları iki gruba ayırt etmek işlemlerinin yapılması gerekmektedir. Böyle durumlarda “sanakaytımari (sanak sözleri)” kullanılmaktadır:

Appan-capan

Appan-capan,

Saman-çapan.

Saman- hırka.

İyri komuz

Eğri kopuz,

Carık cıldız (sarı cıldız).

Parlak yıldız (sarı yıldız).

Oñgo koy-solgo koy.

Sağa koy-sola koy.

Kara karga,

Siyah kuş,

Sarı çimçik,

Sarı serçe,

Sanıtuura,

Sayısı tam,

Sen turup sen çık

Sen dur sen çık

(İbraimov, 2014: 54).

3.3.3.1.Saymaca Sözlere ve Oyunlar (Sanak Sözdör cana Oyundar)

Sözlü eserleri arasında ayrı bir yere sahip olan “sanak” şiirleri çocukların iki gruba ayrılarak oyun oluşturmasını, oyun oynarken sıra sayısını anlamalarını, oyunlarda hangi taraf birinci olduğunu öğrenmelerini ve genel olarak saymayı öğrenmelerine yardım eden oyun türüdür. Sanak oyununda son kelime sıradaki çocukların arasından hangi çocuğa denk geldiyse o bir adım öne çıkar ve sayarak oyunu başlar:

Bir, eki, üç, Bir, iki, üç,
Uçup çık. Uçup çık.

Sanak şiirlerinde sayılardan oluşmaktadır ve sayıların yardımıyla çocukların sayı ezberlemelerine katkı sağlamaktadır:

Bir degeniñ-Bir Kuday.	Bir dediğin -Tek Allah.
Eki degeniñ-Eki adam col cürsö zerikpeyt.	İki dediğin-iki insan yolda sıkılmaz.
Üç degeniñ-ülgülü top buzulbayt.	Üç dediğin-taninan grupdağıılmaz.
Tört degeniñ-Törölüü curt buzulbayt.	Dört dediğin-Geleneği zengin dağıılmaz.
Beş degeniñ-Belgilengen buyum cogolboyt.	Beş dediğin-saklanan eşya kaybolmaz.
Altı degeniñ-Arkandalgan at alıs ketpeyt.	Altı dediğin-bağlanan at uzaklara gitmez.
Ceti degeniñ-Cetesiz caman oñolboyt.	Yedi dediğin-sülalesi olmayan düzelmez.
Segiz degeniñ-Serkesiz koy suu içpeyt.	Sekiz dediğin-Serkesiz koyun su içmez.
Toguz degeniñ-Toybogon bay tomayaktan ümüt kılat.	Dokuz dediğin-doymayan zengin yalnızdan umut eder (Orozova, 2002: 17).

Sanak oyunu soru cevap şeklinde de oynanmaktadır. Bu oyunda çocuklar kendi fikirleriyle sayılara artı yapmayı, eksi yapmayı, çarpı yapmayı ve bölme işlemlerini öğrenmeye çalışırlar. Sanak oyunlarıyla tekerleme oyunları anlam ve şekil bakımından çok bağlıdır. Bu nedenle Kırgız folklorunda sanak şiirleri ile tekerlemeler ayrı bir grub olarak görülmemektedir. Sanak şiirleri tekerleme şeklinde okunmaktadır. Buna kanıt olarak araştırılan bilgilere göre Mirzayev Ali Sarıoğlu Azerbaycan çocuk edebiyatı

antalojisini araştırırken sanak ırları bütün halk edebiyatlarında tekerleme ile iç içe olduğunu anlatmaktadır. Örneğin:

Bir ak çımçık,	Bir beyaz serçe,
Eki ak çımçık.	İki beyaz serçe.
Üç ak çımçık,	Üç beyaz serçe,
Tört ak çımçık.	Dört beyaz serçe.
Beş kaşka koy,	Beş ala koyun,
Beşöö beş başka koy.	Beşi de beş başka koyun.
Kırk kıl kuyruk,	Kıl kıl kuyruk,
Kırk kızıl kuyruk.	Kırk kızıl kuyruk.
Kırk kızıl kuyruk içinde,	Kırk tane kızıl kuyruk arasında,
İlgıy kızıl kıl kuyruk.	Cansız kızıl kıl kuyruk (Orozova, 2002: 18).

Kırgız folklorunda sanak şiirleri çocukların küçük yaştan itibaren sayılarla ilgili fikir yürütebilmesini fayda sağlamaktadır. Oyunda ifade edilen sözlerin çoğu diolog şeklinde olup ve bazen grup halinde de söylenmektedir. Örneğin grup halinde oynanan oyunları sıralayacak olursak: “Ak terek, kök terek”, “Elden elden el çabar”, “Toktu suramay”, “Çikit çapmay”, “Han cana Vazir”, “Aksak kempir bapalak” gibi oyunlardan oluşmaktadır. Kırgız folklorunda hareket oyunları ile alakası olmayan söz oyunları da vardır. Bu tür oyunların önemli noktası, oyun unsurlarının oluşması, amaç-kahkaha, mizah-şaka yaratmak ve oyun esnasında fikir yürütebilme gibi unsurlardan oluşmaktadır. Bu tür çocuk oyunlarının arasına mizah-şaka sözleri ve tekerlemelerde katılabilir (İbraimov, 2014: 54).

Kırgız edebiyatı ansiklopedisinde Kırgız çocuk oyunlarını oynama esnasında ezberle söylenen “oyun ırları (oyuntürküleri)” hakkında şöyle açıklama yapılmıştır: Gençler ve çocuklar tarafından oynanan oyunlar “ak terek, kök terek (ak ağaç, gök ağaç)”, “han-vazir (han-vezir)”, “kur taştamay (takla atmak)”, “tülkü menen kazdar (tilki ile kazlar)” gibi spor eşliğinde ve ritim yardımıyla topluca gerçekleştirilen oyunlarda söylenen sözlerin hepsi şiir ve türkü halinde ifade edilmektedir. Örneğin: “Bekbekey (koyun çobanlarının söylediği türküdür”. Geçmişten günümüze kadar hayvancılıkla uğraşan Kırgız Türklerinde “Bekbekey” şiiri koyun güden çobanlar tarafından söylenmiştir. Şırıldañ türküsü ise yıllık güden çobanlar arasında okunarak oyun halinde de iki grup olarak ifade edilmektedir. Bu oyunların çoğunu Kırgız Türkleri çocuklarına da öğretmeye çalışmışlardır. Örneğin:

Bekbekeydi men aytsam,
Berer beken kudayım.
Saksakaydı men aytsam,
Saktar beken kudayım.
Tündü-tündöy çurkagan,
Tülkünün butu söğülsün.
Tün uykunu üç bölgön,
Kök çunak kanı töğülsün...

Bekbekeyi ben söylesem,
Verecek mi Allahım.
Sağlam olsun diyeceksem,
Korurmu ki Allahım.
geceyi gece demeden koşan,
Tilkinin ayağı kırılınsın.
gece uykusunda üç kere uyanan,
Kurtların kanı dökülsün... (İbraimov, 2014: 61).

Bıyakka tur de apamdı,
Atam beret çapandı.
Baykem beret soluktu,
Baybiçe beret cooluktu.
Baybiçeler eneler,
Şaldır şuldur şakek çık.
Saymalangan cooluk çık,
Şakekti kolgo salalık.
Cooluktu belge çalalık,
Cılkıbizga baralık.
Kunan, taydı minelik,
Kubalaşıp oynoyluk.
Aygır attı minelik,
Oodarışıp oynoyluk

Buraya geç diyerek anneme,
Babam verir kabanı.
Abim verir koyunu,
Neneler verir yazmayı.
Nenelerim annelerim,
Şakur şukur yüzük çıkar.
Renkli renkli yazma çıkar,
Yüzükleri parmağımıza takalım.
Yazmalarımızı belimize saralım,
Yılıkımıza gidelim.
Kunan, baytala binelim,
Koşa koşa oynayalım.
Yörük ata binelim
Güreş oyunu oynayalım (İbraimov, 2014: 63).

“Selkinçek (salıncak), (Salıncak) oyununda söylenen türkülerin çoğu, gençlerin toy merasimlerinde eğlenmek için müzik eşliğinde söylenen türküdür: Kırgız toylarında genç kız ve erkek çocuklarının salıncakta sallanırken ifade ettikleri şiir sözleridir.

3.3.3.2. Selkinçek (Salıncak)

Kıl arkanduu selkinçek,
Kızdar tebet erkinçek.
Kelinderdin selkinçek,
Kere tebet erkinçek,
Caş baldardın selkinçek,
Candap tebet erkinçek.
Anday teppey minday tep,
Burulcandu selkinçek.
Burbay tepkin kelinçek,
Selkinçegim selkildeyt.
Beş kökül çaçım celpildeyt.
Koroodogu selkinçek,
Kozgolup teptik erkinçek,
Ayılga kurup selkinçek,
Aşıra kurduk erkinçek.
Belekse kurup selkinçek,
Bekem teptik erkinçek,
Anday teppey minday tep

İnce ipli salıncak,
Kızlar sallar salıncak.
Gelinlerde salıncak,
Hızlı sallar salıncak.
Çocuklarda salıncak,
Yandan sallar salıncak.
Öyle sallama böyle salla,
Burulça'nın salıncak.
Döndürmeden salla gelincik,
Salıncığım sallanır,
Beş tane kahkilim sallanır.
Bahçedeki salıncak,
Dinlenmeden salladık salıncak.
Köyümüzde salıncak,
Yükseklere kurduk salıncak.
Rüzgarlı yere kurduk salıncak,
Hızlı salladık salıncak.
Öyle sallama böyle salla
(Asanov, 2004:162).

Naciye Yıldız, "Kırgız Halk Edebiyatı Ezgili Şiirler-Türküler" adlı çalışmasında Kırgız toylarında kız çocukları ve delikanlılar tarafından bir arada eğlenmek ve bir olayı kutlamak üzere oynadıkları geleneksel oyunlar sırasında söylenen şiirlerden örnekler göstermiştir. Bu oyunların adlandırılmasını şu şekilde sıralanmıştır: "Selkinçek (Salıncak)", "Elden Elden El Catar", "Aksak Kempir Bapalak (Aksak Nine Bebek)", "Kız Cigit Aytışı (Kız Erkek Atışması)", Oyun (Atışmalı Oyunlar)", "Dümpöldök (Zıplama Oyunu)", "Koon Üzmöy (Kavun Koparma Oyunu)", "Tokmok Saluu (Tokmak Bırakma)", "Çikildek (Çelik-Çomak Oyunu)", "Kız Kuumay (Kız Kovalama Oyunu)", "Ak terek Kök terek (Ak Ağaç, Gök Ağaç" oyunları gösterilmiştir (2007: 3).

3.3.3.3. Ak Ağaç, Gök Ağaç (Ak Terek Kök Terek)

Kırgız çocuk folklorunda “Ak terek kök terek oyunu” çoğunlukla okullarda ve sokaklarda 7-15 yaş arasındaki kız ve erkek çocukları arasında oynanan oyuntürüdür. Bu oyunun bazen Kırgız toylarında 20-30 yaş arasındaki gençler arasında da oynandığını rastlıyoruz.

Oyunun oynanış biçimi ve amacı: oyuncular iki gruba ayrılır ve bir çizgi boyunca karşılıklı dizilerek el ele tutuşurlar. Takımlardan birinin oyuncuları ellerini kaldırıp indirerek şu sözleri ifade ederler: “Ak terek, kök terek bizden sizge kim kerek”. (Ak ağaç, gökağaç bizden size kim gerek)” derler. Karşı takım da birisini seçerek cevap verir: “Ak terek kök terek sizden bizge Kerimbek kerek (Ak ağaç, gök ağaç sizden bize Kerimbek gerek)” deyince karşı takımdaki ismi söylenen çocuk takıma doğru hızlı koşar ve el ele tutuşan iki çocuğun arasından geçmeye çalışır. Eğer oyunda o tutuşan ellerin arasından geçebilirse o çocuklardan birini kendi takımına katar. Geçemediyse o takımda kendisi kalır. Böylece takımlarda tek kişi kalıncaya kadar oyun devam eder (Marat Kızı, 2010: 2).

3.3.3.4. Kız Yiğit Atışması (Kız Cigit Aytışı)

Kırgız Toylarında Erkek ve Kız Çocuklarının arasında Atışma şeklinde söylenen şiiirlerdir:

Erkek:

Kızdın atı-Aytmak,
Aytıp ötöm bir sabak.
Aytamaktan bir öpsöm,
Açılar beken şum kabak?
Ay kırandan batkanday,
Aytamak menen car oynop,
Aykalışıp catkanday.
Kün kırandan batkanday,
Kermekaş menen car oynop,
Külüp oynop catkanday.
Beleşten çıkkan aydayım,
Beş kara boz taydayım.

Kızın adı-söylemek,
Anlatırım bir örnek.
Aytamağı bir öpsem,
Açılır mı yaramaz kabak?
Ay akşamdan batmış gibi,
Aytamak ile çok oynayıp,
Çok samimiy olmuştuk.
Güneş akşamdan batmışken,
Kermekaş ile çok oynayıp,
Çok sevinmiş gibi olmuştuk.
Hediyemsin sen ayum,
Beş kara boz tayımsın.

Külüp oynop catkanday,
Beleşten çıkan aydayım,
Beş kara boz taydayım.
Kırandan çıkan aydayım,
Kısır emdüü taydayım.
Bulbuldun mungduu tilindey,
Bürküttün coodar cünündöy,
Kel oynoylu Aytamak.
Can adamga bilinbey,
Betegelüü koy taşta,
Ayıl elek, kız bala.
Azek, mazek söz aytsak,
Kayır elek kız bala.

Kız:

Beleşten şamal kaguuçu,
Bekzadanın balası,
Bargan cerge caguuçu.
Kaptaldan şamal kaguuçu,
Kanzadanın balası,
Kayerge barsa caguuçu

Sevinerek oynardık,
Hediyemsin sen benim,
Beş kara boz tayımsın.
Savaştan çıkan ayımsın.
Kısır gibi tayımsın.
Bülbül gibi konuşan,
Kartalın nazik kılısın,
Gel oynayalım Aytamak.
Hiç kimseye farketmeden,
Betegelüü koyun taş yerinde,
Köylülerin kızı idik.
Kısa-kısa söz anlatsak,
İyilik getiren kızlardık (Yıldız, 2007:226).

Bedavadan rüzgar isteyici,
Bekzadenin oğlusun,
Gittiği yerde beğenilen.
Yan etraftan rüzgar getirirci,
Hanzadenin oğlusun,
Nereye gitse beğenen (Yıldız, 2007: 227).

Kırgız folklorunda bir tür olan bilmece atışma oyunu genç kız ve oğlanlar tarafından uygulanmaktadır. Örneğin: Kırgız Türklerinde en önemli tabışmaktuu ayıtış olarak sayılan Tabışmaktuu “Akıl Karaçaç” masalında, “Talım kız menen Köböktün ayıtışında” (Talım kız ile Köbök atışmasında) v.s. bilmece atışma oyunları bulunmaktadır (Asanov, 2004: 10).

Ulanbek, Alimov’ın “Kırgız Ayıtışları” adlı çalışmasında “Akıyneke” kavramını *karşılıklı iki grubun arasında geçen eğlendirme işlevi üstlenmiş ezgi, dans, hareket, jest ve mimikler eşliğinde söylenen türkülerdir ve Kırgız halk biliminde tür olan ayıtışın bir şeklidir ve Akıyneke, toylarda genç kızlar arasında alay, hiciv şeklinde söylenen bir atışmadır, Kırgız halk biliminde çocuk folkloru ve çocuk oyunları içerisinde yer alan türkülerdir*” gösterdiğimiz bu çalışmada, Akıyneke türküsünün sözlerinden şu örnekleri vermiştir:

1. Kız:

1. Kız:

Akıynek ırın ırdaşuu,
Abaltadan Kırgız saltı eken.
Akıynek ırın ulantuu,
Atabız Kırgız narkı eken

2. Kız:

Ir ırdaşıp sırdaşuu,
Ir canduu Kırgız saltı eken,
Sınga sınday coop aytsak,
Atabız Kırgız narkı eken!

1. Kız:

Senin atañ ertelep,
Bel kuda bolgon beleñdep.
Caşın keldi on üçkö,
Seni kelin kılıp aluuga.
Kaynatang toy kılam dep jüröt.

2. Kız:

Seni bolso bel kuda,
Bolgon eken beşikte.
On törtkö caşın tolo elek,
Üy kürtöp keziñ bolo elek,
Cakında senin toyuñ kelet
demek.

Atışma şiirini söylemek,
Eskiden Kırgız geleneği imiş.
Akıynek şiirini devam ettirmek,
Atamız Kırgız'ın şanı imiş!

2.Kız:

Şiir söyleyip eleştirmek,
Şiir seven Kırgız'ın geleneği imiş.
Eleştiriye eleştiriyle cevap vermek,
Atamız Kırgız'ın şanı imiş!

1. Kız:

Senin baban erkenden,
Seni beşik kertmesiyle vermeye anlaşmış.
Yaşın geldi on üçe,
Seni gelin olarak almaya,
Kayın pederin toy yapacağım hazırlığında.

2. Kız:

Seni ise beşik dünür,
Yapmışlar beşiğinde.
On dört yaşı daha doldurmadan,
Evlenecek yaşın daha gelmeden,
Yakında senin düğünün olacak demek.
(Alimov, 2010: 29-30).

3.3.4. Bebek Oyunları

Kırgız çocuk folklorunda önemli bir yere sahip olan çocuk oyunu Kırgız halk edebiyatında “baldar oyunu” olarak ifade edilmektedir. Baldar oyunu küçük yaştaki çocukların kendi zevk ve estetik anlayışlarına göre şekillenmektedir. Genel olarak açıklayacak olursak çocukların belirli bir dönemden sonra ruhsal ve fiziksel olarak oyununa ihtiyaçları olur.

Aymira Marat Kızı'nın Kırgız Ulusal Oyunları adlı çalışmasında Kırgız çocuk oyunlarının kültürel yönünü ve geleneksel yaşam tarzlarını ortaya koyarak Kırgızların kültürel yaşamını değişik bir açıdan değerlendirmeye çalışmıştır. Örneğin: “korgol (keçi dışkısı) ile oynanan “toguz korgol” oyunu, eski zamanlarda köylere saldıran kurtları ortadan kaldırmak için ava çıkan Kırgızların zaman içerisinde bu avı sembolik olarak sürdürmesinin sonucunda ortaya çıkan “kökbörü (bozkurt oyunu/oğlak oyunu)” oyunu ya da bireyleri genç yaşta ata binmeye ve okyay kullanmaya alıştırmamanın bir yolu olan “kunan çabış (at koşturma)”, “cambı atuu (ok atma oyunu)” gibi oyunlar bu kültürel malzemenin geleneksel yaşantısını yansıttığı hakkında bahsetmektedir (Marat Kızı, 2010: 1).

Ahmet, Keskin'in Özbek Çocuk Folklorunda Türler adlı çalışmasında, çocukların faaliyetlerinin çoğunu oyun teşkil ettiğini ve çocuk oyunları yalnızca hareketten ibaret olmadığını, oyunun beraberinde çeşitli ritimlerde söylenen pek çok sayıda oyun koşukları (oyun türküleri), tekerlemelerin fiziksel gelişimin yanısıra dil gelişimine de katkı sağladığını belirtir. Söz konusu koşuklar ve tekerlemeler aynı zamanda ruhsal-manevi, bilinçsel gelişimi destekler mahiyettedir (Keskin, 2009:223).

Didem Bayar Çelebi, ‘Türkiye ve Azerbaycan’daki Çocuk Oyunları ve Oyuncaklarının Karşılaştırmalı İncelemesi’ adlı çalışmasında çocuk oyunları ile ilgili şu bilgileri göstermiştir: ‘Çocuk oyunları bazı durumları meydana getirerek, tecrübe ve tasarlama yoluyla gerçeği öğrenen insan yeteneklerinin çocuksu ortaya çıkışıdır. Çocuklar döneminin temel amacı öğrenme ve yaratma, tecrübe kazanma, iletişim ve yetişkinliğe hazırlanma aracı, duyguları ifade etme yolu sıkıntılarını kurtuluş, özgürce yapılan haz veren mutluluk kaynağı olan çocuğu geliştiren ve eğlendiren, çocuğun tüm gelişim alanlarını destekleyen etkinliklerin tümüdür’ (Çelebi, 2007: 13).

AA. Divaev Tarih ve Etnoğrafya açısından Nevruzadlı çalışmasında, Kırgız çocuk oyunlarını şöyle gruplandığını görüyoruz: Kırgız düzenlerine göre 1 -7 yaş arası çocuklar küçük çocuk grubuna, 7-15 yaş arası çocuklar gençler grubuna ve 15-30 yaş grubu olanlar da genç insanlar grubuna girerler. Böylece bu çalışmada çocukların oyunları ve gençlerin eğlenceleri arasında çok büyük fark olduğunu ve küçük çocuklara ait olan ve aşağıdaki adları taşıyanoyunlardan bahsetmiştir: sokur-teke (kör teke), tüyö-tüyö (deve-deve), kök sıyr (gri inek), uçur-uyçur (kirmen-kirmen), börük-caşırmak (şapka-saklama/kışın giyilecek olan deriden yapılmış şapka) v.s (Divaev, 1995: 58).

3.3.4.1. Kör Teke Oyunu (Sokur Teke Oyunu)

"Sokur teke" kör keçi anlamına gelir. "Sokur teke" oyunu şöyle oynanır: bütün çocuklar bir araya toplanır, yanyana yere bacaklarını uzatarak otururlar. Oturduktan sonra her çocuk diz kapağını ovmaya başlar ve hep birlikte bir sesle "ov, ov" diye tekrarlarlar. Birden hepsi ayağa sıçrarlar ve sıçrarken hangi çocuğun diz kapağı tutmazsa gözleri bağlanır. Diğer çocuklar etrafa dağılırlar. Gözleri bağlı çocuk diğerlerini kovalar ve tutmaya çalışır. Birisini tuttuğu zaman onu tanımak ve ismini söylemek zorundadır. Bildiği takdirde yakalanan çocuk kör keçi olur, yani gözleri bağlanır ve diğerlerini kovalamaya başlar (Divaev, 1995: 58).

3.3.4.2. Deve-Deve Oyunu (Tüyö-Tüyö Oyunu)

"Tüyö-tüyö" bir deve oyunudur. Çocuklar iki gruba ayrılırlar. Aynı zamanda yan tarafta başka bir grup çocuk vardır. Bu grup develeri temsil eder. Belirli bir anda ilk iki gruptan çocuklar birdenbire koşmaya başlarlar ve develeri temsil eden grubu dağıtarak bu gruptan bir çocuğu yakalarlar. Çocuğu yakaladıktan sonra "deveciği yakaladık" diye tekrarlarlar. Bu kovalamaca ve yakalamaca deve grubunda sadece bir devecik kalana kadar tekrarlanır. Bundan sonra yalnız başına çocuksuz kalan deve ana üzüntü içinde ağlayarak Allah'a dua etmeye başlar. Bundan yararlanarak diğer çocuklar deve ana'dan son deveciği çalarlar. Dua ettikten sonra son çocuğunu da göremeyince anne ağlamaya ve koşmaya başlar. Sonunda onu da yakalarlar ve yakalayan gruba dahil olur. Bundan sonra bütün çocuklar bir yığın oluştururlar. Bu durumdayken onlara bir çocuk yaklaşır ve herkese teker teker neye ihtiyacı olduğunu sorar. Her çocuk kendi ihtiyaçlarını söyler-kimisi silah ister, kimisi çizme, bornoz, değnek v.s. ve bunları soran çocuk herkesin ihtiyaçlarını karşılar - "al sana silah, al sana çizme, al sana bornoz, al sana değnek" Böylece oyun sona erer (Divaev, 1995: 59).

3.3.4.3. Boz İnek Oyunu (Kök-Sıyr Oyunu)

"Kök-Sıyr" boz inek anlamına gelir ve oyun şu şekilde oynanır: Bütün çocuklar bir araya gelir ve bir sıra şeklinde otururlar. Bu arada boz inek olan çocuk onlara yaklaşır ve: - "Ben buzağılarımı kaybettim", der. Çocuklar şu şekilde cevap verirler: "Onu

köpekler yedi, git buradan!" "Peki arkadaşlar bana şu dereyi nasıl geçebileceğimi söylemişsiniz" - sorar inek "Zıplayarak" - cevap verir çocuklar. Hayali dereyi zıplayarak geçen inek olan çocuk, diğer çocuklara tekrar yaklaşır: "Benim, bana ne dikiş yapacak bir kızım var, ne de deri torba dikebileceğim bir iğnem var. Bana bunları borç verir misiniz"-der. Çocuklar buzağının nerede olduğunu bildikleri halde ineğe söylemezler. Böylece inek buzağıyı bulamadan gider. Onun arkasından çocuklar buzağaya şapkalarını ve elbiselerini vererek ve "al sana yemek" diyerek gönderirler. Buzağı eve döndükten sonra inek onu "Ben seni ararken neredeydin diyerek" kovar. Buzağı diğer çocukların yanına döner. Onun peşinden inek gelir ve hepsini kovalamaya ve başlarına vurmaya başlar. Böylece oyun sona erer (Divaev, 1995: 59-60).

3.3.4.4. Kirmen-Kirmen Oyunu (Uyçur-Uyçur Oyunu)

Bu oyuna sadece kızlar katılır, "uyçur-uyçur" bir evcilik oyunudur. Kızlar birkaç küp alarak yer üstüne dizerler ve üzerine örtü örterler. Böylece küçük bir ev oluşur ve çocuklar bunun gerçek bir Kırgız çadırı olduğunu hayal ederler. Bundan sonra gereken malzemeyi temin edip kukla yapmaya başlarlar. Bunların yapımı çok basittir; bir değneğe beyaz bez sarıp göz, burun ve ağız yaparlar. Sonra da kuklanın cinsiyetine göre elbise giydirirler. Eğer kukla kız olacaksa başına örtü bağlarlar, eğer erkek olacaksa pantolon ve başına şapka takarlar. Kuklaların yapımı bittikten sonra asıl oyuna geçilir. Çocuklar kuklalarla düğün yaparlar, ve düğünden sonra erkek ve kız kuklaları uyumaya bırakılırlar. Bundan sonra sahneye yeni evlilerin çocuklarını temsil eden küçük kuklalar çıkar Çocuklar büyür. Onlara dünürler gelir ve sonuçta bütün cemaat genç gelinleri uğurlama töreni düzenler. Bu tören esnasında bütün kuklalar daha önceden sarı çamurdan yapılan at ve develere biner, gelini uğurlar ve böylece oyun biter (Divaev, 1995: 60-61).

3.3.4.5. Şapka-Saklama (Börük-Caşırmak)

"Börük-Caşırmak" bir şapka saklama oyunudur. Börük Kırgızlarda hayvan derisinden yapılmış kalın şapkadır. Bu oyunda, oğlanlar iki gruba ayrılır. Kura ile belirlenen tarafın bir temsilcisi şapkasını saklar ve karşı grubun bir demanı şapkayı arar ve şapkayı bulamadığı takdirde cezalandırılır. Cezalandırma şu şekilde olur: Şapkayı

bulamayan çocuğun gözleri bağlanır ve karşı gruptan bir çocuk ona alnından dokunur. Diğer çocuklar ona kimin dokunduğunu sorarlar. Eğer gözleri bağlı çocuk ona kimin dokunduğunu bilirse şapkayı saklama hakkı onun tarafına geçer. Oyun bundan ibarettir (Divaev, 1995: 61).

3.3.4.6. Tekerleme Oyunu (Cañılmaç)

Oyuncu sayısı 2-10 kişi. Oyun dışarıda, sahnede yada bir odada oynanır. Oyunun oynanış biçimi ve amacı: Oyunda birbirlerine yardım etmek, sesli konuşmak yasaktır. Oyunculardan biri bir cümle söyler ve o cümleyi sıradaki oyuncunun tekrarlamasını ister. Örneğin: Alik Akimaliyev'in yazdığı tekerleme şöyle ifade edilmektedir.

Sarı kalem,	Sarı kalem,
Sarı küzgü,	Sarı ayna,
Sarı kızdı,	Sarı kızı,
Sarı-Çelekti,	Sarı-Çelekti (yer ismi),
Sargaytsa,	Sarartırsa,
Sargaybay bı?	Sararmaz mı?
Sargaygandar sargaysa da,	Sararanlar sararsa da,
Sargaybagandar sarığıp sargaybaylı.	Sararmayanlar beklemekten sararmayalım.
Sarı uylardı saanga baylap,	Sarı inekleri sağmaya bağlayıp,
Sarı mayların saap alıp sayga aydaylı.	Sarı yağlarını (tere yağı) alıp nehire kovlalım (Anarkulov, 1981: 114).

3.3.4.7. Baş Dönmesi (Baş Aylanma)

Bu eğlenceli bir takım oyunudur. İlk olarak 50-6 cm çapında birbirinden 5-6 m uzaklıkta iki daire çizilir. Bunlardan 10 metre uzaklıkta bir yerde küçük dairelerin karşısında paralel olarak 100-120 cm çapında iki daire daha çizilir. Her bir takımda oyuncu seçilir. Bu oyuncular, dairenin tam ortasında küçük dairelere bakacak şekilde dururlar. Bunlar sağ ellerine birer çubuk alırlar. Sol ellerini sağ kollarının altında geçirerek, sağ kulaklarını tutarlar. Bu şekilde burunlarıyla yere dokununcaya kadar eğilirler. Sonra doğrularak, ellerinin tutuş şeklini bozmadan, saat yönünde sağ tarafa doğru 6 defa dönerler. Sonra hiç durmadan ve hızlı yürüyüş temposu ile koşmadan,

küçük dairelere gelirler. Ellerindeki çubukla dairen merkezine vururlar. Dengesi bozulan oyuncu kuralı uygulayana kadar işleme devam eder. Daha sonra bayrak yarışı şeklinde takım arkadaşlarından biri çubuğu alarak, büyük daireye koşar. Benzer işlemi aynı şekilde ve tüm takım elemanları tekrarlar. Son oyuncular oyunun sonucunu, yani galip takımı belirler. Daire sınırlarına çıkmadan, bütün kurallara uyarak görevi ilk yerine getiren oyuncular, oyunu kazanırlar (Kasen, 2014: 13).

3.3.4.8. Su Böceği, Delibaş Kurtçuğu Oyunu (Aylan Köçök Oyunu)

Burada çocuklar, kendi etraflarında dönerek ve böceği taklit ederek, “aylan köçök/topaç gibi dön böcek” diye bağırlar. Çocuklar bu dönme sırasında kollarını yan açıp aynı zamanda bedenleriyle böceklerin yapabilecekleri çeşitli hareketleri taklit etmeye çalışırlar. Basit hareketler yaparlar. Bazen çocuklar kimin daha uzun süre dönebileceğini tespit etmek için yarışlar da düzenlerler. Hem duygusal, hem de fiziksel açıdan kayıf aldıkları bir oyun ortaya çıkar (Kasen, 2014: 14).

3.3.4.9. Turna Gül Rüzgarını Götür Oyunu (Karkıra Turna Cele Tart Oyunu)

Yaş: 5-7. Oyuncu sayısı: 5-20.

Oyunun oynanış biçimi ve amacı: Bu oyunda tekraralanan kelime ve cümleler, çocukların dillerini geliştiren tekerleme tipi bir oyundur. Gökyüzünde uçan bir turna sürüsünü fark ettiklerinde, çocuklar hep birlikte onların arkasından koşarak, şiir şeklinde: “Karkıra-turna cele tart! Cele tartsang uzun tart. Cezdekeme salam ayt. Cete albasang kayra tart! (Turna, turna, turnalar! Uzunca bir ağ örün! Enişteme selam söyleyin! Ulaşamazsanız geri dönün!) diyerek hep beraber bağırlar (Marat Kızı, 2010: 16).

3.3.4.10. Ayna mı Tarak mı? (Küzgübü ce Tarakpı?)

Yaş: 6 yaş üzeri. Oyuncu sayısı: 5-10 arası.

Oynanış biçimi ve amacı: Grup halinde oynanan bir oyundur. Önce oyunun yöneticisi tayin edilir. Sonra kura çekimi sonucunda bir oyuncu seçilir. Bu oyuncu katılımcılardan 5-6 m uzaklıkta sırtı dönük olarak yerini alır. Yönetici çocuklardan birini işaret eder kaldırır ve ebe olan oyuncunun gözlerini kapatmasını söyler. Ebeğin gözleri arkadan kapatıldıktan sonra, yönetici seslenir. “Küzgübü ce Tarakpı?” (Ayna

mı ya da tarak mı?) diye sorar. Ebe cevap verir. Ayna derse, gözleri kapatan her iki elini yanlara açar. Tarak derse, gözleri kapatan parmakları ile tarak gibi onun gözlerine bastırarak ellerini geri doğru çeker. Sonra gidip kendi yerine oturur. Yönetici, senin gözlerini kapatan kimdi, diye sorar. Gözleri kapatılan ebe oyuncu, kapatanın kim olduğunu tesbit etmeye çalışır. Gözünü kapatanın kim olduğunu bulursa onunla yer değiştirir, bulamazsa ebe olarak oyuna devam eder (Marat Kızı, 2010: 24).

3.3.4.11. Saklambaç (Caşmpak)

Saklambaç Kırgız oyunlarının arasındaki çok eski çok sevilen yaygın oyunlardan biridir. Oyun, takım halinde veya bireysel olarak oynanır. Genelde geceleri oynanan, erkek ve kız çocuklar veya gençler arasındaki oyunlardan sayılır. Oyuncu sayısı 5-15 kişiden ibaret olması gerekmektedir. Oyunun oynandığı mekân çok ağaçlı bahçe veya çok geniş bir alan olması gerekmektedir. Oyun başlamadan önce oyun başçısı denilen iki yönetici seçilir. Katılımcılardan her biri, kendine bir isim seçer ve çift olarak yöneticiye gelirler. Yönetici birini bir tarafa, diğerini diğer tarafa ayırır. Böylece katılımcılar, iki takıma ayrılırlar. Çöp çadırı (çubuk gizleme) yöntemiyle kura çekilir. Böylece, takımların hangisinin saklanacağı, hangisinin de onları arayacağı tespit edilir. Genelde saklanmak daha çok arzulanır. Takımdan bir oyuncu herkes saklandıktan sonra en son saklanır. Onun görevi, rakip takım oyuncularından herhangi birisinin kuralları bozarak, saklananların gözetlemesini engellemektir. Oyuncular zihin yeteneklerine göre istedikleri yere saklanabilirler. Arayan takımın, saklanmış takım katılımcılarını gördükten veya yerini tesbit ettikten sonra oyunun başlamış olduğu kaleye giderek eli ile oraya vurması gerekir. Saklanan oyuncu ebe oyuncudan önce kaleye giderek eli ile dokunursa bir puan kazanır. Arayan oyuncuların, saklananların hepsini bulabilmesi halinde, takımlar görevlerini değiştirirler. Uzun süre içinde bunu becerememeleri halinde, kendileri teslim olabilirler. Bulmadıkları oyuncu veya oyuncular için, “Bir tay!” diye bğırarak, onların meydana çıkmalarını sağlarlar. “Bir tay demesinin anlamı bir kere kaybettim; bir puan kaybettim” anlamındadır. Oyunun sonunda daha çok puana sahip takım kazanır. Oyunun ikinci bir şekilde katılımcılar takımlara ayrılmadan, her biri kendisi için oynar. Oyuna başlarken, çekilen kura sonunda bir kişi ebe olur. Ebe olan, saklanan herkesi bulmak zorundadır. Ebe olunan yer kale gibidir. Saklanan kişi ebeden önce kaleye vardığında ebelenmekten kurtulur (Kasen, 2014: 6).

3.3.4.12. Batpirek (Rüzgar Gülü)

Oyuncu sayısı 2-5. Oyunun oynandığı mekan: tarla, oyun alanları

Oyunda kullanılanlar: Kağıt ve ip

Oyunun amacı ve oynanış biçimi: her oyuncu kendilerine ayrı ayrı kağıttan yapılmış ve arkasına ipten bağlanmış “batpirek” hazırlar. Oyun başladığında herkes kendi elindeki batpirekleri uçurur. Oyunda oyunucunun uçurtması çok uzak mesafeye uçarsa o oyuncu kazanmış sayılır (Anarkulov, 1981: 102).

3.3.4.13. Ak Sandık Gök Sandık (Ak Sandık Kök Sandık)

Bu oyun okul öncesi veya ilkokul çocuklarının oynadıkları bir oyundur. Çocuklar bu oyunda sırt sırta durarak, dirsek bükerek kollarıyla birbirine sarılırlar ve hoppacık şeklinde sırayla birbirlerini sırtına alırlar. Biri “ak sandık” derse, ikincisi, “kök sandık” der. Çocuklar bu oyundan keyf alırlar (Anarkulov, 1981: 30).

3.3.4.14. Köpek Yalaması (İt Calamay)

Bu oyunda çocuklar it ve köpeklerin yemek yeme su içme taklitlerini yaparak oyun oynarlar. Oyun beş veya altı yaşındaki çocuklar arasında oynanır. Oyunda çocukların sayısı dört ya da beş kişiden ibaret olmaktadır. Oyun bu çocuklar arasında yarışma şeklinde uygulanmaktadır. Oyunda bir kabın içindeki su veya sulu gıdaları dilleri ile ağızlarına götürerek içerler. Bu küçük çocuklar derin kabın içine ayran koyarak köpeklerin taklitini yaparak lap lap diye ses çıkararak ayranı yalayarak bitirirler. Bu oyunda kendi kâsesindeki yemeği ilk önce bitiren çocuk galip olmaktadır (Kasen, 2014: 32).

3.3.4.15. Aş mı Taş mı, Yenir mi Yenmez mi? (Aşpı ce Taşpı?)

Bu oyun, küçük yaştaki çocukların oynanabileceği bir oyundur. Çocuklar daire şeklinde oturarak, aralarından bir oyun yöneticisini seçerler. Oyun aracı olarak da bir kalem veya çubuk gibi benzer bir araç kullanılır. Yönetici, oyuna katılan çocuklardan birine hızlı bir şekilde kalemi uzatırken, bir nesne ismi söyler ve “Yenir mi? Yenmez mi?” diye sorar. Karşısındaki çocuk da kalemi süratle alarak, yenen bir nesne ise; yenmez cevabını verir. Yanlış cevap veren çocuk yanar. Bir başka şekilde ise: yönetici

yenen veya yenmeyen bir nesne ismi söyleyerek süratle kalemi uzatır. Karşısındaki oyuncu, nesne yenmeyen bir şey ise kalemi uzatır. Karşısındaki oyuncu, yenmeyen bir şey ise kalemi alır. Yenen bir şey söylenmişse ve oyuncu bu durumda kalemi almaması gerekirken alırsa yanar. Oyun hiçbir oyuncu kalmayınca kadar devam eder (Kasen, 2014: 11).

3.3.4.16. Ayrı Kuyruk (Çaylak)

Çocu oyunlarının bir türüdür. Çocuklar gök yüzünde altın kartal, doğan veya başka bir yırtıcı kuşu gördükleri zaman “Ayrı kuyruk kuu-ku! Yrı Kuyruk kuu-ku!” “Yetiş Çaylak! Yetiş Çaylak!” diye bağırlar. Oyuna başlarken de yırtıcı kuşları taklit ederek oyuna başlarlar. Grup şeklinde oynanan bu oyunda, grup içinden bir altın kartal, bir de anaç tavuk seçilir. Diğer oyuncular civ civ olur. Oyun başlayınca civcivler kaçıdır. Kartal civcivleri yakalamaya, onlara vurmaya çalışır. Yakalanan oyun dışı kalır. Anaç tavuk ise civcivleri yakalatmamak için kartalın önüne geçer. Ve onu engellemeye çalışır. Bu mücadele içinde kartal tüm civcivleri yakalamak veya soelemek zorundadır. Daha sonra yeniden kartal ve anaç tavuk belirlenerek, oyun devam eder (Kasen, 2014: 18).

3.3.4.17. Daire Oyunu (Orompoy Oyunu)

Ortaya birkaç metre çapında bir daire çizilir. Çocuklar iki gruba ayrılır. Birinci gruptaki çocukların hepsi çizilen dairenin üstüne basarak tek ayakla dururlar. Ayakları yere değerse çizgiden dışarıya çıkarsa dışarıdaki ikinci grubun çocuklarından biri dairenin içine girebilirse o zaman oyundan birinci grup yenilmiş olur. Bazı yerlerde bu oyunu “koroz (horoz)” diye alandırdıklarında biliyoruz (Orozova, 2002: 113).

3.3.4.18. Kör Kartal Oyunu (Sokur Bürküt Oyunu)

Kör kartal anlamına gelen bu oyun, körebe oyununun bir çeşitidir. Oyuncular iki takıma ayrılırlar. Ortaya birkaç metre çapında bir daire çizilir. Her bir takımdan birer oyuncu bu dairenin içine girer. Oyunculardan birinin gözü bağlanır. Gözü bağlı olan diğer oyuncuyu yakalamaya çalışır. Kaçan oyuncu, dairenin içinde istediği yönden hareket edebilir, oturabilir, hatta yere uzanabilir. Fakat ikisi de daireden dışarı çıkmayacaklardır. Daire çizgisi dışına basan veya yakalanan oyuncu yanar ve oyundan

çıkarm. Sonra diğer takım oyuncusunun birinin gözü bağlanarak oyuna devam edilir. En çok puan kazanan takım galip gelir (Kasen, 2014: 26).

3.3.4.19. Ak Ağaç Gök Ağaç Oyunu (Ak Terek Kök Terek Oyunu)

Bu oyunun adı eskiden “Kol Çabar” (el koparma) olarak adlandırıldığı söylenmektedir. Kırgızlarda eskiden bir köyden diğer köye haber vermek amacıyla atlı bir kişi gönderilirdi. Bu kişiye çabarman (ulak, haberci) derlerdi.

Bu oyun takım oyundur on veya daha fazla çocuk iki gruba ayrılır. Takımlar beşer kişi ise, birbirlerine yirmi metre mesafede el ele tutarak karşılıklı sıra olurlar. Kura çekme yöntemiyle oyuna ilk başlayacak takım belirlenir. Hep birlikte “Ak terek, kök terek, bizden size kim gerek?/Ak ağaç, Gök ağaç bizden size kim gerek?” “Menekşe mendim düşe, sizden bize kim düşe” diye seslenirler. Daha eski zamanlarda çocuklar “Elden elden el çabar, Sizden bizge kim çabar?/Yeni haberler haberci geliyor! Sizden bize kim gelecek?” diye seslenirlerdi. Oyun başlayan takım, kendi içinden bir oyuncuyu seçer, seçilmiş oyuncu, kendine bir hedef belirleyerek, karşı takıma doğru koşar. El ele tutuşarak zincir oluşturmuş çocukların zincirini kopartmaya çalışır. Zinciri bozamaz, ayıramazsa, bu oyuncu, rakip takıma dahil olur. Zinciri kopartabildiğinde ise, koparttığı yerin iki tarafındaki oyunculardan birini seçerek, kendi takımına geri döner. Getirdiği oyuncu takımlarına dahil edilir. Sonra oyuna diğer takım başlayarak, aynı şekilde devam edilir. Oyun, bir takımda hiç kimse kalmayana kadar devam ettirilir (Kasen, 2014: 11).

3.3.4.20. Mendil Saklama Oyunu (Cooluk Taştamay Oyunu)

Oyuncu sayısı: 10-20.

Oyunanan mekân: Spor alanı ya da geniş bir bahçe.

Oyunda kullanılanlar: Atkı.

Oyunun oynanış biçimi ve amacı: İlk önce yönetici seçilir ve geri kalanlar ise daire şeklinde yere otururlar. Oyun yöneticisi elinde atkıyla dairenin dışarısında durur. Yönetici atkıyı oturan çocukları dönerek birinin eline bırakır ve hızlıca oyuncuların sırasına oturur. Eğer oturmaya yetişemezse atkıyı alan oyuncu o yöneticinin sırtına üç kere vurur. Kazanmış olur. Böylece daireden dışarıda kalan kişi yönetici gibi oyuna devam eder (Orozova, 2002: 125).

3.3.4.21. Aşık Atma Oyunu (Cambı Atmay Oyunu)

Yaş: 15 yaş ve üzeri.

Oyuncu sayısı: 2 kişi ya da grup halinde.

Oyunda kullanılanlar: At, cambı (kağıt ya da kontrplaktan yapılmış kuş biçiminde maket), ok ya da tüfek.

Oynanış biçimi ve amacı: Kare biçimindeki 500 m²'lik bir alanın bir köşesine 10-15 m uzunluğunda bir direk dikilir ve onun başına "cambı" adı verilen maket bağlanır ve oyuncular hakemin verdiği işaretle bu direğe yaklaşırlar. Direğe 70-75 m kala oklarıyla ya da duruma göre tüfekleriyle hedefteki cambıyı vurmaya çalışırlar. Atın bulunmadığı durumlarda mesafe 100 m kadar çıkarılır. Cambıyı vurabilen oyuncu 1 puan kazanır. Oyun sonunda en çok puanı toplayan kazanmış sayılır (Anarkulov, 1981: 30).

3.3.4.22. Hamak Oyunu (Cel Beşikke Salmay Oyunu)

Oyuncu sayısı: 2-3 kişi.

Oyunun mekânı: Ağaçlı bahçede oynanır.

Oyunda kullanılanlar: Kalın ve uzun ip, dayak.

Oyunun oynanış şekli ve amacı: Oyuncular tarafından iki dayak iki tarafa dikilir ve ortasına kalıp ipleri bağlarlar bu bağlanan iplere sallanan beşik adı verilir. Oyuncular sırayla sallanan beşiği sallarlar ve beşik türkülerini sırayla söylerler aralarında kim güzel söylediye o oyuncu kazanmış olur (Anarkulov, 1981: 103).

3.3.4.23. Kırmızı Bayrak, Beyaz Bayrak Oyunu (Kızıl Bayrak, Ak Bayrak Oyunu)

Oyuncu sayısı: 16-20.

Oyunun oynandığı mekân: Bahçede ya da geniş bir alanda.

Oyunda kullanılanlar: Kırmızı bayrak, Beyaz bayrak.

Oyunun oynanış şekli ve amacı: Önce yönetici seçilir. Diğer oyuncular iki gruba ayrılırlar ve 25-30 m aralığında karşı karşıya dizilirler. İki grubun ilk sırasında duran oyuncular ellerine bayrak alırlar ve oyunun oynanış biçimi hakkında anlaşılırlar. Böylece iki taraf bayrakları ellerine tutarak birbirlerinin yerlerine koşarak sıralanırlar. Oyunda sadece kırmızı ve beyaz bayrak olur. Oyunun sonucunda karşılıklı gruplar

yer değiştirirler ama başta olan bayrak en sondaki oyuncunun eline geçerek sıra bozulmaması lazım. Eskiden Kırgızlarda bu oyun oynanırken bayrak bulamazlarsa kırmızı şapka ve beyaz şapka, havlu, kamçı saplarıyla da oynandığı söylenmektedir (Anarkulov, 1981: 13).

3.3.4.24. Kuşla Avlama Oyunu (Kuş Saluu Oyunu)

Avcıların sayısı :1-2 kişi.

Oyunun oynandığı mekan: Dağ.

Oyunun oynanış şekli ve amacı: Avcılar kuşlarını elinin ucuna koyarlar ve elindeki kuşların gözlerini kapatırlar. Dağın en tepesine çıkarlar ve uzaktan gördüğü yabancı hayvanları (tülkü-tilki, koyon-tavşan) yakalamaya çalışırlar ve kuşları onların üzerine saldırmaya atarlar. Arkasından atlarını koşturarak oraya yetişirler.

Oyunun şartları: kuşlar bu oyuna özel olarak hazırlanmış olması lazım. Avcılar kuşların gözlerini hayvanları yakalayınca kadar açmazlar (Anarkulov, 1981: 112).

3.3.4.25. Olta Atma Oyunu (Kayırmak Oyunu)

Kız erkek karışık oynanır.

Yaş: 7-13.

Oyuncu sayısı: 10-15.

Oyunda kullanılanlar: İp, kum, torba.

Oynanış biçimi ve amacı: Oyuncular iki takım oluştururlar. Bir ipin içi kum dolu bir torba bağlanır. Oyunculardan biri ipin ucundan tutar. Diğer oyuncular daire şeklinde bu oyuncunun etrafında dizilirler ortadaki oyuncu ipi kendi ekseni etrafında çevirmeye başlar. İki takım oyuncuları ipe değmemek için ipin üzerinden atarlar. İpe değen oyuncu ortaya geçerse o takım kaybetmiş sayılır (Marat Kızı, 2010: 225).

3.3.4.26. Yakar Top Oyunu (Urmay Top Oyunu)

Kız erkek karışık oynanan oyundur. Yaş: 10-15.

Oyund kullanılanlar: Top.

Oynanış biçimi ve amacı: Oyuncular iki takıma ayrılır. Her oyuncu ellerindeki topun çapında birer çukur kazarlar. Takımlardan birinin ilk oyuncusu kendilerine ait olan çukurlara 1 m mesafeden topu atarak çukura sokmaya çalışır. Top çukurlardan birine

girerse kaçmaya başlarlar ve karşı takım oyuncularını topla birlikte rakiplerini yakalamaya çalışırlar. Yakalanan oyuncunun çukuruna bir taş atılır. Takımlar birini vurabilmek için bir kez top atma hakkına sahiptir. Oyuncu attığı topa rakibini vuramazsa onun çukuruna taş atılır. Oyun sonunda hangi takımın oyuncularına ait çukurlarda daha çok taş varsa o takım kaybetmiş sayılır (Marat Kızı, 2010: 226).

3.3.4.27. Han Talanı Oyunu (Kan Talamay Oyunu)

Yaş: 9-15.

Oyuncu sayısı: 10-20.

Oyunda kullanılanlar: Çükö (aşık kemiği).

Oynanış biçimi ve amacı: Bu oyunda çüköler (aşık kemiği) “han” ve “at”ları simgeler. Oyuncular atları simgeleyen birer çüköyü yere bırakırlar. Bir de “han”ı simgeleyen bir çükö yere koyulur. Bir oyuncu tüm çüköleri avcuna alıp yere atar. Oyuncular yere saçılan çükölerden “han”ı simgeleyeni kapmaya çalışırlar, “han”ı yakalayan kişi oyuna ilk olarak başlar. Bu oyuncu yerde aynı biçimde yatan çükölerden birini alıp belirli bir mesafeden benzer biçimde duran diğer çüköyü vurmaya çalışır. Elindeki çükönün eşini vurduğu takdirde onun sahibi olur. Oyun sonunda en çok çüköyü toplayan kazanmış sayılır (Marat Kızı, 2010: 224).

3.3.4.28. Salıncak Oyunu (Bekbekey Oyunu)

Oyuncu sayısı: 10-15 kişi.

Oyunun oynandığı mekan: Yayla, dağ.

Oyunun oynanış biçimi ve amacı: Oyunda yönetici sayılır ve oyuncular arasından bir kişi seçilir, o seçilen oyuncuya “karişkir” (kurt) adı verilir. Geri kalan oyuncular ise daire şeklinde yere otururlar ve yönetici dairenin ortasına oturur. Kurt olarak seçilen oyuncu ise onlardan biraz uzağa gider oraya saklanır. Ortaya oturan yönetici etrafındaki oyuncuların aklını dağıtmak için dans eder, şarkı söyler, masal anlatır ve o esnada kurt oyuncu yavaş yavaş gelir ordaki oyuncuların birini ısırır. Isırılan oyuncu kurt olur ısırılan kurt ise yöneticinin yerine geçer böylece oyun devam eder. Eğer oyunun ortasında yönetici kurtun geldiğini fark ederse kurt oyuncu yine kurt olmaya devam eder (Anarkulov, 1981: 107).

3.3.5. Kız Oyunları

3.3.5.1. Kız Atışma Oyunu (Akıyneke Oyunu)

Akıyneke (Ak İyneke/Akıya) kız oyunlarından biridir.

Yaş: 7-yaş üzeri.

Oyuncu sayısı: 2 kişi ya da grup olarak

Oynanış biçimi ve amacı: İki rakip grubun birbirlerine manzum sataşmalarla galip gelmeye çalıştığı bir oyundur. Oyunda gruplar karşı tarafla alay ederek, onları eleştirerek, bazen küçük düşürerek alt etmeye çalışır. Örneğin:

Seni bolso köp kızdar	“Sana ise tüm kızlar
Kiyimin taze kiye albas	Temiz giyinemeyen
Kiyse da taze cürö albas	Giyse de temiz tutamayan
Köynögünö süt tamgan	Elbisesine süt damlatan
Tak bolso da köynögü	Leke olsa da giysisi
Tazalap cuup albagan	Temizleyip yıkayamayan
Tazalıkka sarañ kız dep cüröt...	Temizlik cimrisi kız derler...”

(Marat Kızı, 2010: 227).

3.3.5.2. Kadınların Güreş Oyunu (Ayaldardın Küröş Oyunu)

Yaş: 17 yaş ve üzeri.

Oyuncu sayısı:2

Oynanış biçimi ve amacı: Eski oyunlardan biridir. Bu oyun, erkeklerin yaptığı güreşe göre daha geniş kurallarla oynanır. Rakip oyuncular birbirlerinin saçlarından, kollarından, boynundan tutabildikleri gibi yenişememe durumunda karşı tarafa omzundan ısırarak da mümkündür. Rakibini düşürüp hreketsiz bırakan oyuncu kazanmış sayılır (Marat Kızı, 2010: 227).

3.3.5.3. Kadın Mızrak Oyunu (Ayaldardın Sayış Oyunu)

Yaş: 17 yaş ve üzeri.

Oyuncu sayısı: 2.

Oyunda kullanılanlar: Nayza (mızrak), at. Oynanış biçimi ve amacı: At üzerindeki iki oyuncunun ellerinde mızraklarla birbirlerine doğru ilerlemesi ve rakibi düşürüp oyuna tekrar katılamayacak duruma getirmesi esasına dayanan oyun türüdür. Bunun için

rakibini attan düşüren oyuncu onun tekrar ata binmesini engellemek için elindeki nayzayı onun göğsüne bastırır. Rakibini hareketsiz bırakan oyuncu kazanmış olur (Marat Kızı, 2010: 228).

3.3.5.4. Kız Yarış Oyunu (Kız Cariş Oyunu)

Kız Cariş oyununda yaş grubu 13-21.

Oyuncu sayısı:5-6.

Oyunda kullanılanlar: At.

Oynanış biçimi ve amacı: 1 km uzunluğundaki yarış sahasında kızların at üzerinde daha önce belirlenmiş olan hedefe ilk önce varma amacıyla gerçekleştirdikleri oyundur (Anarkulov, 1981: 88).

3.3.6. At Üstünde Oynanan Erkek Oyunları

3.3.6.1. At çabış (At Yarışı)

Yaş: 8 yaş üzeri.

Oyuncu sayısı: 15-300.

Oyunda kullanılanlar: At.

Oynanış biçimi ve amacı: 1200-5000 m aralığındaki yarış alanında bitiş noktasına ilk olarak varma amacıyla oynanan at yarış oyunudur. Baze belirli bir zaman aralığında hedef noktaya varma şeklinde de düzenlenebilir (Marat Kızı, 2010: 228).

3.3.6.2. Boğa Güreş Oyunu (Buka Tartış Oyunu)

Yaş: 13 yaş üzeri.

Oyuncu sayısı:2.

Oyunda kullanılanlar. İp.

Oynanış biçimi ve amacı: İki oyuncu 10-16 metrelik ipin iki ucunda dururlar. İkisinin arasına bir çizgi çizilir. Oyuncular ipi önce boyunlarından ve sonra bacak aralarından geçirerek karşıt yönlere doğru dört ayak şeklini alıp birbirlerini çekerek ilerlemeye çalışırlar. Rakibini çizginin diğer tarafına kadar çekebilen oyuncu kazanmış sayılır (Marat Kızı, 2010: 229).

3.3.6.3. Ok Atma Oyunu (Caa Atuu Oyunu)

Yaş: 7 yaş üzeri.

Oyuncu sayısı: 15-20.

Oyunda kullanılanlar: Ok, yay.

Oynanış biçimi ve amacı: Oyuncular iki gruba ayrılırlar. Oyun sahasına üzerine herhangi bir hedef nesne asılı bir direk dikilir ve direğe 25 m uzaklıkta bir çizgi çizilir. Takımlar çizgiyi geçmemek şartıyla hedefi okla vurmaya çalışırlar. Hangi takım hedefe daha çok isabet ettirirse o takım kazanmış sayılır (www.bizdin.kg. Erişim tarihi: 12.11.2018: 30).

3.3.6.4. Oyun (Cılañaç Çabışuu Oyunu)

Cılangaç çabışuu oyununda yaş grubu 20 yaş ve üzeri.

Oyuncu sayısı: 2.

Oyunda kullanılanlar: Kamçı.

Oynanış biçimi ve amacı: İlk oyuncunun ellerindeki kamçılarla birbirlerinin çıplak vücutlarına vurması esasına dayanan bir oyun türüdür. Oyunculardan biri acıya dayanamayıp pes ettiğinde oyun sona erer. Bu da eskiden oynanmış oyunlardan biridir ve eğlenceli toplantılarda taz süzüştürüüü oyunundan sonra oynanmış bir oyundur (Marat Kızı, 2010: 230).

3.3.6.5. At Yarıştırma Oyunu (Corgo Salış Oyunu)

Yaş: 16 yaş ve üzeri.

Oyuncu sayısı: 2 kişi ya da grup halinde oynanır.

Oyunda kullanılanlar: At.

Oynanış biçimi ve amacı: 2-10 km aralığındaki koşu sahasında “corgo” cins yavaş koşan atlarla oynanan bir yarış oyunudur. Oyunda amaç, atı şaha kaldırmadan hedefe ilk önce varabilmektir. Şayet at 12’den fazla şaha kalkarsa at oyundan çıkarılır. Atı şaha kaldırmadan hedef ilk varan kişi kazanmış sayılır (Marat Kızı, 2010: 230).

3.3.6.6. Yaya Yarışı Oyunu (Cöö Eñiş Oyunu)

Yaş: 7 yaş ve üzeri.

Oyuncu sayısı: 15-20.

Oynanış biçimi ve amacı: İki türlü oynanır. Birinci türünde takımlardan birer oyuncu ortaya çıkarak ayak tabanlarını karşılıklı olarak birbirine dayayıp kollarıyla rakibi kendi tarafına çekmeye çalışır. İkinci türünde iki takımdan ikişer oyuncu ortaya çıkar. Oyunculardan biri diğerinin omzuna çıkar ve karşı tarafa takım arkadaşının omzundaki rakibini devirmeye çalışır. Bu şekilde en çok puanı toplayan takım kazanmış sayılır (Marat Kızı, 2010: 231).

3.3.6.7. Erkek Mızrak Oyunu (Er Sayış Oyunu)

Yaş: 20 yaş ve üzeri.

Oyuncu sayısı: 2.

Oyunda kullanılanlar: Nayza (mızrak), at. Oynanış biçimin ve amacı: At üzerinde oynanan eski oyunlardan biridir. Oyuncular belli bir mesafeden atla birlikte birbirlerinin üzerine koşarlar. Oyunda amaç, rakip oyuncuyu nayza darbesiyle yere düşürüp tekrar ata binmesini engellemek için yine nayzayı göğüsüne bastırarak hareket edemez hale getirmektir. Rakibini bu şekilde etkisiz bırakan oyuncu kazanmış sayılır (Marat Kızı,2010: 231).

3.3.6.8. Eşeğe Binme Oyunu (Eşeğe Sekirmey Oyunu)

Yaş: 6 yaş ve üzeri.

Oyuncu sayısı: 10-15.

Oynanış biçimi ve amacı: Oyuncular iki takım oluşturur. Takımlardan birinden 5 kişi başlarını birbirinin koltuk altından geçirerek arkaya doğru sıra oluştururlar. Diğer takımdan 6 kişi bunların üzerine atlar. Eğer düşerlerse takımlar yer değiştirir. Şayet alttakiler yıkılırsa öbür takım tekrar diğerlerinin üzerine atlar. En çok yıkılan ya da düşen takım kaybetmiş sayılır (Marat Kızı,2010: 231).

3.3.6.9. Kılıç Oyunu (Kılıç Çabışuu Oyunu)

Oyuncu sayısı: 2-6 kişi.

Oynanan yer: Kapalı spor alanı.

Oyunda kullananlar: Dayak.

Oyunun oynanış biçimi ve amacı: Oyuncular ellerine dayakları kılıç gibi tutar ve birbirlerinin ellerindeki dayakları yere indirmeye çalışırlar. Oyunun şartları:

birbirlerine yakın durma, yaklaşmak, karşılık göstermek, elindeki sopayı iki elle tutmak, sopayla yere vurmak, terbiyesizlik etmek yasaktır (Marat Kızı, 2010: 232).

3.3.6.10. Kalmuk Yarış Oyunu (Kalmakça Alış Oyunu)

Kalmakça alış oyununda yaş grubu: 12 yaş ve üzeri.

Oyuncu sayısı: 2.

Oyunda kullanılanlar. Kemer.

Oynanış biçimi ve amacı: Bir çeşit güreş. İki oyuncu rakibinin ensesinden ve kemerinden tutmak şartıyla havaya kaldırmaya çalışır. Güreş boyunca rakibin en çok havaya kaldıran oyuncu kazanış olur (Marat Kızı, 2010: 232).

3.3.6.11. Bilek Güreş Oyunu (Kol Küröş Oyunu)

Bilek sınımay yaş: 6 yaş ve üzeri.

Oyuncu sayısı 2

Oynanış biçimi ve amacı: Bilek güreşi. İki oyuncu yerden yüksek düz bir yüzeyde ya da yerde karşılıklı olarak dururlar. Dirsekleri yere ya da masa gibi düz bir yüzeyde dikgelecek şekilde birbirlerinin ellerini kavrayarak karşı tarafa alt etmeye çalışırlar. Bileği yere ya da masaya değen kişi oyunu kaybetmiş sayılır (Marat Kızı, 2010: 232).

3.3.6.12. Tavşan Tepme Oyunu (Koyon Tebiş Oyunu)

Yaş: 12 yaş ve üzeri. Oyuncu sayısı: 2.

Oynanış biçimi ve amacı: İki oyuncu sağ bacakları birbirine paralel olarak sırt üstü uzanırlar. Aynı anda birbirlerinin sağ elini tutarlar ve bacaklarını yukarı kaldırarak karşı tarafın bacağını bu şekilde yana devirmeye çalışırlar. Rakibin alt eden oyuncu kazanmış sayılır (Marat Kızı, 2010: 232).

3.3.6.13. Oğlak Oyunu (Kök Börü/Ulak Oyunu)

Kırgız Türklerinde Kökbörü oyunu, ailede sevindirici olaylar olduğu zaman oynanmaktadır: Örneğin: Düğünde, sünnet toyunda, erkek çocuğu doğduğunda veya kıymetli misafirler geldiğinde, çocuğu olmayan ailenin uzun zamandan sonra çocuğu olduğunda ya da evlatsız kalmaması için dua alır ve büyük baş hayvan (dana, keçi,

koyun) kesilir kökbörü verilir, birde mevsimlereait bayramlarda da kökbörü oynanır ve bu oyunu genellikle erkekler oynar.

Kök börü oyunu Kırgızların milli oyunlarından biridir. Bu oyun nesilden nesile miras olarak günümüzde de devam etmektedir. Kök börü oyunu Orta Asya’da tek Kırgızlarda değil Özbek ve Kazak Türklerinde de oynanmaktadır. Anadolu’daki Öndül Kapmaca diye bilinen oyun kısmen bu oyunun izlerini taşımaktadır. Kırgızlar bu oyunun adlandırmasına Kök börü, Kazaklar Kökpar, Özbekler Kökbörü, Kırgızlar buna ulak tartış (ulak çekme) olarak da söylerler. Genel olarak Orta Asya’nın bazı bölgelerinde Kökperi veya Köpkeri şeklinde de söylendiği de olur. Halk değer verdiği bu oyuna sık sık düğün ve törenlerinde de yer vermiştir. Bu gelenek hala Çuy, Talas, Oş bölgelerinde yaşatılmaktadır. Kök börü oyununun XIX. Yüzyılda Kırgızların hayatında önemli yeri vardır. Bunu Cantöşev’in Kanıbek romanında daha iyi görmekteyiz. Bu romanda yazar Büyük bir toy (düğün) oyunlarının başlama sırasını şöyle anlatır. “Bugün sabah namazından sonra halk toplanmaya başladı, at koşturmaya, pehlivan güreştirme, attan devrilme, süngü vurma, tıyn eğme oldu. Öğleden sonra bütün halk oğlak çekmeye gitti.” Bu cümleden Kökbörünün XIX. Yüzyılda bütün at oyunlarından daha çok sevildiği hükmünü çıkarabiliriz. Romanın bir başka yerinde de şu şüifade yer almaktadır: “Bir yaşındaki buzağıyı kesip, dört bacağını kesip atıp bağırsaklarını çıkarıp içini diktikten sonra buzağı çekmeye başladılar.” (Kaya, 2005: 303-313).

A.A. Divaev’ın verdiği bilgilere göre şöyle tarif edilmektedir: “Oyunu düzenleyenler kafası kesilmiş bir kökbörü daha doğrusu küçük keçi veya dana, yere atarlar. Oyuna katılanlar atlardan inmeden aşağı doğru eğiliyorlar; onlardan birisi keçiyi kaldırıyor ve kaçıyor, diğerleri peşinde atlarıyla koşuyorlar, başka birisi keçiyi alıyor, kaçıyor ve böylece oyun devam ediyor. İzleyicilerden bazıları da atlarına binip oyuna katılıyorlar. Avulların herhangi birisine kadar keçiyi götürmeyi başaran oyuncu birincidir. Birinci gelen keçiyi saygı duyduğu birinin çadırının önüne de götürebilir. Bu kişi keçiyeye karşılık olarak ceket veya şapka veya isterse başka bir keçi oyunu devam ettirmek için verebilir” (Divaev, 1995: 21).

Kök Börü/Ulak TartışYaş: 15 yaş ve üzeri.

Oyuncu sayısı:15-20.

Oyunda kullanılanlar: At, kök börü (keçi postu kullanılır).

Oynanış biçimi ve amacı: Oyuncular iki takıma ayrılır. Oyun, hakemin kök bürüyü oyun sahasının ortasına atmasıyla başlar. Oyunda amaç, kök bürüyü final çizgisine bırakmaktır. Bunu gerçekleştiren takım bir sayı kazanır. En çok puanı toplayan takım kazanmış sayılır (Marat Kızı, 2010: 232).

3.3.6.14. Kulun Koşurma (Kunan Çabuu/Bayge)

Kırgız Türklerinde Bayge (tay koşurma) oyunu genelde sonbahar aylarında oynanmaktadır. Oyunun kutlama zamanı ise, inek, at, koyun, keçi gibi hayvanlar beslenmiş, insanlar tarla işlerinden kurtulmuş ve gıda maddeleri ucuzlamış olduğu anlarda kutlanır. Bu oyun, gelin gelme, erkek çocuğu doğurmak, cenaze merasimlerinde, sünnet düğününde, altın küz/tüşüm mayramı (sonbahar/yemişlerin toplama bayramında) oynanmaktadır.

A.A. Divaev'ın Tarih ve Etnoğrafya Açısından Nevruz adlı çalışmasında Bayge oyununu şu şekilde açıklamıştır: *“Bayganın kökbörüden farkı şudur ki, biniciler sadece hedefin olduğu yere kadar koşarlar, yani finalde kupanın olduğu yere kadar. Baygada kupa (hediye) olmadan kutlanılmaz. Hedef olarak taştan veya seramikten yapılan heykeller (mumlar, beyaz taşlar) veya yapılan anıtlar kullanılmış. Baygaya davetli veya davetsiz herkes katılmış. Atların ve hediyelerin özellik ve kalitesine göre geçilecek mesafe belirlenmiş, genelde 2, 4, 6 taş. İlk önce biniciler sessizce başlangıç noktasından hareket ederler, yanlarında 2 ile 4 kişi arasında koruyucu vardır ki, atların start sinyalinde önce koşmalarını önlesinler. Daha önce belirlenmiş olan başlangıç noktasına gelen biniciler, orada dinlenip hazırlanıyorlar, sonra sinyal veriliyor ve "Allah Büyüktür" diyerek herkes kendi geldiği yolda geri koşmaya başlıyor, onlar kısa mesafede (6 taş yerine 2 taş mesafe) koşuyorlar. Kunanlar (3 yaşındaki atlar) genelde normal hareket eden binicilerden çok daha erken hedefe varıyorlar, bu yüzden kunanlar çok kıymetlidir (Divaev, 1995: 21-22).*

Yaş: 10-15.

Oyuncu sayısı: 10-15.

Oyunda kullanılanlar: Kunan (Tay).

Oynanış biçimi ve amacı: Oyuncular 1-3 km uzunluğundaki yarış sahasında belirlenen hedefe ilk önce varmaya çalışırlar. Hedefe ilk varan kişi kazanmış sayılır (Marat Kızı, 2010: 233).

3.3.6.15. Heybe Oyunu (Kurcun Oyunu)

Yaş: 13-17.

Oyuncu sayısı: 10-15.

Oynanış biçimi ve amacı: Oyuncular iki takıma ayrılırlar. Bir takımdan iki oyuncu ortaya çıkar. Biri dört ayak biçiminde durur. Diğeri de onun üzerine sırt üstü uzanır. Atın üstündeki oyuncu diğeri kaldırılabirirse takımına 1 sayı kazandırmış olur. Oyun sonunda en çok sayıyı toplayan takım kazanmış sayılır (Marat Kızı, 2010:233).

3.3.6.16. Güreş Oyunu (Küröş Oyunu)

Yaş: 7 yaş ve üzeri.

Oyuncu sayısı: 2.

Oynanış biçimi ve amacı: Güreş iki oyuncunun rakibini, kolu ve koltuk altından tutup yere devirerek alt etmesi esasında dayanan güreş biçimidir. Oyuncular sadece kollarını kullanabilir. Rakibini 15 dakikalık oyun süresi içinde en çok yere düşüren oyuncu kazanmış sayılır (Marat Kızı, 2010: 233).

3.3.6.17. Mergen Uruu (Keskin Nişancılık Oyunu)

Yaş: 13 yaş ve üzeri.

Oyuncu sayısı: 2.

Oyunda kullanılanlar: Mengel (bir çeşit orak), dal.

Oynanış biçimi ve amacı: Bir sopa ya da dalın ucuna duruma göre bulunan elma, bez, gibi nesnelere sabitlenir. Oyuncular daha önceden belirlenmiş bir uzaklıktan ellerindeki orağı hedefe doğru atarlar. Sopaın ucundaki hedefe düşüren oyuncu kazanmış sayılır (Marat Kızı, 2010: 233).

3.3.6.18. Kel Süsüştürme Oyunu (Taz Süsüştürü Oyunu)

Yaş: 20 yaş ve üzeri.

Oyuncu sayısı: 2.

Oynanış biçimi ve amacı: İki kel oyuncunun seyircileri güldürmek ve birbirlerini alt etmek amacıyla boğa gibi karşılıklı koşup başlarını birbirine vurması şeklinde oynanan bir oyun türüdür. Oyunculardan biri pes edip kaçmaya başlayınca ve sınırları daha

önce belirlenmiş olan alanın dışına çıkınca oyun sona erer. Eskiden büyük toplantılarda, şenliklere oynanmış bir oyundur (Marat Kızı, 2010: 234).

3.3.6.19. Akciğer Yakalama Oyunu (Öpkö Çabışuu Oyunu)

Yaş: 20 yaş ve üzeri.

Oyuncu sayısı: 2.

Oyunda kullanılanlar: Öpkö-kekirtek (atın akciğeri ve yemek borusu), at.

Oynanış biçimi ve amacı: At üzerinde oynanan oyunlardan biridir. Yukardaki iki oyundan sonra oynanan oyundur. Şölenlerde, toplantılarda kesilen atın akciğeri yemek borusuna bağlı şekilde alınır. Genellikle “taz süzüşürüü (kel/dazlak süsüşürme)” oyununa çıkan oyuncular tarafından oynanmıştır. At üzerindeki oyuncular birbirlerini çıplak vücutlarına ucunda öpkö bulunan kekirtekle vururlar ve birbirlerini attan düşürene ya da bir diğer kaçana kadar vuruşmaya devam ederler. Rakibini attan düşürmeyi başaran oyuncu kazanmış olur (Marat Kızı, 2010: 234).

3.3.6.20. Para Yakalama Oyunu (Tıyın Eñmey Oyunu)

Yaş: 12 yaş ve üzeri.

Oyuncu sayısı: 10-15.

Oyunda kullanılanlar: At, tıyın (madeni para).

Oyunun oynanış biçimi ve amacı: 100 m uzunluğundaki oyun alanının 50-60 metrelik kısmına kum dökülür ve buraya tıyınlar atılır. Oyuncular hedefe doğru giderken yerdeki bu tıyınları toplamaya çalışır. Tıyınları alırken attan düşen başlangıç noktasından oyuna tekrar katılabilir. Oyun sonunda en fazla tıyın toplayan oyuncu kazanmış sayılır (Marat Kızı, 2010: 234).

3.3.7. Kız Erkek Karışık Oyunları

3.3.7.1. Şakek Caşırmay (Yüzük Saklama)

Oyuncu sayısı: 10-15 kişi

Oyunun oynandığı mekan: geniş bir alanda, odada, çadırda ve sahnede oynanır.

Oyunda kullanılanlar: Yüzük.

Oyunun biçimi ve amacı: Oyunda yönetici seçilir, oyuncular daire şeklinde dizilirler ve kafaları eğik şekilde ellerini kapatırlar.

Oyun kuralları: Yüzüğü şıkırdatmamak, kimse kimseye söylememek Yönetici ortaya girer ve elindeki yüzüğü yavaşca kimseye fark ettirmeden o oyuncuların arasından birinin eline bırakır. Kimin eline bıraktığını bulan oyuncu yönetici sayılır ve oyundevam eder. Eğer o saklanan yüzük dediği oyuncunun elinden çıkmazsa o oyuncu şiir ya da şarkı söyler (Anarkulov, 1981: 97).

3.3.7.2. Kız Yakalama Oyunu (Kız Kuumay Oyunu)

Yaş: 15-17

Oyuncu sayısı: 2

Oyunda kullanılanlar: At kamçı

Oynanış biçimi ve amacı: 1-2 m önünde oyuna başlar. Erkek kıza ulaştığında kızın yanağından öper. Eğer final noktasına kadar erkek kıızı yakalayamazsa bu kez kız erkeği kovalar ve ona kamçıyla vurur. Eskiden beri süregelen bu oyun, önceleri erkeğin sevdiği kızla evlenmeyi hak ettiğinin bir göstergesi sayılırdı. Bu oyun mutlaka geleneksel Kırgız kıyafetleriyle oynanır (Marat Kızı, 2010: 238).

3.3.7.3. Güreş Oyunu (Oodariş Eñiş Oyunu)

Yaş: 8 yaş ve üzeri

Oyuncu sayısı: 2

Oyuna kullanılanlar: At.

Oynanış biçimi ve amacı: Bu oyun kız kıza ya da erkek erkeğe oynanır. Oyun sırasında yen, sa, yaka ve yanaktan tutmak, asılmak ve kol bükme yasaktır. Bu kurallar dahilinde rakibini attan düşüren kişi kazanmış sayılır (Marat Kızı, 2010: 239).

3.3.7.4. Hakarertli Atışma Oyunu (Kayım Aytışuu Oyunu)

Yaş: 15-25.

Oyuncu sayısı: 10-15.

Oynanış biçimi ve amacı: İki rakip gruptan birer oyuncu ortaya çıkar ve manzum atışmalarla birbirlerine üstün gelmeye çalışırlar. Bu oyunda anonim ürünlerden (şiir, destan vb.) yararlanmak da mümkündür. Karşılıklı atışmalarda diğer gruba üstünlük sağlayan takım kazanmış sayılır (Marat Kızı, 2010: 238).

3.3.7.5. Aşık Atma Oyunu (Çükö Atmay Oyunu)

Oyuncu sayısı: 2-5 kişi

Oyunun oynandığı mekân: Geniş bir alan

Oyunda kullanılanlar: Çükö (koyun aşık kemiği)

Oyunun oynanış şekli ve amacı: 1-3 m genişlikte daire çizilir. Çizilen dairenin ortasına aşık kemiklerini sırasıyla dizilir. Sonra oyuncular elindeki büyük aşık kemikleriyle dairenin ortasındaki aşık kemiklerini daireden çıkartmaya çalışırlar. Eğer bir oyuncu ortadaki aşık kemiğinden birini daireden dışarıya çıkartabilirse o oyuncu ortada aşık kemiklerini çıkartmaya devam eder diğerleri sıra bekler. Böylece oyunda aşık kemiği dairenin içinden çıkartılıncaya kadar devam eder (Orozova, 2002:114).

3.3.7.6. Büyük Aşık Atma Oyunu (Çoñ Ordo Oyunu)

Oyuncu sayısı: 12-15.

Yaş: 12 üzeri.

Oyunun oynandığı mekân: Geniş bir alan

Oyunda kullanılanlar: Çükö (koyun aşık kemiği)

Ordo oyunu aydınlık gecelerde bütün gençler daha önce belirlenen bir yere toplanıp iki gruba ayrılırlar. Grubun birisinde bir at kemiği (eğer mümkünse beyaz) bulunur. Gençlerden birisi kemiği alır ve bütün var gücü ile onu atabildiği kadarı ile uzağa atar. Bütün oyuncular onu bulmak için koşmaya başlarlar. Kemiği bulan "kemik bende" diye bağırır ve "ordo" diye daha önce işaretlenen yere karşı gruptan herhangi birisi ona yetişmesin diye mümkün olduğu kadarıyla çabuk koşmaya çalışır. Kemiği bulan kişiyi orda'ya kadar karşı gruptan herhangi birisi yakalayamazsa bu grubun bütün üyeleri kemiği yakalayan ve orda'ya getiren kişiyi sırtlarında taşımak zorundalar (Divaev, 1995: 62).

3.3.7.7. Çelik Çomak Oyunu (Çikit Oyunu)

Yaş: 9-17.

Oyuncu sayısı: 5-10.

Oyunda kullanılanlar: Çikit (çomak). Oynanış biçimi ve amacı: Oyuncular iki takım oluşturur. 15-20 cm ve 1 m uzunluğunda iki sopa bulunur. Oyun alanına 2 m çapında bir daire çizilir. Oyunculardan biri yerdeki çomağa elindeki sopayla vurur. Havalanan

çomağı elindeki sopayla sektirir. Her vuruşunda 10 puan kazanır. Bulunduğu daireden çıkana kadar sektirme hakkı vardı. Daireden çıkmadan çomağı elindeki sopayla mümkün olduğunca uzağa fırlatır. Karşı takımın oyuncuları çomağı havada yakalarlarsa diğer atıcının saydığı puanlara sahip olmuş olurlar. Şayet yakalayamazlarsa atış sırasının kendilerine geçmesi için çomağı dairenin içine atmak zorundadırlar. Daha önceden belirlenmiş olan puana en erken ulaşan takım kazanmış sayılır (Orozova, 2002: 124).

3.3.7.8. Büyük Çelik Çomak Oyunu (Çoñ Çikit Oyunu)

Çikit yere küçük bir çukur oyulur. Bu çukur üzerine "karuş-agaş" diye adlandırılan bir sopa yerleştirilir. Bu durumda oyunculardan birisi başka bir sopa ile karuş-agaş'ı vurur ve havaya uçurur. Aynı zamanda vuran kişi sopanın uçuşu esnasında ona tekrar vurarak daha da uzağa gitmesini sağlar. Bundan sonra vurucu kendi karuş-agaş'ını çukura yerleştirir. Bu esnada başka bir oyuncu önceki karuş-agaş'ın düştüğü yere koşar, sopayı alır ve çukur üzerinde bulunan öbür karuş-agaş'ı üzerine atar. Eğer isabet edemezse atıcı cezalandırılır. Ceza şundan ibarettir: karuş-agaş uzak bir mesafeye atılır ve cezalandırılan düşüş yerinden çukura kadar olan mesafeyi nefes almadan koşmak zorundadır, aksi takdirde karuş-agaş tekrar atılır ve cezalandırılan tekrar bu mesafeyi koşmak zorunda kalır. Cezalandırılan koşu esnasında gerçekten nefes almadığından emin olmak için koşarken "a-a-a-a" bağırması istenir (Divaev, 1995: 63).

3.3.7.9. Yuvarlak Tahta Oyunu (Tomolok Cıgaç Oyunu)

Tomolok Cıgaç "Tomolok Cıgaç" bir ağaç topu oyunudur ve şu şekilde oynanır. Önceden küçük bir çukur kazılır. Oyunculardan birisi elinde bir sopa (değnek) ile çukurun başında durur, diğeri ise yine bir sopa yardımı ile topu çukura doğru itmeye çalışır. Çukur başında duran genç topu çukurdan uzak tutmaya ve çukura düşürmemeye çalışır. Bu olay topu kovalayan kişinin sonunda topu çukura düşürene dek devam eder. Bundan sonra pozisyonlar değişir, yani çukur başında duran kişi topun arkasına geçer, topun peşinde olan kişi ise çukur başına geçer. Aynı oyun Orenburg'da Rus çocukları arasında da oynanır, fakat oradaki ismi "klüşka" dır, yani kros (Divaev, 1995: 62).

3.3.7.10. Kibrit Yakma Oyunu (Çakmak Oyunu)

Yaş: 7-17.

Oyuncu sayısı: 2 kişi yaa da grup halinde.

Oyunda kullanılanlar: Taş.

Oynanış biçimi ve amacı: Oyunculardan biri avcundaki 15 taşı yaklaşık 0,5 m havaya atar ve iki elinin tersini çevirerek aşağı düşen taşları tutmaya çalışır. Elleri üzerinde kalan taşları bir köşeye ayırır. O taşlardan birini alıp (bu taş “ok” diye adlandırılır) yukarı atar ve o taş aşağı düşene kadar tek eliyle yerdeki taşlardan 5 tanesini bir raya toplamaya çalışır. “Ok”u 3 kez atma hakkı vardır ve 3. Atışında 5 taşı eline almak zorundadır. Şayet 5 taşı toplayamazsa ya da ok yere düşerse sıra diğer oyuncuya geçer. Eğer oyun iki takım halinde oynanıyorsa ilk oyuncunun takım arkadaşları onun iki takım halinde oynanıyorsa ilk oyuncunun takım arkadaşları onun kaldığı yerden devam eder. Takımdaki diğer oyuncular da yerdeki taşları toplayamazsa taşlardan birini alıp bir köşeye koyar ve o taş muzoo (buzağı) adını alır. Oyun sonunda en fazla muzoosu olan takım kaybetmiş sayılır. İki kişi oynuyorsa yerdeki taşları ilk toplayan kişi kazanmış sayılır (Marat Kızı, 2010: 236).

3.3.7.11. İp Çekme Oyunu (Arkan Tartmay Oyunu)

Yaş: 10 yaş ve üzeri.

Oyuncu sayısı: 10-20.

Oyunda kullanılanlar: İp.

Oynanış biçimi ve amacı: Oyuncular iki gruba ayrılır. Oyun oynanacak yere bir çizgi çizilir. Çizgi ortada kalacak şekilde iki takım oyuncuları ipin iki ucunda yer alır. İpin ortasına da renkli ip bağlanır. Her iki takımdan iki kişi ipten, diğerleri de takım arkadaşlarının belinden çekmeye başlar. Ortadaki çizgiyi geçen kişinin takımı oyunu kaybetmiş sayılır (Orozova, 2002: 166).

3.3.7.12. Hakkı Yok Oyunu (Akı Çok Oyunu)

Yaş: 9-17.

Oyuncu sayısı: 25-30.

Oyunda kullanılanlar: İp, çubuk, örtü.

Oynanış biçimi ve amacı: Birbirine 2 m uzaklıktaki iki direk oyun alanına dikilir. İkisinin ortasına ip gerilir. İpin üzeri bir örtüyle arkası görünmeyecek şekilde örtülür. Sahanın herhangi bir yerine büyük bir taş koyulur. Oyuncular iki takıma ayrılır. Oyunculardan biri elindeki çubuğu örtünün üzerinden ileriye doğru fırlatır ve tüm oyuncular bu çubuğu yakalamaya çalışır. Çubuğu yakalayıp onunla taşa vuran kişi takımına bir puan kazandırır. Oyun sonunda en çok puanı toplayan takım kazanmış sayılır (Marat Kızı, 2010: 236).

3.3.8. Zekâ Oyunları

3.3.8.1. Börü Taş

Kız erkek karışık oynanır.

Yaş: 10 yaş ve üzeri.

Oyuncu sayısı: 2

Oyunda kullanılanlar: 22 taş ve tahta.

Oynanış biçimi ve amacı: Üzerinde 25 küçük çukur bulunan tahta ve 2 kurt ile 20 koyunu simgeleyen 22 taş ile oynanır. Oyunculardan biri koyunları kurtlardan korumaya çalışırken kurtların sahibi olan oyuncu da rakibinin koyunlarını ele geçirmeye çalışır (Marat Kızı, 2010: 240).

3.3.8.2. Burç

Kız erkekkarışık oynanır.

Yaş: 5. Yaş ve üzeri.

Oyuncu sayısı: 2.

Oyunda kullanılanlar: 24 taş ve tahta.

Oynanış biçimi ve amacı: Satranç tahtası üzerinde 12 beyaz ve 12 siyah taş ile oynanır. Oyuncular taşlarını tahtanın sol köşelerine dizerler. Oyunda amaç, rakibin taşlarının bulunduğu köşeye kendi taşlarını ilk olarak yerleştirmektir (Marat Kızı, 2010: 240).

3.3.8.3. Catırış

Kız erkek karışık oynanan oyundur.

Yaş: 7 yaş üzeri.

Oyuncu sayısı: 2.

Oyunda kullanılanlar: Tahta, 32 taş.

Oynanış biçimi ve amacı: Üzerinde üçgen biçiminde, birbirine çizgilerle bağlanmış 35 çukur bulunan oyun tahtasına her iki oyuncu ellerindeki 16'şar taşı dizer. Oyuncular birbirinin üstünden atlayarak karşı tarafın taşlarını tüketmeye çalışır. Rakibin taşlarının bulunduğu ilk sıraya ulaşan taş “şaka (damla)” olur. Dama oyununa benzemektedir, fakat farklı olarak üçgen sıralar nedeniyle çapraz ilerleme şansı da vardır. Oyun sonunda az taşı kalan oyuncu kaybetmiş sayılır (Marat Kızı, 2010: 241).

3.3.8.4. Çatıra taş

Kız erkek karışık oynanan oyundur.

Yaş: 7 yaş üzeri.

Oyuncu sayısı: 2.

Oyunda kullanılanlar: Tahta, 18 taş.

Oynanış biçimi ve amacı: Oyuncular kendilerine ait olan 92şer taşı sırayla, üzerine iç içe 3 kere çizilmiş oyun tahtasına, çizgilerin kesişim noktalarına gelmek şartıyla yerleştirirler. Oyunda amaç, taşları rakibin taşlarına engel olarak tahtanın ortasında yer alan kare şeklindeki “dalban” isimli yere yerleştirmektir. Oyun sonunda rakibinin taşlarını engelleyerek taşlarını gerekli yerlere yerleştirebilen oyuncu kazanmış sayılır (Marat Kızı, 2010: 241).

3.3.8.5. Kışte

Kız erkek karışık oynanan oyunlardan biridir.

Yaş: 6 yaş ve üzeri.

Oyuncu sayısı: 2.

Oyunda kullanılanlar: Tahta, 32 taş.

Oynanış biçimi ve amacı: Satranç oyununa benzer oyunlardan biridir. Bu oyunda farklı olarak “rok” ve “at” ile mat etme hamleleri bulunmaz. Bunun dışında Han “şah” adlı taşın bir kez L şeklinde hamle yapma şansı vardır ve “mat”tan önce “şah” yerine “kiş” uyarısı yapılır. Taşların isimleri; han “şah”, batır “vezir”, uruk aksakalı “kale”, töö “fiil”, at, cooker/mergençi/piyada “piyon”dur (Marat Kızı, 2010: 241).

3.3.8.6. Toguz Korgol

Yaş: 6 yaş ve üzeri.

Oyuncu sayısı: 2-6 kişi.

Oyunda kullanılanlar: Özel olarak tahtadan yapılmış dosya, taş.

Oynanış biçimi ve amacı: Kırgızlarda eskiden bu oyun Kırgız çadırlarında oynanmıştır. Oyuncular 162 taşı, üzerinde karşılıklı olarak 9 çukur ve “üyçö” denilen taş toplama yuvası bulunan oyun tahtasına her çukura 9 taş gelecek şekilde dizerler. İlk başlayan oyuncu bir çukurdaki taşları alıp her çukura bir taş bırakarak saat yönünün tersi yönünde ilerler. Son bıraktığı taş rakibinin çukurundaki taşları çiftlerse o çukurdaki taşları alıp üyçöye koyar. Rakibinin çukurundaki 2 taşı 3’leyen kişi o çukurun sahibi olur ve o çukura “tuz” adı verilir. Rakip oyuncu oradan her geçtiğinde “tuz” a bir taş bırakır ve o taş diğer oyuncunun olur. Bu şekilde oyun sonunda üyçösünde en çok taş toplayan oyuncu kazanmış sayılır (Anarkulov, 1981: 105).

Sonuç

Folklor sahasında ihmal edilen, görmezlikten gelinen, yokmuş gibi farz edilen, halbuki bünyesinde en arkaik inanç ve gelenekleri saklayan kültür şubelerinden biri de çocuk folklorudur. Yüzyıllar boyunca kendine has özellikleriyle oluşup gelişen canlı bir gelenek alanı olarak Kırgız çocuk folkloru, Türk dünyası sahası içerisinde oldukça dikkati çekici bir inceleme ve araştırma alanıdır.

Kırgızçocuk folklore, Türkiye sahası halk bilimcileri tarafından çokça ilgi gösterilmemiş, inceleme ve tahlile muhtaç bir saha olarak karşımızda durmaktadır. Kırgız çocuk folklore Kırgız araştırmacılar tarafından da ihmal edilmiştir. Bugüne kadar kapsamlı olarak çalışmalar yapılmamıştır. Halbuki Sovyet dönemi derlemecileri tarafından çocuk folkloruna ait birçok unsur tespit edilerek arşive kaydedilmiştir. Özellikle Kayum Miftakov’un araştırmaları bunlar arasında dikkate değer olmaktadır. Arşivde yer alan derlemeler ancak 2002 yılında El Adabiyatı Seriyasında yayınlanma şansı bulmuştur. Gülbara Orozova tarafından hazırlanan ve Baldar Folkloruadıyla yayınlanan bu kitapta çocuk folklorunun tanifi, kapsamıve türleri yer almakla birlikte çocuk oyunları hakkında yeteri kadar bilgi verilmemiştir. Çalışmamızda ise çocuk oyunlarına geniş yer verilmesi bu açıdan önem teşkil etmektedir. Bunun yanında sözü edilen kitapta çalışmamızdan farklı olarak “Makal-Lakaptar (Atasözleri ve Deyimler)”, “Baldar İrları (Çocuk Şiirleri)”da yer almaktadır. Diğer çocuk folkloruyla

ilgili bilgiler Amantur Akmataliyev'in birçok Kırgız geleneğini içine alan çalışmasında yer almaktadır. Söz konusu çalışma tezimiz için önemli bir kaynak görevi görmüştür. Bunlar dışında belli başlı Kırgız çocuk folkloru alanında çalışmalarının olmayışı ve Türkiye'de Kırgız çocuk folkloru alanında Mayramgül Diykanbayeva'nın "Kırgız Türklerinde Erkek Çocuğun Önemi ve Edebi Eserlere Yansıması" adlı makalesi ile Erhan Taşbaş'ın çevirisini yaptığı Aymira Marat Kızı'nın "Kırgız Ulusal Oyunları" adlı makalenin içersinde yer alan çocuk oyunları dışında herhangi bir literatür çalışması bulunmayışı çalışmamızın önemini göstermektedir.

Kırgız çocuk folkloru, bünyesinde inançtan töreye, dilden tarihe kadar birçok unsuru barındırmaktadır. Özellikle inanç bağlamında bakıldığında Kırgız çocuk folklorunda şamanizimden İslami dönemi de içerisine almak üzere çeşitli din ve inançlardan unsurlar bulunmaktadır. Çocuk folklorunun yapısında yer alan ritüellere bakıldığında Türk inanç sistemi içerisinde değerlendirilebilecek uygulamaların olduğu, büyüsel inanç ve uygulama bakımlarından da çok zengin olduğu görülmektedir. Özellikle Kırgız çocuk folklorunda duaların çok önemli olduğu ve vazgeçilmez unsur haline geldiği dikkat çekmektedir. Bu dualarda hem UmayAna gibi mitolojik dönemden kalma ilahelerin yer alması ve onların koruyuculuk vasfından medet umulması hem de İslami etkiyle girmiş unsurların yer alması, iki farklı inanç sisteminin birarada yaşadığına delil olarak ileri sürülebilir. Bu bağlamda Kırgız çocuk folklorunda yeni doğan bebeği göğe kaldırarak bebeğin sağ kulağına ezan okuması ve ardından ardıc ağacıyla tütsüleyerek Umay Ana'nın koruyacağına inanıp bebeğin beşiğe yatırması eski Türk inanç sistemindeki ritüeller ve inançlarla İslami inanç sisteminin birbirine uygun halde yaşadığını göstermektedir.

Kırgız çocuk oyunlarının büyük bir kısmı çalışmamızın üçüncü bölümünde yer almaktadır. Bu oyunlar, küçük yaştaki çocuk oyunları, kız çocuklarının oynadıkları oyunlar, kız erkek karışık oynanan oyunlar, erkek çocuklarının oynadıkları oyunlar ve zeka oyunları olarak tasniflendirilmiştir. Bu oyunlarda Kırgız Türklerinin gelenek ve göreneklerinden uygulamalar da görülmektedir. Bu çalışmada bu oyunların yapısı gösterildiği gibi oyunların diğer özellikleri de tasvir edilmiştir. Böyle bu çalışma ile Türk çocuk oyunları üzerinde çalışacak akademisyenlere veri sunulması amaçlanmıştır. Bu bağlamda çalışmamız Türk kültürünün ortaklığı ve bütünlüğü bakımlarından önem arz etmektedir.

KAYNAKLAR

- Akmataliyev A (2004) *Kırgız Adabiyatı Ensiklopediyalık Okuu Kuralı* (Bişkek).
- Akmatov DA. Bagdasaryan. AA (2015) *Körköm Öñör*. 4.Sınıf derslik kitabı. (Bişkek).
- Akmataliyev A (2010) *Kırgız Adabiyatı: Tarih cana Mezigil* (AvrasyaYayınları, Bişkek).
- Akmataliyev A. Kırbayev K. Ömürbayuulu M. Şarşenaliyev Ö (2003) *Kaada Salttar Ak Batalar* (Bişkek).
- Akmataliyev A (2007) *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Tarihi Cilt IX. "Kırgız Edebiyatı"* (Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara).
- Akmataliyev A (2003) *Kaada Salttar Ak Batalar* (Meerim Fondu, Bişkek).
- Aça M, Yolcu M.A. Çeribaş M (2016) *Halk Bilimi El Kitabı* (Kömen Yayınları, Konya).
- Akmataliyev A (1998) *Koşoktor* (Şam Basması, Bişkek).
- Askarov T. Tokombayev A (1980) *Kırgız Poeziyasının Antalogiyası*. I. Bölüm. (Kırgızstan Yayınevi, Frunze).
- Akmataliyev A. Andaşev D (2004) *Kırgız Adabiyatı Ensiklopediyalık Okuu Kuralı* (Bişkek).
- Akmataliyev A (2000) *Kırgızdın Köönörbös Döölöttörü* (Şam Yayını, Bişkek).
- Akmataliyev A (2010) *Kırgız Adabiyatı: Tarih cana Mezigil* (Avrasya Yayıncılık, Bişkek).
- Akmataliyev A (2002) *Tandalgan Çıgarmalardın Cıynagı. Folkloristika, Adabiyat Taanuu, Lirika. III.Bölüm* (Bişkek).
- Akmataliyev A. Kurbaşev K (2003) *Kaada–Salttar Ak Batalar* (Şam Basması, Bişkek).
- Asanov Ü. Bekov İ (2004) *Kırgız Pedagogikası Ensiklopediyalık Okuu Kuralı* (Bişkek).
- Alimov U (2010) *Kırgız Aytıştarı*. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmalar Anabilim Dalı, İzmir.
- Akdeniz Z (2010) *Kırgız Destanlarında Kut İnancı*. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı (Halk Bilimi) Anabilim Dalı. İzmir.

- Aslan H (2015) *SSCB Sonrası Kırgızistan'da Demografik ve Siyasi Durum*. Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Karabük.
- Aksar K (2009) *Soğuk Savaş Sonrası Döneminde Büyük Güçlerin Kafkasya'da Nüfuz Kazanma Mücadeleleri-Kırgızistan Lale Devri*. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Edirne.
- Akbıyık HA. (2004) Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkârları, *Bilig*, 30: 151-171.
- Macit A (2009) Osmanlı Devleti İle Hokand Hanlığı Münasebetleri, *İlem Yıllık*, 4: 67-81.
- İsakov A (2010) "Kırgızlar ve Kırgızistan Tarihi ile İlgili Türkiye'de Yayımlanmış Bilimsel Çalışmalar (1910-2009)". *OAKA*, Cilt:5, S:9.
- Arık D (2005) Kırgızlarda Kurban Fenomeni, *Ankara İlahiyat Fakültesi AÜİFXLV*, 1. 157-174.
- Biynazarov B (2014) *Kırgızdın Köröngölüü Murastarı* (Bişkek).
- Bozkurt N (2006) *Hadiste Folklor Eğlence* (M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul).
- Bayzakov T (1976) *Ir Başat* (Frunze).
- Babulov K (1982) *Mezgil Sabaktarı* (Kırgızistan Basması, Bişkek).
- Güneş B (2013) *Cengiz Aytmatov'un Türkiye Türkçesine Aktarılan Eserlerindeki Çocuk Kahramanlar*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Bayar D.Ç (2007) *Türkiye ve Azerbaycan'daki Çocuk Oyunları ve Oyuncaklarının Karşılaştırmalı İncelemesi*. Yüksek lisans Tezi, Muğla. Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı.
- Caparov Ş (2009) *Adam Attarı-El Baylığı* (Teknik Yayını, Bişkek).
- Cigitov S (2006) Modern Türklük Araştırmaları Dergisi. *Çağdaş Kırgız Edebiyatına Dair Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü.
- Cusupov K (1999) *Kırgız Poeziyasının Antalogiyası* (Sooros Fondu, Bişkek).
- Cusupov K. İmanaliyev K (2004) *Kırgızdar* (V. Tom) (Uçkun Basması, Bişkek).
- Cusupov K. İmanaliyev K (2004) *Kırgızdar* (III. Tom) (Uçkun Basması, Bişkek).

- Çeribaş M (2011) *Kırgız Destancılık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı İnceleme Transkripsiyonlu Metin-Tıpkıbasım* (Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara).
- Çeçen A (2007) *Türk Devletleri*. 4. Baskı. (Fark Yayınları, Ankara).
- Çelebi F (2007) *Eşimkul menen Zuurayım Kırgız Destanları*. V (Türk Dil Kurumu, Ankara).
- Çorotekin T (2002) *Kırgızistan Cumhuriyeti. Türkler Ansiklopedisi*, C.19, (Yeni Türkiye Yayınları, Ankara).
- Çeribaş M (2012) Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan'da Folklor Çalışmalarında İdeolojik Yaklaşımlar, Er Soltanay Destanı Örneği. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Çeribaş M (2018) Kırgızlarda Çiftçilik ve Ekinciliğin Koruyucu Ruhü: Dıykan Baba/Baba Dıykan. *Uygur Türklerinde Bir Bilge-Prof. Dr. Mahmut Kaşgarlı Armağanı*, (ed: Raile Abdulvahit Kaşgarlı), (Kesit Yayınları, İstanbul).
- Çelebi İ (2006) Kırgız Edebiyatında Koşoklar (Ağıtlar). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı. Ankara. S.40
- Çeribaş M (2011) Kırgız Sözlü Edebiyatında: “Akıyneke” Türü ile Türk Sözlü Edebiyatındaki Maniler Üzerine. *Akademik Bakış Dergisi* 27: 1-19.
- Çeribaş M (2010) Kırgız Halk Edebiyatında Yarışma Temelli Bir Tür: “Aytış”. *Actaturcica Türkoloji Dergisi* 1, 59-74.
- Çolak F (2016) Çocuk Edebiyatı Materyali Olarak Folklorik Ürünler Ve Eflatun Cem Güney'in Bu Konudaki Görüşleri. *Tullis Dergisi* 1, 64-70.
- Divaev AA (1995) *Tarih ve Etnoğrafya Açısından Nevruz*, çev. Yıldız Pekcan, Sevinç Öztürk, Ankara.
- Dıykanbayeva M (2016) *Kırgızlarda Atalar Kültü* (Kömen Yayınları, Konya).
- Doğan S (2009) Kırgız Masalları (Metin İnceleme). Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı. Ankara.
- Dıykanbayeva M (2009) Kırgız Türklerinde Ölüm. *Milli Folklor, Yıl 21*: 89-97.
- Duman GB (2016) *Kırgız Çocuk Edebiyatı* (Kriter Yayınevi, İstanbul).
- Kaya D (2005) “Kırgızlar'ın Millî Oyunu Kökbörü”, *İzzet Gündoğdu Kayaoğlu Hatıra Kitabı-Makaleler*, s. 303-313.

- Erdem M (2005) *Kırgız Türkleri Dini ve Sosyal Hayat* (Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara).
- Emin MY (2007) *Çarlık Döneminde Kırgızlar (1852-11917)*. Yüksek lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Elazığ.
- Ergun P (2011) *Bebeklerin Dünyaya Leyleklerin Getirdiğine Dair İnançın Türk Mitolojisindeki Kökleri Üzerine*, *MilliFolklor*89: 133-146.
- Fazlı P (2011) *Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan Eğitim Politikaları ve Uygulamaları Üzerine Bir İnceleme*, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36: 1-18.
- Gömeç S (2011) *Kırgız Türkleri Tarihi* (Berikan Yayınevi, Ankara).
- Gömeç S (2002) *Tarihte ve Günümüzde Kırgız Türkleri* (Akçağ Yayınevi, Ankara).
- İbraimov K, Akmataliyev A (2002) *Tabışmaktar*. 14.Bölüm. (Şam Yayını, Bişkek).
- İbraimov K (2014) *Eldik Oozeki Çığarmaçılık* (Uluu-Toolor Yayını, Bişkek).
- İbraimov K, Akmataliyev A (2002) *Tabışmaktar* (Şam Basması, Bişkek).
- Isakov A (2013) “*Yenisey Kırgızları ile Cengiz Oğullarının Siyasi Münasebetleri (XIII. Yüzyıl)*” *Siberian Studies (SAD)* 3: 45-61.
- İsakov A (2014) *Kırgız Moğol İlişkileri (IX-X Yüzyıl)* Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Ankara.
- İdil A (2012) *Yerel Kaynaklara Göre Kırgızistan Tarihi. 2. Baskı*. (Bişkek).
- İsakov A (2014) *Kırgız Moğol İlişkileri (IX-XV. YÜZYIL)*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Ankara.
- Jumabayev M (2006) *Kırgız Gelenek ve İnanışlarında Dini Ritüeller*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara.
- Karadavut Z (2006) *Kırgız Masalları* (Kömen Yayınları, Konya).
- Karimov M (2011) *Ata-Babalar Taberigi (Kırgızdın Adep-Ahlak, Salt-Sanaa, Ürp-Adat, İrim-Cırım cana Cörölgölör cıynağı)* (Biyiktik Yayınevi, Bişkek).
- Kıldıroğlu M (2013) *Kırgızlar ve Kıpçaklar IX-XVI. asırlarda Yenisey İrtiş Bölgesinde Kırgız-Kıpçak İlişkileri* (Türk Tarih Kurumu, Ankara).
- Kafesoğlu İ (1995) *Türk Milli Kültürü* (Boğaziçi Yayınları, İstanbul).
- Karimov M (2011) *Ata Babalar Taberigi* (Biyiktik, Bişkek).
- Kadırov İ (2014) *Kırgız Madaniyatınan Tamgan Tamçılar* (Biyiktik Plyus, Bişkek).

- Kutlu S (2007) Kırgızistan'da Ramazan ve Dini Bayramlar, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 42: 1-32.
- Köse N (1998)"Ak Möör" ve Türk Halk Hikâyeleri. *Araştırmalar III*, 37-49.
- Karimov M (2001) *Ata Babalar Taberigi* (Biyiktik, Bişkek).
- Kebekova B (2001) *Kırgız Elinin Kaada-Salt Irları*. Kırgız Respublikasının İlimler Uluttuk Akademiyası Manastanuu cana Körköm Önör Uluttuk Borboru (Şam Basması, Bişkek).
- Kasey M. Şambetova KC. Şakirova AM (2015) *Muzıka*. 3. Sınıf Ders Kitabı.
- Kasımov T (2010) *Üybülöödökü Mektepkeçeyinki Bala Tarbiyası* (Kırgızstan Basması, Bişkek).
- Keskin A (2009) Özbek Çocuk Folklorunda Türler. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İzmir.
- Karadağ G (2006) Avrupa Gezginlerin Seyahatnamelerine Göre XIX. Yüzyıl'da Batı Türkistan Hanlıkları. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Afyon.
- Kalkan M (1999) Sovyetlerin Askeri Harekât Bölgeleri, Türkistan, Deşt-i Kıpçak ve Kafkaslardaki Jeo-Stratejik Unsurlar. *Türk Dünyası Araştırmaları* 123: 95-143.
- Karadavut Z (2010) Milli Folklor Dergisinde Yayımlanan Destan Konulu Çalışmaların Tenkitli Bibliyografyası, Seminer Çalışması, 1-43.
- Karadavut Z. Aksoy M (2005) Kırgız Gelenekleri ve Abramzon. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 1: 1-10.
- Karatayev O (YY), "Kırgızlar ve Oyratlar Çoroslar Cungar Adı"<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/155489> (10.10.2018).
- Kara F (2013) "Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Ekonomik Durumu"
(<http://www.itobiad.com/download/article-file/92678>. 03.11.2018)
- Polat K (2005) *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar Dini Araştırmalar* (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara).
- Kıldıroğlu M (2006) IX-XVI. Asırlarda Yenisey-İrtiş Bölgelerinde Kırgız-Kıpçak İlişkileri. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*30: 133-166.
- Meskhidze M (2006) Türkiye ve Kırgız Türkçelerinde Renk İsimleri İçeren Deyimler. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara.

- Kasen A (2014) *Kırgız Nariste Oyunları* (Kırgız Cumhuriyeti Milli Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü, İstanbul).
- Mukambayev C (2009) *Kırgız Tilinin Dialektolojikalık Sözdüğü*, (haz: Kadıralı Konkobayev) (Bişkek).
- Muratov A. Şeriyev C. İsakov K (2014) *Kırgız Adabiyatı: Maalimattama* (Ayat Yayını, Kırgızistan).
- Musayev S (2014) *Manas. Sagınbay Orozbekov'un varyantı. 8 ve 9. Kitap*. Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası Manastanuu cana Körköm Madaniyattın Uluttuk Borboru. Çıngız Aytmatov Atındağı Til cana Adabiyat İnstitutu (Turar Basması, Bişkek).
- Manas Ansiklopediya (1995) I. Tom* (Bişkek).
- Manas Ansiklopediya (1995) II. Tom* (Bişkek).
- Nazarov A (2006) Kırgızistan'daki Teñirçilik Anlayışının Felsefi Temeli. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Felsefi ve Din Bilimleri (Din Felsefesi) Ana bilim Dalı, Ankara.
- Nurmatov M (2008) *Kırgız Türkçesindeki Deyimler (Aktarma-İnceleme)*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı. Ankara. S.116.
- Natanoviç AB (2004) *Kırgızdardın cana Kırgızstandın Tarihi cana Arheologiyası Boyunça Tandalma Emgekter*, (çev) Mambetaliev S. (Böbök Fondu Yayını, Bişkek).
- Onay İ (2012) *Cengiz Han 'ın Devletinde Türk Kültürünün Etkisi ve Katkısı*. Ankara.
- Orozova G (2002) *Baldar Folkloru* (Şam Basması, Bişkek).
- Orozova G (2002) "Kırgız Baldar Folklorunun Klassiifikatsiyası. Baldar İrlarının Tüzülüşü cana Poetikası". *Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Osmonov Ö. Asankanov C.A. (2003) *Kırgızstan Tarihi Entsiklopediyası* (Bişkek).
- Osmonov OC (çev) Kurban V (2013) "Eski Kırgızlar". *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*3(II): 147-166.
- Özen S (2008) *Konu ve Yapı Bakımından Kırgız Peri Masalları*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı. Ankara.
- Ölçekçi T (2013) Manaplar ve Kırgız Tarihindeki Rollerini. *Bilig* 67: 111-128.
- Divaev AA (1995) *Tarih ve Etnoğrafya Açısından Nevruz*, (çev) Yıldız Pekcan, Sevinç Öztürk (Ankara).

- Polat K (2005) *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar Dini Araştırmalar* (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara).
- Pehlivanoglu F. Güneş İ. (YY) Kırgızistan Ekonomisinin Yapısal Analizi, *II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*. <http://www.bilgesam.org/incele/1735/-kirgizistan-ekonomisinin-yapisal-analizi/05.09.2018>).
- Rısbayev S (2011) *Umay Bala (Romantikalık Comok-Povestter cana Öspürüm Baldar Üçün)* (Biyiktik Yayını, Bişkek).
- Seyidoğlu B (2002) *Türk Dünyası Ortak edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Tarihi Cilt. II. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları*. Ankara.
- Sıdıkov A. Asanaliyev K. Baygazyeva C. Cigitov S. Kerimcanova B (1990) *Kırgız Sovet Adabiyatının Tarihi*. Kırgız SSSR İlimder Akademiyasının Adabiyat İnstitutu, 2.Tom. (İlim Basması, Frunze).
- Sooronov O (1987) *Kırgız Sovet Adabiyatının Tarihi*. Kırgız SSR İlimder Akademiyası Til cana Adabiyat İnstitutu. I.cilt. (İlim Basması, Frunze)
- Salkarbekova E (2015) Kırgız Tuusu Gazetesinin İlk Yılı ve Kırgız Basınının Doğuşu, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Niğde.
- Saray M (2014) *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi* (Türk Tarihi Kurumu, Ankara).
- Şeriyev C (1996) *Bayırkı cana Orto Kılımdar Türk Adabiyatı* (Şam Yayınları, Bişkek).
- Tımıstanov K (2001) *Algaçkı Emgekter* (Soros Fondu, Bişkek).
- Taştemirov C (1973) *Kırgız Elinin Oozeki Çıgarmaçılık Tarihinin Oçerki*. Kırgız SSSR İlimder Akademiyası Til cana Adabiyat İnstitutu. Frunze.
- Türkler Ansiklopedisi* (2002) C.XIX, Yeni Türkiye Yay, Ankara.
- Toz H (2012) Çağdaş Türkmen Çocuk Edebiyatının Kaynakları. *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 1 (1): 167-178.
- Tileşova A (2016) Kırgız Halk Kültüründe Geçiş Dönemi (Doğum) Ritüelleri. *Alatoo Academic Studies*. 3. Bişkek.
- Tölömişev M (2013) Comokçu. *Adabiy Körköm Jurnalı*. Kırgız cana Orus Tilderinde. Cañı Ala-Too. 12: 56.
- Taşbaş E. Marat Kızı A (2010) Kırgız Ulusal Oyunları, (çev) Hilal Oytun, *Actaturcica Türkoloji Dergisi* 1: 221-243.
- Tekin A (2010) Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan. Yüksek Lisans Tezi Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Elazığ.

- Yudahin KK (2011) *Kırgız Sözlüğü I. Cilt.* (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara).
- Yudahin KK (2011) *Kırgız Sözlüğü II. Cilt.* (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara).
- Yıldız N (2003) *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk dünyası Edebiyat Tarihi Cilt III* (Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara).
- Yıldız N (1995) *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile ilgili Tespit ve Tahliller* (TDK Yayınları, Ankara).
- Yıldız N (2007) *Kırgız Halk Edebiyatı İrları/Ezgili Şiirler-Türküler* (Alp Yayın evi, Ankara).
- Yücedağ N (2015) Emir Timur'un Savaş Stratejileri. Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi, Tokat.
- Yoska E (2011) Muhammed Ali Han Dönemi (1822-1842) Hokand Hanlığı-Osmanlı Devlet İlişkileri. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Kayseri.
- Zakirov S (1972) *Kırgız Elinin Makal-Lakaptarı* (Mektep Basması, Frunze).
- Zakirov S (2013) *Kırgız Sancırası* (Bişkek).
- <http://turkoloji.cu.edu.tr>. Sultan Mambetkaliyev. “Şamanizm ve Çocuk Folkloru” Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Ankara. (çev) Kalmamat Kulamşayev. Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmalar Merkezi. (10.08.2017).
- <http://www.dunyabizim.com> Uğur. Özen, (16/08/2016).
- www.bizdin.kg Murzakmetov Abdimalip, “Batını Taktap Alsak Kantet” (23.09.2018).
- www.Insanbilimleri.com.8.2006. Zekeriya Karadavut. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, Marmara Üniversitesi ISSN: 1303-5134 (07.06.2018).
- <http://www.sonmezcutlu.net>) Kırgızistan'da Ramazan ve Dini Bayramlar Üzerine Bir İnceleme. (24.11.2018).

KAVRAMLAR DİZİNİ

A

ABD · 25, 29
Ak Bata · 75
Ak Orda · 9
Ak terek, kök terek · 35, 140, 141, 142, 154
Akıynek · 31, 42, 43, 56, 57
Akıynek · 31, 55, 56, 58, 132, 144, 157, 177
Alas, alas, alas, · 73, 74
Alaş Milli Partisi · 21
Alay · 12, 13, 19, 46, 135
Algaçkı Emgekter · 31, 182
Altay · 9
Altın küz maryamı · 70
Altın Ordu · 8
Añ · 131
Anadolu · 9, 31, 67, 162
Andican · 10, 12, 14, 15, 16, 17, 20, 22, 23
Anikin · 52
Arap · 71
Arpa nehri · 10
At çabış · 158
Ata-Babalar Taberigi · 49, 179
Atasın Kordoo · 56
Aybanattar cönündö comoktor · 61
Aylan Köçök · xiii, 149
Aytış · 31, 42, 43, 56, 58, 143

Aytış · 34, 177

B

Baktıлуу күн · 72
Bala · vii, ix, 41, 45, 62, 75, 108, 109, 123, 125, 179
Balanın Tuşamışın Kesüü · 97
Baldar Folkloru · 31, 36, 41, 54, 133, 135, 173, 181
Bartold · 1, 2
Basmacı · 22
bat aytma · 46
Bata-Tilek · 75
Batırdık cööcomoktor · 61
Bekbekey · 157
Belovej · 28
Beşik · 35, 48, 49, 50, 51, 96, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 113, 114, 132, 133, 134, 136
Beşikke saluu · 86
Bilmeceler · 52, 53, 133, 136
Bolşevik · 21, 22, 23, 27
Boortko · 107
boz batyal · 53
bozkır · 72
Börük-caşırmak · 148
Buhara · 11, 12, 13, 14, 21, 22
Burjuva · 24

C

Caa · 107, 159
Cabuu · 108
Cambı Atmay · 35, 154
Cañı Cıl · 71
Cañılmaç · 46, 148
Ca Ramazan · 43, 68, 69
Ca Ramazan · 67, 68, 69
Cazdıkça · 107
Cemşit · 71
Cengizhan · 8
Centek Bata · 93
Cer · 54, 72, 74, 78, 80
Cer Ene · 78, 80
Cingiz Han · 7
Cip Kırkmay/kesmey · 35
Coçi · 8
Comok · 44, 60, 61, 62, 133, 134
Cöö Comoktor · 60, 62
Cöö Eñiş · 160

Ç

Çağdaş · 34, 176, 177, 181, 182
Çarlık Rusya · 16
Çikit · 167
Çocuk Folkloru · iii, iv, xvii, 30, 32, 33, 133, 183
Çoñ Comok · 62
Çükö (aşık kemiği) · 35
Çükö Atmay · 166
Çüy · 10, 20

D

Darım · 43
Dede Korkut · 3
Deşti-i Kıpçak · 9
Doğu Türkistan · 9, 10, 12
Dükçü Eşan · 15

E

Ekim Devrimi · 22
Eliktöö · 134, 135
Emgekırları · 43
Emir Timur · 9
Er Sayış · 160
Etnoğrafya · 71, 136, 146, 163, 181
Evliya Ata · 22

F

Fergana · 11, 12, 13, 15, 17, 19, 20, 22
Fergana Vadisi · 11, 12, 13, 20, 22
Frunze · 27, 175, 176, 182, 183

G

Gengün · 2
Gorbaçov · 27
Göçebe · 41, 45, 75
Gök tanrıçılık · 8
Gök Türkler · 5, 35
Güney Oğuzlar · 2
Güney Ural · 9

H

Hakasya · 5
Hindistan · 9
Hive · 11, 12, 19
Hokand Hanlığı · 11, 12, 13, 18, 19,
176, 183
Horasan · 9, 11, 82

I

Isık Göl · 10

İ

İbrahim Kafesoğlu · 1
İslam · vi, 11, 21, 33, 55, 66, 68, 91,
126

J

Japon · 17

K

Kakçeke · 78, 82
Kalmakça Alış · xiv, 161
Kan Talamay · 35, 156
Karabağ · 26
Karahıtay · 8
Karakalpak · 4, 23
Kargış Bata · 76
Kazak · 2, 15, 20, 21, 22, 25, 34, 161,
179
Kereez · 43

Keş (Sebz) · 9

Kıpçak · vi, 4, 9, 13, 14, 17, 179, 180

Kırgız · iii, iv, vi, vii, xvii, 1, 2, 3, 4, 5,
6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17,
18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 28, 30,
31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40,
41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50,
51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60,
61, 62, 63, 66, 67, 75, 77, 78, 80, 83,
85, 86, 87, 89, 93, 97, 99, 100, 101,
104, 106, 107, 108, 109, 110, 112,
117, 119, 125, 126, 127, 128, 129,
130, 131, 133, 135, 137, 138, 140,
141, 142, 143, 144, 145, 150, 166,
171, 173, 174, 175, 176, 177, 178,
179, 180, 181, 182, 183

Kırgızistan · xvii, 9, 10, 13, 15, 16, 17,
18, 19, 20, 22, 24, 25, 27, 28, 29, 30,
35, 40, 54, 56, 67, 111, 113, 176,
177, 178, 179, 181, 183

Kırgızlarda Ca Ramazan · 67

Kırık · 2

Kırk Oğuz · 1, 3

Kız Kuumay · xv, 142, 165

Kızıl Oğuz · 2

Kindik Kesüü · 86

Kolesnikov · 52

Konok Bölü · 128

Kordoo Irları · 57

koşok · 43

Kök Börü · xv, 131, 161, 162

Kök Börü/Ulak Oyunu · 161

Kökö Tengir · 80

Kök-Sıyr · 147

Körüſüü · 43

Kuday Konok · 121

Kulakka Çapmay · 35

Kut Bilim · 31

Kültük · 107

L

legenda · 44

Lenin · 21, 26

M

Makal-lakaptar · 44

Makal-Lakaptar · 42, 133, 136, 173

Manas · 4, 33, 34, 43, 78, 80, 83, 90,
100, 102, 103, 125, 176, 180, 181,
183

Manasçı · 4, 34

Margılan · 14

Maveraünnehr · 9

Mergılan · 12

Miftyakov · 54, 60, 62

Mildettü Konok · 121

Moğol · 7, 8, 10, 178

Moldavya · 26

Moskova · 21, 24, 25, 27, 102

N

Namangan · 14, 23

Narın · 21, 22, 54

Nariste · 32, 33, 93, 132, 180

Nemengan · 12

Nevruz · xi, 71, 72, 73, 136, 146, 163,
181

Nikolay Çerniſevskiy · 30

Ninni · 48, 49, 50, 52, 109, 115, 136

Nookat · 17

Nooruz · 71, 73

O

Olpoktor · 107

Omsk · 19

Oozantuu Batası · 88

Oozeki · 41, 67, 178, 182

Oozeki bayan · 44

Orda · 8, 9, 10, 12, 82

Ordo · 182

Ordo oyunu · 167

Orhun · 5, 8

Orompoy · 153

Orta Asya · vi, xvii, 1, 11, 12, 15, 17,
19, 23, 26, 31, 36, 72, 106, 161, 179

Osmanlı Devleti · 14, 176

Oſ · 14, 17, 19, 21, 22, 23, 26, 101, 162

Oyun · 43, 51, 54, 117, 128, 129, 130,
132, 136, 137, 138, 139, 140, 141,
142, 145, 149, 151, 152, 153, 155,
157, 158, 159, 161, 162, 164, 165,
166, 169, 170, 171

Ö

Öſpürümdör · 41

Özbek · 2, 11, 12, 13, 15, 17, 20, 32,
36, 39, 124, 145, 161, 179

Özgön · 1, 101

P

Pamir · 13, 15, 19, 23

Panislamist · 24

Pantürkist · 24

Petersburg · 18

Pişpek, · 20

Prijevalsk · 21

R

Rus · 5, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19,
20, 21, 22, 23, 26, 27, 28, 30, 61

S

Salttar · 31, 108, 119, 175

Sanak · 138, 139, 140

sancıra · 44

Sarpay Kiydirüü · 124

Sayakattama · 134, 135

Semerkant · 9, 10, 11, 20, 22

Semey · 20

Severtsov · 15

Sır-ı Derya · 20

Sıy Konok · 121

Sıykırduu cööcomoktor · 61

Sibirya · vi, 15, 20

Skobelev · 19

Sokum Soyu · 128

Sovyet Bolşevik · 15

Sovyet Cumhuriyeti · 23

SSCB · xvi, 22, 26, 27, 28, 176

Stalin · 18, 21, 23, 25

Sultan Sancar · 1

Sünnöt Toyu · 124

Süyünçü · 96

Ş

Şamanizm · 33, 183

Şañ · 73

Şimök · 108

T

Tabısmaktar · 44

Tacik · 13, 20, 23

Talas · 10, 20, 54, 162

Tanrı Dağı · 7, 10

Taşkent · 10, 13, 19, 23

Tayga Mindirüü · 128

Tayga mingizüü · 86

Terebet · 135

Terme ırlar · 44

Tirööç · 107

Tiyan-Şan · 5

Toguz Korgol · 131, 171

Tokmok · 21, 142

Turmuştuk cööcomoktor · 62

Tuşoo kesüü · xii, 117, 118

Türkmenistan · 19

U

Ukrayna · 28
Ulama sözdör · 44
Umay · 31, 33, 35, 69, 78, 80, 88, 90,
93, 94, 110, 111, 114, 115, 174, 182
Umay Bala · 31, 182
Uyçur-uyçur · 147
Uygur · 2, 6, 7, 8, 177

Ü

Ürkün · 16
Ürp-Adattar · 119

V

Volga · 16

Y

Yedi Su · 20, 22
Yedisu · 9, 22
Yenisey, · 5

Z

Zakirov · 1, 4, 54, 183
Zelenin · 52